

**Sosyal Bilimler
Enstitüsü**

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA YERMÜK SAVAŞI (VII-X. YÜZYIL)

Yüksek Lisans Tezi

TAYFUR YURDANUR

İSTANBUL, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA YERMÜK SAVAŞI (VII-X. YÜZYIL)

Yüksek Lisans Tezi

TAYFUR YURDANUR

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Mahmut KELPETİN
2. Üye	: Prof. Dr. Casim AVCI
3. Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet APAYDIN

İSTANBUL, 2024

ÖZET

İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA (VII-X. YÜZYIL) YERMÜK SAVAŞI

Bu çalışma, Suriye'nin fethinde önemli bir dönüm noktası olan Yermük savaşını konu almaktadır. I-IV/VII-X. yüzyıllar arasında yazılmış İslam tarihi eserleri incelenerek, savaşın farklı kaynaklarda nasıl anlatıldığı ve bu anlatıların arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Çalışma, şu sorulara odaklanmaktadır: Bu yüzyıllar arasında kaleme alınan eserlerin ilgili konu bağlamında aralarındaki ilişkiler nelerdir? Bu kaynaklar aracılığı ile Yermük savaşının bir kurgusu oluşturulabilir mi? Rivayetlerde savaşın hangi yönleri ön plana çıkarılmış ve bunlar nasıl anlatılmıştır? Çalışmanın nihai hedefi Yermük savaşı aracılığı ile İslam fetih yazıcılığını anlamaya çalışmak ve gelecekte Bizans kaynakları üzerine yapılacak araştırmalara zemin hazırlamaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Fütûh, Suriye Fetihleri, Yermük, Câbiye

ABSTRACT

THE BATTLE OF YARMUK IN ISLAMIC HISTORICAL SOURCES

(7th Century -10th Century)

This study focuses on the Battle of Yarmouk, a significant turning point in the conquest of Syria. By examining Islamic historical works written between the 1st century - 4th centuries AH (7th century - 10th centuries AD), the study evaluates how the battle is described in different sources and the relationships between these narratives. The research is centered on the following questions: What are the relationships between the works written during these centuries in this context? Can a narrative of the Battle of Yarmouk be constructed through these sources? Which aspects of the battle are emphasized in the accounts, and how are they described? The ultimate goal of the study is to understand Islamic historiography of conquests through the Battle of Yarmouk and to lay the groundwork for future research on Byzantine sources.

Key Words: Islamic History, Futuh, Early Islamic Conquests of Syria, Yarmuk, Jabiyah

ÖNSÖZ

İslam Tarihi Kaynaklarında Yermük Savaşı, başlıklı çalışmam, aslında İslam ve Bizans tarih yazımının etkileşimini incelemeyi hedeflediğim daha geniş bir projenin ilk adımıdır. Bu konuya olan ilgim, lisans eğitimim sırasında yeni kurulan İslam devletinin çevresindeki imparatorluklarla ilişkisini incelemeye başladığımda filizlendi. Bu ilişki ağını daha iyi anlamak için “geç antikçağ” dönemini ve bu dönemin olaylarından biri olan İslam fetihlerini incelemeye başladım. Geç antikçağın en belirleyici olaylarından birisi olan İslam fetihleri, bunun sonucunda gerçekleşen Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarının Suriye ve Irak’taki büyük kayıpları bölgedeki dengeleri altüst etmiş ve bu durum VII. yüzyıl tarihçilerinin eserlerine de yansımıştı. İslam tarihi kaynaklarının yanında diğer kaynakların da araştırmaya dahil edilmesi devletler arasındaki ilişkileri de büyük ölçüde açığa çıkaracağı için öncelikle tarih yazıcılığına odaklanmayı ve tarih yazıcılıklarının mahiyetini anlamayı istedim. Bu amaçla, Suriye ve Irak fetihlerinde bölgenin kaderini değiştiren olaylardan birisine odaklanarak farklı tarih geleneklerinde mukayese yapma imkanını araştırdım. Yermük savaşını konu olarak merkeze almam böyle bir araştırma sürecinin sonucunda gerçekleşti. Çünkü savaş, Suriye bölgesinin ve Mısır’ın kurulmakta olan İslam devletinin eline geçmesinin önünü açarak beklenmedik sonuçlara yol açtı. Böylelikle VII. yüzyılın tarihini yazan müelliflerin eserlerinde yer aldı. Araştırmamın sonucunda Arapça eserlerin yanında Eski Yunanca, Süryanice, Ermenice ve Latince tarih kitaplarında da Yermük savaşının izlerine rastladım. Konum belli olmuştu “*Tarih yazımında Yermük Savaşı (VII-X. yüzyıl)*”. Danışman hocam Prof. Dr. Mahmut Kelpetin’e konudan bahsettiğimde Bizans kaynaklarını daha iyi anlamak için Eski Yunanca öğrenmemi önerdi. Ben de bu öneriyi severek kabul ettim ve bir buçuk yıl boyunca Eski Yunanca dersleri aldım ve dil eğitimime devam etmekteyim.

Yermük savaşı tarih yazıcılığı bağlamında incelemeye karar verdiğimde, en büyük zorluğum konuyu nasıl ele alacağım oldu. Klasik Arapça ve diğer dillerdeki kaynakların güvenilirliği tartışmalıydı ve bu alandaki çalışmalar henüz emekleme aşamasındaydı. Danışman hocam da bu konudaki endişelerini baştan dile getirmiştir. Bu sorunu aşmak için bir yöntem arayışına girdim. Kaynak eleştirisini de içeren hem rivayetleri hem de metinleri birlikte değerlendirebileceğim bir yöntem bulmam gerekiyordu. Araştırmalarım ilerledikçe hadis araştırmacılarının kullandığı ve oldukça gelişmiş bir hali olan “isnad-metin analizi”nin Jens Scheiner tarafından Dimaşk fethine dair rivayetlere uygulandığını gördüm. Bu yöntemin Yermük savaşı rivayetlerine de uygulanabileceğini ve böylece rivayetlerdeki karmaşanın

çözölebileceğini düşünöüm. Ancak Jens Scheiner, bu tür bir çalışmanın üç kişi tarafından yapılabileceğini söyledi. Rivayetlerin çokluğu sebebiyle yapılacak iş oldukça fazlaydı. Bu noktada, çalışmanın yöntemini ve kapsamını sınırlamaya karar verdim. Rivayet kümesinin genişliği dolayısıyla İslam tarihi kaynakları dışındaki eserleri çalışmanın dışında tutmak zorunda kaldım. Bu sınırlama, rivayetler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesini ve savaşın nasıl kurgulandığının araştırılmasını çalışmanın merkezine taşıdı. Sonuç olarak, literatürdeki Yermük savaşı hakkındaki eksiklikleri de göz önünde bulundurarak hazırladığım “İslam Tarihi Kaynaklarında Yermük Savaşı” başlıklı tezım ortaya çıktı.

Bu süreçte danışman hocam Prof. Dr. Mahmut Kelpetin’e, çalışmamı titizlikle okuyup eleştirdiğı ve sabırla bana rehberlik ettiğı için en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım sürecindeki deneyimsizliğim ve son okumayı geciktirmem nedeniyle kendisini oldukça yordum, ancak hocam her zaman anlayışlı ve destekleyici oldu. Tez jürimde yer alan ve İslam-Bizans literatürü konusundaki engin bilgisinden yararlandığım Prof. Dr. Casim Avcı’ya ve diğör jüri üyesi Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Apaydın’a tezime yaptıkları değerli katkılardan dolayı çok teşekkür ederim. Prof. Dr. Fatımatüz Zehra Kamacı Pekçekgil çalışmaya dair fikirlerimi paylaştığında desteğini arkamda en çok hissettiğim hocalarımdandı, hazırladığım tez önerisini alıp muhafaza edeceğini söylemesi ve tezimdiki gelişmelerden haberdar olmak istemesi beni çok etkilemişti, kendisine minnettarım. Doç. Dr. Harun Yılmaz ve Doç. Dr. Muhammed Enes Topgül tez sürecinde her zaman kapılarını çalabileceğimi, tecrübelerinden ve eleştirilerinden yararlanabileceğimi bana hissettirdiler. Enes Hoca tezime dair gelişmeleri her hafta TÜBİTAK projesi kapsamında yaptığımız toplantılarda takip etti, kendisine hassaten teşekkür etmek istiyorum. Yermük savaşına olan ilgisini yakından bildiğim ve sorduğum soruları içtenlikle cevap veren Prof. Dr. Jens Scheiner’a ve ulaşamadığım kaynaklara erişimimi sağlayan Mehmetcan Akpınar’a müteşekkirim.

Tez yazım sürecinde tecrübelerinden çokça istifade ettiğim ne zaman kendisine ulaşmak istesem hemen yakınımnda olduğunu bana hissettiren Öğr. Gör. Semih Yakut’a minnettarım; kendilerine gönderdiğim bölümleri ayrıntılı bir şekilde okuyup eleştiren, metindeki ifadelerin düzeltilmesine katkı sağlayan arkadaşlarım Arş. Gör. Kazım Berkay Özkardaş ve Arş. Gör. Ömer Faruk Doğangöl’e; araştırma sürecine dair heyecanımı sık sık paylaştığım, beni sabırla dinleyen ve destekleyen Arş. Gör. Halil İbrahim Yılmaz’a; oluşturdukları huzurlu çalışma ortamıyla rahat bir tez yazım süreci geçirmeme vesile olan Kırklareli Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü mensupları Doç. Dr. Nevzat Erkan ve

Doç. Dr. Muzaffer Kılıç'a; yazım sürecinde verdikleri maddi desteğin yanında araştırma sürecine katkısı olan dersler ve toplantılar sunan İlmi Araştırmalar Merkezi (İLAM) ve Meridyen Derneği'ne çok teşekkür ediyorum. Son olarak çok kıymetli hocam Ahmet Turan Esin'e ve kendilerinden yaşam enerjisi aldığım, bugünlere gelmemde çok büyük emekleri olan anne ve babama en özel şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Tayfur YURDANUR

Kırklareli, 2024

KISALTMALAR

b.	:	ibn
bk.	:	bakınız
çev.	:	çevirmen
DİA	:	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
ed.	:	editör
h.	:	hicrî
haz.	:	hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
m.	:	milâdî
ö.	:	ölüm tarihi
thk.	:	tahkik
vb.	:	ve benzeri

HARİTA LİSTESİ

Harita 1	: Sâsânî işgali sona erdikten sonra Bizans İmparatorluğu'nun "Diocesis Orientis" Bölgesi	59
Harita 2	: Yermük vadisi.....	61
Harita 3	: Roma Dönemi Filistin Yolları.....	70
Harita 4	: Roma Dönemi Yermük ve Çevresi.....	71
Harita 5	: Yermük Vadisi'nin güneyinden alınan yükseklik profili.....	105
Harita 6	: Yermük Vadisi'nin kuzeybatısından-güneydoğusuna doğru alınan yükseklik profili.....	106
Harita 7	: Yermük Vadisi'nin kuzeyinden güneyine doğru alınan yükseklik profili....	107
Harita 8	: Yermük Vadisi'nin kuzeyinden batı-doğu doğrultusunda alınan yükseklik profili.....	108

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ.....	IV
KISALTMALAR	VII
HARİTA LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ.....	3
1. Konu, Amaç ve Yöntem	3
2. Kaynaklar ve Araştırmalar	5
2.1. Kaynaklar	5
2.2. Araştırmalar.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ ÖNCESİ DURUM

1.1. Hz. Ebû Bekir'in Dört Komutan Görevlendirmesi	12
1.2. Herakleios'un İmparatorluğun Çeşitli Bölgelerine Haber Göndermesi	15
1.3. Hâlid b. Velîd'in Orduya Verdiği Teklifler ve Emirler	18
1.4. Hâlid b. Saîd'in Öncü Kuvvet Olarak Suriye'ye Gönderilmesi.....	20
1.5. Savaş Sırasında Hz. Ebû Bekir'in Vefat Haberinin Gelmesi	24
1.6. Müslümanların Humus ve Dımaşk'tan Geri Çekilmesi	29
1.7. Müslümanların Yermük'ten Geri Çekilmeye Dair Yaptıkları Tartışma.....	31
1.8. Herakleios'un Kudüs'e Gitmesi	32
1.9. Savaş Anlatısında Mektuplar.....	33
1.10. Savaş Öncesinde Gerçekleşen Görüşmeler	38
1.11. Bizanslıların Suriye Halkına Yönelik İşlemiş Olduğu Suçlar	42
1.12. Savaş Anlatısında Rüyalarda.....	43
1.13. Hâlid b. Velîd ile Irak'tan Gelen Destek Ordusu.....	46
1.14. Hâlid b. Velîd'in Ordu Komutanlığından Alınması.....	48
1.15. Başkomutanlık ve Ordu Komutanlarının Tayini	50

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ SÜRECİ

2.1. Yermük Savaşı Rivayetlerinde Geçen Mekanlar.....	59
2.1.1. Yermük	60
2.1.2. Câbiye.....	63
2.1.3. Vâkusa	66
2.2. Savaşın Gerçekleştiği Yıl	70
2.3. Orduların Sayıları.....	72
2.3.1. Müslüman ve Bizans Ordularının Sayıları	72
2.3.2. Savaşa Katılan Kabileler ve Bizans Askerleri.....	74
2.4. Orduların Savaşta Stratejileri	76
2.5. Savaşta Zincirlenmiş Askerler.....	78
2.6. Savaş Anlatısının Karşılaştırmalı Analizi (Ezdî, İbn A'sem, Vâkıdî)	81
2.7. Savaşta Din Değiştirme.....	88
2.8. Savaşta Müslüman Kadınlar.....	91
2.9. Savaşta İslam-Hıristiyanlık Tartışmaları	93
2.10. Savaşın Sonucu	95
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	102
EKLER.....	106

GİRİŞ

1. Konu, Amaç ve Yöntem

Bu çalışma Hulefâ-i Râşidîn dönemi Suriye fetihlerinin en belirleyici savaşlarından birisi olan ve etkileri günümüze kadar devam eden Yermük savaşının ilk dönem İslam tarihi rivayetleri arasındaki yeri hakkındadır. Savaşın önemi en bariz şekilde ilk dönem kaynaklarındaki rivayetlerinin çokluğunda kendisini göstermektedir. Bu savaşın araştırma konusu olarak seçilmesinin sebebi, savaş hakkındaki çok miktardaki rivayetin kaynaklar arasındaki ilişkileri kurmak için geniş bir örneklem kümesi sunmasıdır. Bunun yanı sıra ilk dönem İslam fetih tarihi yazıcılığında ön plana çıkarılan başlıklar bir savaş üzerinden gösterilmek istenmiştir. Dolayısıyla Yermük savaşı anlatısının yeniden inşasının birincil olarak amaçlanmadığı ifade edilmelidir. Ancak, rivayetler arasında farklılıkların ve benzerliklerin sistematik bir şekilde belirginleştirilmesi sonucunda yeniden inşanın imkânı üzerine düşünülebilir.

Çalışmada I-IV./VII-X. yüzyılda kayıt altına alınarak dönemin müelliflerinin eserlerine dahil olan rivayetlere odaklanılacaktır. Bu tarih aralığına odaklanılmasının sebebi sonraki eserlerin bu rivayetler çerçevesinde şekillenmiş olmasıdır. Araştırmada savaş anlatımına doğrudan odaklanılmasa da bölümlene ve başlıklandırılmalarda mümkün olduğunca kronoloji takip edilmeye çalışılmıştır. “Savaş Öncesi Durum” ve “Savaş Süreci” başlıklarının seçilip savaş sonucuna dair bir başlığın olmaması rivayetlerin bu konuda kısıtlı olması sebebiyledir. Savaş sonucu ile alakalı konular “Savaş süreci” başlığına dahil edilmiştir. Bölümlerin alt başlıkları ise savaş için olmazsa olmaz nitelikteki bazı konular yanında, rivayetler arasında ilişki kurmaya ve literatürün bütününe dair soru sormaya yarayan ayrıntı sayılabilecek meseleler üzerinden belirlenmiştir.

Bu araştırmanın üç temel sorusu bulunmaktadır. İlk dönem İslam tarih yazıcılığında kendisine geniş bir yer bulan Yermük savaşı kaynakları arasındaki ilişkiye dair ne söylemektedir? Rivayetler arasındaki farklılıklar ve benzerlikler göz önüne alındığında bir Yermük savaşı anlatısı ortaya konulabilir mi? İslam fetihlerine dair tarih yazımının Yermük savaşı özelindeki hususiyetleri nelerdir?

Çalışma giriş, sonuç ve ekler dışında iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi ele alındıktan sonra çalışmada kullanılan kaynaklar ve araştırmalar konularımızla ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Akabinde ise tezde süre ve kapsam kısıtlılığından dolayı değinilemeyen konulara yer verilmiştir.

Birinci bölümde savaş öncesinde Yermük savaşı ile doğrudan irtibatlı olarak gerçekleşen olaylar ele alınmıştır. Zikredilen başlıkların bazıları kronolojik olarak problemler içermektedir. “Hz. Ebu Bekir’in Dört Komutan Görevlendirmesi”, “Hâlid b. Saîd’in Öncü Kuvvet Olarak Gönderilmesi”, “Hâlid b. Velîd ile Irak’tan Gelen Destek Ordusu” isimli başlıklar Seyf b. Ömer rivayetleri dışındaki anlatılar için savaştan önce gerçekleşen olaylardır. Ancak bunlar araştırma konusu yapılarak bu farklılığın sebepleri araştırılmak istenmiştir.

İkinci bölümde ise savaşın başlamasından savaşın sonuna kadar geçen süreçteki olaylara odaklanılmıştır. Yermük savaşı rivayetlerinde geçen mekanlara odaklanılan başlıklarda harita üzerinden savaş alanının yeri belirlenmeye çalışılmış ve modern literatürdeki haritalarla araştırma desteklenmiştir. Savaş anına dair rivayetlerin karmaşası “Savaş Anlatısının Karşılaştırmalı Analizi” başlığında tablo üzerinden çözümlenmeye çalışılmıştır. Böyle bir yöntem izlenilmesinin sebebi önceki başlıklarda ortaya çıkan Ezdî, İbn A’sem ve Vâkıdî’nin metinlerindeki yakın ilişkinin savaş anının anlatıldığı kapsamlı olay dizgesi üzerinden ortaya koyulmak istenmesidir.

Sonuç kısmında araştırma neticesinde ulaşılan verilere yer verilmiştir. Ekte ise Yermük vadisinin Google Earth Pro aracılığı ile çeşitli açılardan aldığımız yükselti profilleri yer alacaktır.

Araştırmada ilk aşamada odaklanılan mesele savaş rivayetlerinin hangilerinin yakından inceleneceğinin belirlendiği kısımdır. Bu doğrultuda belirlenen kaynaklarda savaşa dair rivayetler belirli bir kronoloji gözetilerek ayrıştırılmıştır. Excel tablosunda kaynaklar “y”, olaylar da “x” düzlemine gelecek şekilde sıralanmıştır. Sadece Taberî’nin eserinde ravilere farklı başlıklar (Taberî Seyf rivayeti, Taberî İbn İshak rivayeti) ayrılmıştır. Kaynaklar ve olaylar excel tablosuna yerleştirildikten sonra rivayetler tabloya girilmiştir. Böylelikle hangi olaylar kaynaklarda daha çok bahsediliyor bu tespit edilmiştir. Araştırma sürecinin başında Eski Yunanca, Süryanice, Ermenice ve Latince kaynakların da tabloya dahil olması sayesinde onların da tablodaki verileri incelenmiştir. Fakat araştırmaya bu kaynaklar dahil edilmemiştir. Excel tablosunda ulaşılan veriler sonucunda olayların savaşın hangi aşamalarında yoğunlaştığı

belirlenerek bölümlendirme yapılmıştır. “x” düzlemindeki hangi olayda daha çok veri varsa bunlar bölümlerin alt başlıkları haline getirilerek incelemeye konu edinilmiştir. Bu süreçte belirlenen kaynaklardaki benzerlikler ve farklılıklara odaklanılarak kaynaklar arasındaki ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Yeri geldiğinde kaynakların dışına çıkılarak literatürde bu müstakil olayların nasıl ele alındığına değinilmiştir. Son olarak da rivayetlerden çıkarılabilecek genel kriterler doğrultusunda İslam fetih yazıcılığının öne çıkan özellikleri zikredilmiştir.

Tezde süre ve kapsam kısıtlılığından dolayı incelenemeyen bazı konular vardır. Bunların en önemlisi kullanılan eserlerin kaynak değeri sorunudur. İlgili konuda müstakil çalışmaların oldukça az olması dolayısıyla bu problem çalışmamızda göz ardı edilmiştir. Çalışmaya süre kısıtlaması sebebiyle dahil edilemeyen başka bir önemli konu ise Yermük savaşının I-IV./VII-X. yüzyılda kaleme alınan diğer dillerdeki eserlerde yapılan aktarımlarıdır. Eski Yunanca, Süryanice, Ermenice ve Latince yazılan bu eserler ile Arapça eserler arasındaki ilişkiyi kurmak için Arapça eserlerin kendi içindeki etkileşimin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Fakat ilgili konuda İslam tarihi kaynaklarının kendine özgü problemleri çözümlenmeden diğer kaynaklarla birlikte değerlendirilmesi mümkün olmayacaktır.

2. Kaynaklar ve Araştırmalar

2.1. Kaynaklar

Çalışma boyunca istifade edilen klasik kaynaklar Yermük savaşı rivayetlerine bir başlık altında yer veren tarihçilerin eserleridir. Kronolojik olarak sıralayacak olursak Ezdî'nin (ö. 180/796-797) *Fütûhu's-Şâm*¹ isimli eseri en başta zikredilmelidir. Suriye fetihlerine dair rivayetlerin çoğunlukla isnatlarıyla birlikte yer aldığı eserin dörtte birlik kısmı Yermük savaşına ayrılmıştır. Savaşın kronolojik bir şekilde ele alındığı bu rivayetlerde aynı konuda birbirinden farklılaşan rivayetlere yer verilmemiş ve anlatı bütünlüğü yakalanmıştır. İsam Mustafa Ukla ve Yusuf İmad Beni Yasin'in 2011 yılında yaptıkları tahkikli neşir çalışmada

¹ Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah Ezdî, *Fütûhu's-Şam*, thk. İsam Mustafa Ukla – Yusuf İmad Beni Yasin (İrbid: Müessesetü Hamade, 2011).

kullanılmıştır. Bu tahkik Bibliotheque Nationale’de bulunan iki yazma nüsha üzerinden yapılmıştır ve kendisinden önce yapılan iki tahkikten daha iyi olduğu söylenebilir.

Çalışmada kaynak değeri ve yazarına aidiyeti konusunda en problemli olan kaynak Vâkıdî’ye (ö. 207/823) atfedilen *Kitâbu Fütûhu’s-Şâm*² isimli eserdir. Muhakkik Sâlih Musâ Daradke dört yazma nüshaya dayanarak hazırladığı eserde ilgili konuda Ezdî ve İbn A’sem’in eserleriyle karşılaştırmalar yapmıştır. Eserin Yermük rivayetlerinin zikredildiği kısmında isnatlara oldukça az sayıda yer verilmiştir. Savaş anlatısında Ezdî ve İbn A’sem’in eserlerinde olduğu gibi birbirinden farklılaşan rivayetler yer almamaktadır.

Halîfe b. Hayyat’ın (ö. 240/854-855) *Kitâbu’t-Târih*³ isimli eserinde Yermük savaşı sınırlı sayıda ve kısa rivayetlerle aktarılmıştır. Kronolojik esasa dayalı olarak hazırlanan eserde savaş ile alakalı rivayetler genel olarak ordu komutanları, ordu mevcutları, savaşın tarihi ve savaşta şehit olanlar ile alakalıdır.

Fesevî’nin (ö. 277/890) *el-Ma’rife ve’t-Târih*⁴ isimli eserinde Yermük savaşı kısa bir şekilde aktarılmıştır. Müellif, kronolojik esasa göre tasnif ettiği eserinde savaşın tarihini farklı ravilerden aynı tarih olacak şekilde aktarmıştır. Bunun yanında rivayetlerde ordu komutanları, savaşa katılan kabileler, ordu mevcutları gibi savaşın belli başlı unsurları yer almıştır.

Belâzürî’nin (ö. 279/892) *el-Büldân ve fütûhuhâ ve ahkâmühâ (Fütûhu’l-Büldân)*⁵ isimli eserinde Yermük savaşına ayrı bir başlık açılmış ve rivayetlerin bir kısmı isnadıyla birlikte verilmiştir. Ezdî, İbn A’sem ve Vâkıdî’nin aksine Belâzürî’nin eserine aldığı rivayetler savaşın kronolojik bir anlatımını içermemektedir. Rivayetlerde Herakleios’un topladığı ordu, Müslüman kadınların savaşta gösterdiği kahramanlık, Cebele b. Eyhem, Yermük savaşının gerçekleştiği yıl gibi konulara yer verilmiştir.

² Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemî Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu’s-Şâm*, thk. Sâlih Mûsa Daradke (İrbid: Müessesetü Hamade li’dirasati’l-câmi’iyye, 2007).

³ Halîfe b. Hayyât, Ebu Amr eş-Şeybânî, *Kitâbu’t-Târih*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Dımaşk, Beyrut: Daru’l-Kalem, 1397).

⁴ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-Târih*, thk. Ekrem Ziya Ömerî (Beyrut: Müessesetü’l-Risâle, 1981).

⁵ Ebû’l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belâzürî, *el-Büldân ve fütûhuhâ ve ahkâmühâ (Fütûhu’l-Büldân)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1992).

Taberî'nin (ö. 310/923) *Târihu't-taberî*⁶ isimli eseri araştırmamızın temel sorularının ortaya çıkmasını sağlayan rivayetlerin yer aldığı kaynaktır. Kronolojik esasa göre düzenlenmiş olan kitapta Yermük savaşına uzunca yer verilmiştir. Rivayetler isnatlarıyla birlikte aktarılmış ve Taberî'nin rivayet aktarma sistematığı gereği birbirinden farklılaşan rivayetlere yer verilmiştir. Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'nin aksine rivayetler arasında anlatı bütünlüğü yer yer kopmuştur. Taberî anlatısının merkezine aldığı Seyf b. Ömer rivayetlerini verdikten sonra sırasıyla İbn İshak ve İbn Şebbe'nin rivayetlerine geçmiş ve Vâkıdî'nin rivayetlerine çok az sayıda yer vermiştir.

İbn A'sem'in (ö. 320/932'den sonra) *Kitâbu'l-Fütûh*⁷ isimli eserinde ilk dönem İslam fetihlerinde en çok yer verilen savaş Yermük'tür. Rivayetler genellikle tek raviden aktarılmış isnada yer verilmemiştir. Muhakkik Ali Sîrî dipnotlarda Ezdî ve Vâkıdî'nin Fütûhu's-Şâm'ındaki rivayetler ile karşılaştırmış ve farklılıkları kaydetmiştir.

2.2. Araştırmalar

İlk dönem Suriye fetihlerine dair önemli çalışmalardan birisi Fred Donner'ın *The Early Islamic Conquest*⁸ başlıklı eseridir. Müellif Suriye ve Irak fetihlerini ele aldığı çalışmasında Suriye fetihlerini üç aşamada incelemiştir. İlk aşama Suriye'ye İslam ordularının girmesi, ikinci aşama Bizans ordusunun yenilgisi, üçüncü aşama ise Suriye'nin ele geçirilmesidir. Fetihlerin ikinci aşaması olarak isimlendirdiği kısmı Hâlid b. Velîd'in Suriye cephesine intikali ile başlatan Donner Suriye fetihlerinin bu aşamasının kronolojik olarak inşasının oldukça zor olduğunu söylemektedir. Yermük savaşının da içinde olduğu bu aşamaya dair rivayetler müellif tarafından ravilerine göre ayrı ayrı ele alınmıştır. Arapça olmayan kaynaklarda bu aşamanın izini sürmüş, bu rivayetlerin Arapça kaynaklarla ilişkili olduğunu bu yüzden ilgili konuda bir netliğe ulaşılamayacağını söyleyerek kronolojideki bu belirsizliği kabullenmek gerektiğini ifade etmiştir. Donner kendisinden önce Suriye fetihlerinin kronolojisini net bir şekilde ortaya koymaya çalışan J. Wellhausen, M. J. de Goeje

⁶ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid Taberî, *Târihu't-taberî: târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1969).

⁷ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî (Beyrut: Daru'l-Edvâ, 1411).

⁸ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests* (Princeton: Princeton University, 1981).

ve L. Caetani'nin, İbn İshak ve Vâkıdî'nin kronolojisini daha makul bularak bir seçime gittiklerini söyleyerek bu yaklaşımın asıl probleminin gerçekte var olmayan bir kesinlik görüntüsü sunması olduğunu vurgulamıştır.

Çalışmada Walter Kaegi'nin *Byzantium and the Early Islamic Conquests*⁹ isimli eseri çok kullanılsa da literatürde durduğu yerden bahsedilmesinin önemli olduğunu ifade etmek gerekir. Bizantinistler tarafından ihmal edilen ilk dönem İslam tarihi çalışmalarına önemli bir katkı olduğunu düşündüğümüz bu eserde Yermük savaşına bir bölüm ayrılmıştır. “Problem of cohesion: the battle of Jabiya-Yarmuk reconsidered” başlıklı bu bölümde Kaegi Arapça kaynaklar ve diğer dillerdeki kaynaklardaki rivayetleri birlikte kullanarak savaş anlatısını yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada Eski Yunanca, Süryanice, Ermenice ve Latince kaynaklar kullanılmadığı için Kaegi'nin kurgusuna yer verilmemiştir. Hazırladığı haritalarda savaşın akışına dair eklediği ayrıntılar kaldırılarak sadece Yermük vadisi ve çevresine dair genel veriler kullanılmıştır.

Albrecht Noth ve Lawrence Conrad'ın *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*¹⁰ başlıklı eseri yazarların hulefâ-i râşidîn dönemi tarih yazıcılığına odaklanmış olmaları ve ilk dönem İslam tarihçiliğindeki başlıca temaları, ikincil temaları, yazım formlarını (belgeler, mektuplar, konuşmalar, listeler), geleneksel öğeleri (topoi) çalışmaları İslam fetih tarihi yazıcılığının hususiyetlerinin ortaya koyulması konusunda araştırmamıza katkı sağlamıştır.

Boaz Shoshan'ın *The Arabic Historical Tradition and The Early Islamic Conquests*¹¹ başlıklı eserinin “Yarmuk – another view” isimli bölümü, Yermük savaşında müelliflerin öne çıkardığı temalara odaklanmıştır. Merkeze aldığı kaynaklar Ezdî, Taberî ve Vâkıdî'ye atfedilen eserlerdir. Shoshan, Vâkıdî'ye atfedilen eserin müellife aidiyetinin sorunlu olduğunu düşünmesi dolayısıyla diğer bazı araştırmacılar gibi kitabı “pseudo-Wakidi” diye

⁹ Walter E. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

¹⁰ Albrecht Noth – Lawrence Conrad, *The Early Arabic Historical Tradition, A Source-Critical Study*, çev. Michael Bonner (Princeton: Darwin Press, 1994).

¹¹ Boaz Shoshan, *The Arabic Historical Tradition and the Early Islamic Conquests* (London/New York: Routledge, 2016).

adlandırmaktadır. Shoshan bu eserlerin ideolojik bir şekilde kaleme alındığını savunarak bunları “Muslim meeting Christians”, “Khalid b. Walid’s image”, “Muslim triumphant” başlıkları çerçevesinde tartışmaktadır. İlgili eserlerdeki Yermük savaşı rivayetlerinin İslam-Hıristiyanlık rekabetinde Müslüman toplumun motivasyonunu yükseltmek için yüzyıllar boyunca yeniden üretilen bir anlatı olduğunu savunmaktadır. Araştırmada bu esere yer verilmemesinin sebebi rivayetlerin kendi içerisindeki ilişkilerin kurulmasının öncelenmesi dolayısıyladır. Shoshan daha çok rivayetlerin kendi dönemlerindeki ifade ettiği ideolojik anlama odaklanmıştır.

Jens Scheiner’in “*Die Eroberung von Damaskus, Quellenkritische Untersuchung zur Historiographie in klassisch-islamischer Zeit*”¹² (*Dımaşk’ın fethi: Klasik Dönem İslam Tarih Yazıcılığında Kaynak Eleştirisi*) başlıklı eseri Suriye fetihlerine dair çalışmaların geldiği noktayı göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Yazar, Yermük savaşı rivayetlerine kıyasla daha küçük hacimli olan Dımaşk’ın fethine dair rivayetler üzerinden isnad-metin analizi yapmıştır. Bu yöntemin hadislerin yanında tarih rivayetlerine de uygulanabileceğini göstermesi eserin en ayırıcı vasfıdır. Çalışmada, bu eserin özeti olarak da nitelendirilebilecek “*The conquest of Damascus according to the oldest datable source*”¹³ başlıklı makale ve “*Writing The History of The Futuh: The Futuh-works by Al-Azdi, Ibn A'tham and al-Waqidi*”¹⁴ isimli araştırmasından istifade edilmiştir. Jens Scheiner’in “*Rediscovering al-Azdi and The Futuh al-Sham Narrative, Manuscript, Parallel Texts, Research History*”¹⁵ isimli eseri çalışmada kaynak değeri problemine girilmediği için kullanılmamıştır.

¹² Jens Scheiner, *Die Eroberung von Damaskus, Quellenkritische Untersuchung zur Historiographie in klassisch-islamischer Zeit* (Leiden, Boston: Brill, 2010).

¹³ Jens Scheiner, “The conquest of Damascus according to the oldest datable source”, *The Transmission and Dynamics of the Textual Sources of Islam*, ed. Nicolet Boekhoff-van der Voort, Kees VVersteegh and Joas Wagemakers, (Leiden, Boston: Brill, 2011).

¹⁴ Jens Scheiner, “Writing The History of The Futuh: The Futuh-works by Al-Azdi, Ibn A'tham and al-Waqidi”, *The Lineaments of Islam*, ed. Paul M. Cobb (Leiden, Boston: Brill, 2012).

¹⁵ Jens Scheiner, *Rediscovering al-Azdi and The Futuh al-Sham Narrative, Manuscript, Parallel Texts, Research History* (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2022).

Yoones Dehghani Farsani'nin *Text und Kontext des al-Wāqidī zugeschriebenen Futūḥ aš-Şām*¹⁶ (*Vâkıdî'ye Atfedilen Fütûhu's-Şâm'ın Metni ve Bağlamı*) başlıklı doktora tezinden araştırma yöntemi noktasında istifade edilmiştir. Vâkıdî, İbn A'sem ve Ezdî'nin metnlerinin içerik analizini yaptığı tablonun bir benzeri Yermük savaşının bir bölümüne odaklanılarak hazırlanmıştır. Kaynak değeri probleminin çalışmamızda ele alınmaması dolayısıyla eserden ayrıntılı bir şekilde istifade edilmemiştir.

Raymond Ibrahim'in *The Battle of Yarmuk: An Assessment of the Immediate Factors Behind The Islamic Conquests*¹⁷ isimli yüksek lisans tezi Yermük zaferinin sebeplerinin araştırıldığı bir çalışmadır. David Nicolle'un "*Yarmuk AD 636: The Muslim Conquest of Syria*"¹⁸ başlıklı kitabı ise savaşa dair bir kurgudur. Her iki yazar da rivayet farklılıklarından ziyade savaş kurgusuna ve kurgunun değerlendirilmesine odaklandıkları için çalışmada kullanılmamıştır.

Türkçe literatürde Yermük savaşı ve ilk dönem İslam fetihlerine dair literatür oldukça sınırlıdır. Bu konuda yapılan çalışmalara kısaca değinilecek olursa Mustafa Fayda'nın ilk baskısı 1992 yılında yayınlanan *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*¹⁹ başlıklı eseri doğrudan Yermük savaşına odaklanmasa da savaşa dair bir kurguya yer vermektedir. Fayda'nın bir de *Yermük Savaşı* başlıklı ansiklopedi maddesi bulunmaktadır.²⁰ Mahmut Kelpetin'in *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi: Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*²¹ başlıklı doktora çalışması ise Seyf'in rivayetleri üzerinden bir Yermük anlatısı sunmaktadır.

¹⁶ Yoones Dehghani Farsani, *Text und Kontext des al-Wāqidī zugeschriebenen Futūḥ aš-Şām* (Göttingen: Georg-August-Universität Göttingen, Phd, 2017).

¹⁷ Raymond Ibrahim, *The Battle of Yarmuk, An Assessment of the Immediate Factors Behind the Islamic Conquests*, CreateSpace Independent Publishing Platform (2002).

¹⁸ David Nicolle, *Yarmuk AD 636: The Muslim conquest of Syria* (Colchester: Osprey, 1994).

¹⁹ Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016).

²⁰ Mustafa Fayda, *Yermük Savaşı*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 43/485-486.

²¹ Mahmut Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi: Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2012).

Abdurrahman Acar'ın *Müslümanlarla Bizans Arasındaki Yermük Savaşı'nı Anlatan En Eski Süryanice Metin*²² başlıklı çevirisi ve Umut Can'ın *1234 Yılı Süryani Kroniği'nde Yermük Savaşı*²³ isimli makalesi İslam tarihi kaynakları dışındaki metinlere odaklanmaktadır.

²² “Müslümanlarla Bizans Arasındaki Yermük Savaşı'nı Anlatan En Eski Süryanice Metin”, çev. Abdurrahman Acar, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2003).

²³ Umut Can, “1234 Yılı Süryani Kroniği'nde Yermük Savaşı (636): İlgili Kısımın Tercüme ve Tahlili”, *The Journal of Mesopotamian Studies* 3/1 (2018).

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ ÖNCESİ DURUM

Yermük savaşı öncesindeki durumu ele alacağımız bu bölümde Suriye fetihlerinin bu savaşa kadar olan çeşitli safhalarındaki belli başlı olaylara konumuzla ilişkili oldukları ölçüde değinilecektir. Bu olayların seçilmesinde rivayetler üzerinden savaş ile kurulan kronolojik bağlantılar etkili olmuştur. Yermük savaşı rivayetlerinin kronolojik olarak 13 ve 15./ 634 ve 636 yılları arasında farklılaşmasında Taberî'nin büyük etkisi vardır. Seyf b. Ömer'in rivayetlerini Suriye fetihlerinin kronolojik akışının merkezine koyan Taberî, diğer tarihçilerin savaşa daha uzak gördüğü olayların da tartışılmasına neden olmuştur. Ancak bu durum Seyf b. Ömer'in Suriye fetihleri kronolojisi hakkındaki görüşlerinin reddedildiği anlamına gelmemelidir. Aksine, bu farklılaşmanın nedenleri kaynakların sunduğu imkân ölçüsünde incelenecektir. Yermük savaşı öncesine dair rivayetler arasında kronolojik olarak karşımıza çıkan ilk husus Hz. Ebû Bekir'in Suriye'ye yönelik yapılacak seferler için dört komutan görevlendirmesidir.

1.1. Hz. Ebû Bekir'in Dört Komutan Görevlendirmesi

Hz. Ebû Bekir'in Yermük savaşı ile ilişkilendirildiği anlatılar Seyf b. Ömer'in rivayetlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, Hz. Ebû Bekir'in komutanları Suriye cephesine göndermesi, vefat haberi ve Hz. Ömer tarafından Hâlid b. Velîd'in başkomutanlıktan alınması gibi olaylar, çalışmamızın konusu olmaktadır. Taberî'nin bu rivayetleri dikkate alınmadan yazılacak bir Yermük savaşı anlatısının eksik olacağını düşünüyoruz. Bu olaylar savaş anlatısına sadece bir noktada girip çıkmamış, aynı zamanda savaşın akışını da etkilemiştir. Dört komutanın görevlendirilmesi, Yermük'te toplanmaları, Hâlid'in başkomutanlığa dair önerileri, Hz. Ebû Bekir'in vefat haberi ve Hâlid'in görevden alınması Seyf'in Yermük savaşı anlatısının temel unsurlarıdır ve kendi içinde bir bütünlük oluşturmaktadır. Hz. Ebû Bekir'in komutanları görevlendirmesi konusunun, Seyf'in Yermük savaşı anlatısının temel unsurlarından biri olduğunu, Taberî'nin hicri 13 yılı olayları arasında yer alan Yermük savaşı bölümüne başladığı rivayet üzerinden anlayabiliriz.

“Hz. Ebû Bekir komutanlarının her birini Suriye bölgesinin farklı kısımlarında görevlendirmişti. Ebû Ubeyde b. Abdullah b. el-Cerrâh Humus'a, Yezîd b. Ebû Süfyan Dımaşk'a, Şurahbil b. Hasene Ürdün'e, Amr b. Âs ve Alkame b. Mücezziz ise Filistin'e

atanmıştı. Amr b. Âs ve Alkame b. Mücezziz Filistin'deki görevlerini tamamladıktan sonra Alkame Mısır'a doğru harekete geçti. Komutanlar Suriye'ye ulaştıklarında her biri kalabalık ordular tarafından karşılandı. Bunun üzerine Müslümanlar, bir araya gelerek düşmana karşı birlik halinde savaşmaya karar verdiler. Hâlid b. Velîd, Müslümanların birbirinden bağımsız dört komutanın komutasında birbirleriyle yardımlaşarak savaşıklarını görünce onlara şöyle seslendi: Ey komutanlar, size Allah'ın dinini yüceltecek, ona herhangi bir noksanlık ve zarar getirmeyecek bir şey söyleyeyim mi?"²⁴ Bu rivayeti aktardıktan sonra Taberî, Yermük'te konuşlanmaya dair başka bir Seyf rivayetine yer vermiştir.

“Ebû Cafer dedi ki” ifadesi ile başlayan ilk haberin isnadını İbn Asâkir'in “*Tarihu Dimaşk*”ındaki aynı lafızlarla aktardığı rivayetten öğreniyoruz.²⁵ Seyf b. Ömer'e atfedilen bu rivayette, Hâlid b. Velîd'in komutanlar arasına sonradan katıldığı ve duruma müdahale ederek bir teklifte bulunduğu aktarılmaktadır. Metnin yapısı incelendiğinde Hz. Ebû Bekir'in komutanları farklı bölgelerde görevlendirmesi, komutanlar ve görev yerleri, Alkame b. Mücezziz'in Mısır'a hareketi, komutanların büyük ordularla karşılaşması, bir araya gelme kararı ve Hâlid b. Velîd'in müdahalesi gibi farklı bölümlerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum, haberin parçalı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Rivayeti daha detaylı incelediğimizde, kronolojik açıdan bazı detaylar dikkati çekmektedir. Alkame'nin Mısır'a geçişi, Suriye fetihlerinin sonlarına doğru gerçekleşmesi beklenen bir olay olmasına rağmen rivayette daha erken bir zamanda yer almaktadır. Benzer şekilde, Hâlid b. Velîd'in Suriye fetihlerinin hemen başında Irak'tan Suriye'ye çağırılması ve savaşta hazır bulunması da kronolojik bir sıçrama olarak değerlendirilebilir. Ancak Taberî, Yermük savaşından hemen önce Seyf b. Ömer'den aktardığı iki rivayette, bu parçalı anlatımın eksiklerini tamamlayacak bilgiler sunmaktadır. İlk rivayette, 13/634 yılının safer ayında Hz. Ebû Bekir'in Vâkusa vadisindeki Rumların kalabalıklığı hakkında bilgilendirildiği ve destek kuvvet talebinde bulunduğu, halifenin ise Irak'ta bulunan Hâlid b. Velîd ve ordusunu bu bölgeye kaydıracağı belirtilmektedir. Bu olayın rebû'levvel veya rebû'lâhir ayında

²⁴ Ebû Kâsım es-Semerkandî - Ebu'l Hüseyin b. Nakur - Ebû Tâhir el-Muhlis - Ebû Bekir b. Seyf - Serî b. Yahyâ - Şuayb b. İbrahim - Seyf b. Ömer et-Temîmî. Rivayet için bk. Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 394.

²⁵ Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garâme el-Amravî, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 2: 159.

gerçekleştiği aktarılmaktadır.²⁶ İkinci rivayette ise Hâlid b. Velîd'in, kendisi gibi destek kuvveti olarak gönderilen Vahan ile karşı karşıya geldiği ve onu mağlup ettiği anlatılmaktadır.²⁷ Seyf b. Ömer'in ortak ravi olduğu bu rivayetler birbirini tamamlayan niteliktedir. Bu bilgiler ışığında, rivayetteki kronolojik sıramaların, olayın farklı yönlerine odaklanan anlatımların bir araya getirilmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Taberî'nin aktardığı ek rivayetler, bu parçalı anlatımı tamamlayarak olayın kronolojik akışını daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Belâzürî'nin rivayetleri, Taberî'nin rivayet aktarma tarzına benzer bir şekilde sunulmuştur. Komutanların Suriye'ye giderken nasıl bir yol izlemesi gerektiği ve hangi komutanın nerede vali olarak görevlendirildiği bilgisi Taberî'de olduğu gibi kısa ve öz bir şekilde aktarılmıştır.²⁸ Ancak Belâzürî rivayetinde Yermük savaşı ile ilgili herhangi bir ayrıntı ile karşılaşılmaz.

Ezdî'nin "*Kitâbu Fütûhu's-Şâm*" isimli eserinde ise komutanların Suriye cephesine gönderilmeleri sıralı bir şekilde aktarılmıştır. Dört komutan birden Suriye'ye doğru yola çıkmıştır ifadesi yerine sırasıyla Yezîd b. Ebû Süfyan, Şurahbil b. Hasene, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Amr b. Âs'ın bölgeye gönderilişi müstakil olarak Yermük savaşı öncesi olayları içerisinde ayrı ayrı aktarılmıştır. Vâkıdî'ye atfedilen metinde de benzer bir sıralama mevcuttur, ancak bazı farklılıklar bulunmaktadır.²⁹

Kaynaklarda Hz. Ebû Bekir'in orduları Suriye'ye göndermesi olayı ile Yermük savaşı dolayısıyla bu orduların bir araya gelmeleri Taberî'nin Seyf rivayeti dışında bir arada

²⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 393.

²⁷ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 393-394.

²⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 127.

²⁹ Vâkıdî'de sıralama şöyledir: Yezîd b. Ebu Süfyan, Şurahbil b. Hasene, Amr b. As, Ebu Ubeyde bk. Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 40. Diğer eserlerden farklı olarak Vâkıdî'ye atfedilen eserde savaşın başlarında Müslümanların ilerleyişini fark eden Herakleios'un görevlendirdiği dört komutandan bahsedilir. Bu komutanların isimleri zikredildikten sonra dört farklı yol tuttukları ve bu yolları takip ettikleri aktarılır. Kanatır, Circîr (جرجير), Kûrîn (قورين), Dircân'ı (الديرجان)'ın isimleri verilir. Bunların yanında yol boyunca yerel halka yapılan eziyetlere değinilir. Bu bilgilere ek olarak ise Mahan'ın öncü kuvvetlerinde Gassan, Lahm ve Cüzam gibi Hıristiyanlaşmış Arap kabilelerinden oluşmakta olduğu aktarılır. bk. s.247-248.

zikredilmemiştir. Taberî'nin bunları bir araya getirmesinin sebebi ise mevcut verilerle anlaşılamamaktadır.

1.2. Herakleios'un İmparatorluğun Çeşitli Bölgelerine Haber Göndermesi

Ezdî'nin Abdullah b. Kurt'tan aktardığı rivayete göre, Kudüslüler ve Kaysâriyeliler Fihl Savaşı'ndan sonra bir araya gelerek o sırada Antakya'da bulunan İmparator Herakleios'a bir heyet gönderme kararı almışlardır. Heyet, İmparator'a bağlılıklarını bildirdikten sonra Araplara duydukları öfke ve nefreti dile getirerek destek kuvvet istemişlerdir. Eğer destek alamazlarsa Araplara boyun eğmek zorunda kalacaklarını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Herakleios, Kostantiniye, Rumiyye'ye (Bizans İmparatorluğu'nun çeşitli bölgeleri) el-Cezire ve İrminiyye'deki halka ve askerlerine haber göndererek savaş çağrısı yapmıştır. Valilerine, ergenlik çağından yaşlılara kadar savaşabilecek durumdaki herkesin toplanmasını emretmiştir. Rivayette, toplanan ordunun büyüklüğünün yeryüzünün taşıyamayacağı kadar çok olduğu vurgulanarak abartılı bir anlatım kullanılmıştır. İrminiyye yöneticisi Circis 30.000 askerle orduya dahil olmuştur. el-Cezire halkı ve diğer Hristiyanlar da bu orduya katılmıştır. İmparator'un önemli komutanlarından Bahan (Vâkıdî ve İbn A'sem'de Mahan olarak geçer) ise Herakleios tarafından çağırılıp emrine 300.000 adam verilmiştir. Bahan'a 200.000 dirhem onun komutanlarının her birine ise 100.000 dirhem ödenmiştir.³⁰

İbn A'sem'in aktardığına göre, Herakleios, Bizans İmparatorluğu'ndaki birçok şehre mektup yazmıştır. Bunlar arasında Kostantiniye, Rumiyye, Ammûriye, Lehvane, Yakubiyye, Semaviyye ve Mesihîyye gibi şehirlerin isimleri zikredilmiştir. Vâkıdî'ye atfedilen metinde mektup gönderilen yerlerin zikredilmemesi dikkat çekmektedir. Bunun dışında Beytûlmakdis, Kaysâriye, İrminiye ve el-Cezire bölgelerindeki silah kullanabilen Hristiyanları savaşa çağırmıştır. Bu çağrıya Suriye, İrminiye ve el-Cezire bölgelerindeki pek çok Hristiyan icabet etmiştir. İbn A'sem'in anlatımı, ordunun büyüklüğü konusunda Vâkıdî'nin anlatımından farklıdır. Vâkıdî'ye göre ordu Antakya'dan Roma'ya kadar uzanırken, İbn A'sem rivayetinde ordunun sadece sayıca fazla olduğu belirtilmiş mübalağa ifadesi kullanılmamıştır. İbn A'sem

³⁰ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 246–247; Hamada Hassanein – Jens Scheiner (ed.), *The Early Muslim Conquest of Syria: An English Translation of al-Azdî's Futūḥ al-Shām* (London: Routledge, 2019), 176–177.

ayrıca, Herakleios'un veziri Mahan'ı komutan olarak atadığını ve ona 100.000 dirhem vererek 100.000 kişilik seçkin bir orduyu komutasına verdiğini de belirtir.³¹

Vâkıdî'ye atfedilen *Fûtuhu's-Şâm'a* göre Herakleios, Humus, Rastan, Şeyzar gibi yerlerin Müslümanlar tarafından fethedildiğini ve Humus yöneticisine gönderilen hediyelerin ele geçirildiğini öğrenince, Bizans İmparatorluğu'nun her yerinden ordularını beklemeye başladı. İmparator Suriye sahilindeki Kaysâriye'ye, Akka kalesi, Trablus, Beyrut ve Taberiye'yi savunmak üzere ordular gönderdi. Kudüs'ü korumak için de ayrı bir ordu görevlendirdi ve Ermeni komutan Mahan'ın ordusunu beklemeye koyuldu. Mahan'ın ordusu, diğer bölgelerden gelenlerden daha kalabalıktı. Ermeni komutan, yöneticileri ve ordusuyla birlikte Herakleios ile buluşmak yola çıktı. Herakleios, bulunduğu yerden çıkıp Kasyan kilisesine giderek Mahan ve ordusu ile görüştü. Bu buluşmada, Müslümanlara kaybedilen topraklar nedeniyle yakınmalar ve ağlayışlar yükseldi. Herakleios, onlardan yakınmayı bırakmalarını istedi ve Araplarla savaşmamaları konusundaki uyarısını onlara hatırlattı. Bu konuşmanın içeriği detaylı olarak verilmese de Hristiyanlık öğretileriyle bezeli olduğu unutulmamalıdır.³²

Belâzürî'nin rivayetlerinde önceki rivayetlere göre daha kısa ve farklı detaylar içeren bir anlatı yer almaktadır. Herakleios'un Şâm, Cezîre ve İrminiyye bölgelerinden yaklaşık 200.000 kişilik bir ordu topladığı ve komutan olarak yakın birini atadığı belirtildiyse de ismine yer verilmez. Ayrıca Cebele b. Eyhem ve ordusundan da bahsedilmektedir. Önceki rivayetlerde Arap Hristiyanlar yerine bölge adı ve genel olarak Hristiyanlar zikredilirken, Belâzürî'nin anlatımında Cebele b. Eyhem ve ordusunun özellikle vurgulanması dikkat çekicidir. Son olarak, bu rivayette Herakleios'un yenilgi durumunda Konstantiniye'ye dönmeyi planladığı yer almaktadır.³³

Herakleios'un İmparatorluğun çeşitli bölgelerine haber gönderdiği rivayetlerin tamamına bakıldığında, tehlikenin farkında olduğu ve imparatorluk genelinde tedbirler aldığı görülmektedir. Ancak, bu tedbirlerin detayları kaynaklarda farklılıklar göstermektedir. Her üç

³¹ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 173.

³² Vâkıdî, *Kitâbu Fûtuhu's-Şâm*, 244-245.

³³ Belâzürî, *Fûtûhu'l-Büldân*, 158.

kaynakta da kaybedilen toprakların bilgisini aldıktan sonra orduya katılım çağrısı yaptığı yerlerin isimleri farklı şekillerde verilmiştir. Vâkıdî'ye atfedilen eserde bu yer isimlerini belirtilmezken ordunun toplandığı alan abartılı bir şekilde ifade edilerek imparatorluğun tamamını ve hatta sınırlarının ötesini (Antakya'dan er-Rumiyye el-Kubra yani Roma'ya kadar) kapsadığı belirtilmiştir. İbn A'sem ise en detaylı yer isimleri listesini sunmuştur: Kostantiniyye, Rumiyye, Ammuriyye, Lehvane, Yakubiyye, Semaviyye, Mesihyye, Beytülmakdis, Kaysâriye, el-Cezire ve İrminiyye. Ezdî ise Kostantiniyye, İrminiyye, el-Cezire ve Rumiyye isimleri geçmektedir. Bu üç kaynağın birbirleriyle aynı anlatı izleğine sahip olup ayrıntılarda farklılaşmalarına verilebilecek en iyi örnek bu yer isimleri mevzusudur. Eğer birbirlerinden veya ortak bir kaynaktan doğrudan alsalardı bu eserlerin aynı yer isimlerini belirli bir sıra takip ederek zikretmeleri gerekirdi.

Olayların sıralamalarını göz önüne aldığımızda Vâkıdî'ye nispet edilen metinde olay sıralaması şu şekildedir: Humus, Rastan, Şeyzar'ın Müslümanlar tarafından fethi - Patrik Herbius'a Herakleios'un gönderdiği hediyelere Müslümanların el koyması - Hristiyanların hepsine haberci gönderilip asker talep edilmesi – Ordunun büyüklüğü (Roma'dan Antakya'ya kadar) - Kaysâriye, Akka ve Taberîyye'yi savunmak üzere birlik gönderilmesi – Ermeni kralı Mahan'ın ordusunun gelişi sırasında Herakleios'un Beytu'l-Makdis için bir ordu görevlendirmesi – Mahan'ın ordusunun kalabalıklığı, komutanları ve askerleriyle Herakleios'un yanına intikal etmeleri – Yolda ordunun müslüman fetihlerine verdikleri tepki – Herakleios'un Bahan'ın ordusuna yaptığı konuşma.

İbn A'sem'de ise olay sıralaması şu şekildedir: Humus ahalisinin önde gelenleri Antakya'da bulunan Herakleios'a Humus'un fethini ve Arapların ilerleyişini haber vermek için gelmesi -Herakleios ve patriklerin diyalogu - Herakleios'un haberci gönderdiği yerler tek tek sayılması ve bu bölgelerden asker talep edilmesi (Hristiyanlık vurgusu vardır) – Mahan'ın çağırılması, emrine asker verilmesi ve ödenen para – Herakleios'un Mahan'a konuşması.

Ezdî'de ise şöyledir: Kudüslülerin ve Kaysâriyelilerin Antakya'da bulunan İmparator'a heyet göndermesi - İmparator'dan yardım istemeleri - Herakleios'un Konstantiniyye, Rumiyye, el-Cezire ve İrminiyye'ye haber gönderip asker talep etmesi ve Hristiyan asker vurgusu - İrminiyye yöneticisi Circis'in 30.000 kişiyle orduya katılmak üzere gelmesi (Hristiyanlık vurgusu vardır) – Bahan'ın İmparator tarafından çağırılması, emrine asker verilmesi ve ödenen para – Herakleios'un Bahan'ın ordusuna yaptığı konuşma.

Diğer kaynaklarda Herakleios'un Bizans şehirlerine haber gönderdiğine dair rivayete rastlanılmaması dikkat çekmektedir.

1.3. Hâlid b. Velîd'in Orduya Verdiği Teklifler ve Emirler

Ezdî'nin *Fütûhu's-Şâm* eserinde, Hâlid b. Velîd'in Yermük savaşı öncesi orduya sunduğu teklifler önemli bir yer tutmaktadır. Humus'ta Bizans ordusunun yaklaştığı haberini alan Müslümanlar geri çekilirken, adı belirtilmeyen bir mevkiye Ebû Ubeyde komutanlarıyla istişare yapmaktadır. Farklı görüşler ortaya atılırken, Hâlid b. Velîd güneye çekilme önerisine karşı çıkmakta ve bulundukları yerde kalmayı teklif etmektedir. Ayrıca Ebû Ubeyde'den ordunun stratejik kararlarını alma yetkisini istemektedir.³⁴ Bu olay Hâlid b. Velîd'in Suriye cephesindeki askerî rolünün ön plana çıktığı bir dönüm noktasıdır. Ezdî'nin rivayetine göre, Hâlid b. Velîd daha sonra Ebû Ubeyde'yle birlikte komutanları atamıştır. Kendisi süvari birliğinin komutasını alırken, piyade birliklerinin komutanını belirlemeyi Ebû Ubeyde'ye bırakmıştır. Bu durum, Hâlid b. Velîd'in Ebû Ubeyde'yi hiyerarşik olarak üstün gördüğünü ve Ebû Ubeyde'nin de Hâlid b. Velîd'in askerî yeteneklerine saygı duyduğunu gösterir. Rivayeti aktaran Hâris b. Abdullah el-Ezdî'nin³⁵ ifadelerinden, onun Hâlid b. Velîd'in süvari birliğinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiler, Hâlid b. Velîd'in Yermük savaşı öncesindeki askeri strateji ve liderlik konusundaki önemli rolünü ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, Ebû Ubeyde ile arasındaki ilişki ve yetki paylaşımı, dönemin askeri yönetim anlayışı hakkında da ipuçları vermektedir.

Hâlid b. Velîd'in orduya yönelik tavsiyelerini aktaran diğer bir müellif ise Taberî'dir. Yermük savaşı rivayetlerine Hâlid b. Velîd'in Irak'tan Suriye'ye geldiğinde orduda bir başkomutanın olmamasını fark etmesi ile alakalı rivayeti vererek başlamaktadır. Bu rivayeti vermek için de öncesinde komutanların kendilerine doğru gelen büyük Bizans ordusunu haber almaları üzerine bir mekânda toplanmayı kararlaştırmalarını aktarmıştır. Rivayete Taberî "kale

³⁴ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 287–288.

³⁵ Amir Mazor ravi Hâris b. Abdullah el-Ezdî'nin kimliğini incelediği makale için bk: Amir Mazor, "The Kitāb futūḥ al-Shām of al-Qudāmi as a Case Study for the Transmission of Traditions About the Conquest of Syria", *Der Islam* 84/1 (2008), 22–24.

Ebû Ca'fer" diye başlasa da *Tarihu Dimaşk*'ta aynı rivayetin senedinin Seyf b. Ömer'e dayandığı kaydedilmiştir.³⁶

Taberî'nin aktardığı rivayete göre, Yermük savaşı öncesinde İslam ordusu farklı birliklerden oluşuyordu ve her birliğin kendi komutanı vardı. Hâlid b. Saîd'in yenik ordusundan geriye kalan üç bin kişi, yirmi yedi bin askerden oluşan dört birlikle birleşerek otuz bin kişilik bir ordu oluşturmuştu. Irak'tan Hâlid b. Velîd ile gelen on altı bin kişilik kuvvetin altı bini İkrime ile artçı kuvvetlere eklenince, İslam ordusu toplamda kırk altı bin kişiye ulaştı. Hâlid b. Velîd'in Irak'tan gelmesine kadar orduda genel bir komutan yoktu ve her komutan kendi birliğiyle namaz kılıyordu. Hâlid de ordusuyla ayrı bir yerde konaklayıp namazını kıldı. Bu sırada İslam ordusunun zor durumda olduğunu ve Bizans ordusunun Mahan komutasındaki takviye kuvvetleriyle desteklendiğini gördü. Rivayetin devamında, küçük bir çarpışmanın ardından Bizanslıların Vâkusa tarafındaki siperlerine çekildiği ve din adamlarının teşvikiyle Cemâziyelahir ayında büyük savaş için tekrar ortaya çıktıkları anlatılmaktadır. Bir ay boyunca siperlerde kaldıklarına göre, ilk çarpışmanın cemâziyevvel ayında gerçekleştiği söylenebilir. Bu rivayet, Yermük savaşı öncesindeki İslam ordusunun durumunu, komuta yapısını ve Bizans ordusuyla yaşanan ilk çatışmayı detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Ayrıca, Hâlid b. Velîd'in orduya katılmasıyla birlikte İslam ordusunun daha organize bir hale geldiği ve savaş hazırlıklarının hızlandığı da anlaşılmaktadır.

Hâlid b. Utbe ve Ubâde b. Sâmit'in bu rivayetin devamında aktardığı rivayete göre, ayrıntıyı verdikten sonra o sırada veyahut hemen öncesinde Hâlid b. Velîd'in İslam ordusuna yönelik tekliflerini aktarırlar. Rivayete göre Hâlid b. Velîd Suriye cephesine geldiğinde komutanları başkomutan olmaksızın birbirleriyle eşit konumu paylaşarak savaşımaya hazırlanırken bulmuş ve buna müdahale etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in dört komutan belirleyerek onları Suriye'ye göndermesinin amacını açıklamış ve eğer komutanların bir araya geleceğini bilseydi birini başkomutan olarak atayacağını belirtmiştir. Hâlid b. Velîd, her bir komutanın Suriye'nin farklı bir bölgesinden sorumlu olduğunu bildiğini ancak içlerinden birinin başkomutan seçilmesinin, diğerlerinin yönetimindeki bölgelerden veya prestijlerinden bir şey eksiltmeyeceğini vurgulamıştır. Son olarak her komutanın bir günlüğüne sırayla başkomutan

³⁶ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimaşk*, 2: 159.

olmasını ve o gün için kendisinin bu göreve geçmesini teklif etmiştir. Bölge komutanları bu teklifi kabul ederek Hâlid b. Velîd'i geçici olarak başkomutan atamışlardır. Ancak Hâlid b. Velîd'in komutanlığı, beklenenden daha uzun sürmüş ve Hz. Ömer tarafından görevden alınana kadar devam etmiştir.³⁷

Diğer kaynaklarda Hâlid'in sıralı komutanlık teklifine rastlanmamaktadır. Kaynaklar, Hz. Ebû Bekir'in Irak'tan Suriye'ye geçmesini istediği Hâlid b. Velîd'in başkomutanlığı, Hâlid'in azli ve Ebû Ubeyde'nin başkomutan olarak atanması konusuna yukarıda zikrettiğimiz üzere daha çok yer vermiştir.

Taberî'nin Seyf rivayetine göre, Yermük savaşında Bizanslılar daha önce görülmemiş bir savaş düzeni kullanmış, Müslümanlar ise buna bölük/tabur sistemiyle karşılık vermiştir. ³⁸ Bu bilgi, sadece Taberî'nin Seyf rivayetinde yer almaktadır. Rivayette ayrıca, Hâlid b. Velîd'in orduyu otuz altı veya kırk bir bölüğe ayırdığı ve her birliğin komutanının adı ve savaş düzenindeki konumu gibi detaylar da verilmektedir. Diğer erken dönem kaynaklarında bu bilgilere rastlanmamaktadır.

1.4. Hâlid b. Saîd'in Öncü Kuvvet Olarak Suriye'ye Gönderilmesi

Hâlid b. Saîd ile ilgili rivayetlerin incelenmesinin temel nedeni, Taberî'nin Seyf rivayetinde Hâlid b. Saîd'in Suriye'ye öncü kuvvet olarak gönderilmesi, saldırıya uğraması üzerine geri çekilmesi ve Bizanslıların Yermük'te konuşlandığını gözlemlemesidir. Bu rivayete göre, Hâlid b. Saîd'in geri çekilmesiyle birlikte Yermük savaşını için her iki ordunun da birlikleri bölgede toplanmaya başlamıştır. Bu durum, Suriye fetihlerinin kronolojik akışında bazı sorunlara yol açmaktadır Hâlid b. Saîd'in Yermük savaşını öncesinde Suriye'de bulunduğu

³⁷ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 395-396; Zâtü's-selâsil gazvesi Müslümanların başkomutan konusundaki farklı tavrın için başka bir örnektir. Bu olayda, Amr b. As ordu komutanı olarak görevlendirilmiştir ve daha sonra destek kuvvetler gönderilmiştir. Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde gibi önde gelen sahâbîler de bu destek kuvvetlerinin içinde yer almaktadır. Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'i komutan yapmak istese de Amr b. As bunu kabul etmez ve kendisinin komutan olduğunu, diğerlerinin sadece destek kuvvetleri olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra, iki birliğin farklı komutanlar tarafından yönetilmesi önerisi de Amr b. As tarafından reddedilmiştir. Sonunda, Ebû Ubeyde'nin araya girmesiyle sorun çözülür ve Amr b. As ordu komutanı olarak kalır. Bu rivâyet Müslümanların askerî hiyerarşisi anlayışına dair ilk örneklerden olması itibarıyla önemlidir. Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakîd el-Eslemî Vâkıdî, *el-Megâzi* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989), 2: 770-771.

³⁸ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 395-396.

ve geri çekildiği bilgisi, diğer kaynaklarla çelişmektedir. Bu nedenle, Hâlid b. Saîd ile Yermük savaşı arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak, Suriye fetihlerinin kronolojisini daha doğru bir şekilde anlamak için önemlidir. Bu amaçla, Hâlid b. Saîd ile ilgili rivayetlerin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. İlk olarak, Taberî'nin Seyf rivayetindeki bilgilerin diğer kaynaklarla karşılaştırılması ve tutarlılıklarının değerlendirilmesi önemlidir. Ayrıca, Hâlid b. Saîd'in Suriye'deki faaliyetleri ve Yermük savaşına katılımıyla ilgili diğer kaynaklardaki bilgilere de başvurulmalıdır.

Taberî'nin Seyf rivayetine göre, Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd'i Irak'a gönderirken Hâlid b. Saîd'i de Suriye'ye öncü kuvvet olarak göndermiştir. Hâlid b. Saîd büyük bir ordu toplamış, ancak Bizanslılar tarafından gözetlenmiştir. Hâlid b. Saîd'in oğlu Saîd b. Hâlid ve askerleri Bizanslılar tarafından öldürülünce, Hâlid b. Saîd çöle çekilmiştir. Seyf rivayetinde Yermük savaşı, Suriye cephesindeki ilk savaş olarak kabul edildiğinden, Bizanslıların Yermük'te toplandığı bilgisi yer almaktadır. Hâlid b. Saîd durumu Hz. Ebû Bekir'e mektupla bildirmiş ve Halife, Amr b. Âs, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Yezîd b. Ebu Süfyan'ı Hâlid b. Saîd'e yardım için göndermiştir. Bu rivayette dikkat çeken bir diğer nokta, Şurahbil b. Hasene'nin Hâlid b. Velîd'in Irak'taki ordusunda yer aldığı ve oradaki bir zaferden sonra Medine'ye gelerek halife tarafından Suriye'ye gönderildiğidir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in Hâlid b. Velîd'e Irak'tan Suriye'ye geçmesini emrettiği ve Hâlid b. Velîd'in çöl yolculuğundan sonra Vâkusa'da toplanan Müslümanların yanına vardığı belirtilmektedir.³⁹ Taberî'nin İbn Şebbe'den aktardığı başka bir rivayete göre ise Suriye'deki ilk savaşlar Arabe ve Dâsin savaşlarıdır. Hâlid b. Saîd, bu savaşlardan sonraki Mercüssuffer Savaşı'nda şehit düşmüştür. Ancak bazı kaynaklarda şehit olanın Saîd b. Hâlid olduğu da belirtilmektedir. Hâlid b. Velîd'in Irak cephesinden Suriye cephesine başkomutan olarak çağırılması Hâlid b. Saîd veya oğlunun şehit olmasından sonra gerçekleşmiştir.⁴⁰ Taberî'nin İbn İshak rivayetinde ise Hâlid b. Saîd'in Mercüssuffer'de ganimet peşindeyken Bizanslılar tarafından öldürüldüğü aktarılmaktadır.⁴¹

³⁹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 407-410.

⁴⁰ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 406.

⁴¹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 405-406.

Belâzürî rivayetinde Hâlid b. Saîd'in ismi Hz. Ebû Bekir'in Suriye'ye göndereceği üç komutanın arasında zikredilir. Bir başka rivayette ise Hz. Ömer'in Hâlid b. Saîd'in komutan olarak atanmasına karşı çıktığı onun yerine Şurahbil b. Hasene'nin gönderildiği aktarılmıştır. Diğer kaynaklarda bulunmayan bu rivayetler Taberî'de aktarılan Seyf rivayetleri ile çelişmektedir. Çünkü Seyf rivayetinde bölgeye öncü kuvvet olarak gönderilen Hâlid, Belâzürî rivayetlerinde bölgeye henüz ulaşmadan görevden alınmıştır. Onun yerine ise Yezîd b. Süfyan atanmış Hâlid de Şurahbil b. Hasene'nin ordusunda savaflara iştirak etmiştir.⁴²

İbn A'sem'deki rivayete göre ise, Hz. Ebû Bekir, Suriye'ye ordu gönderme konusunda Müslümanlarla istişare ederken, Hâlid b. Saîd'in kendisine itaat edeceklerini bildirmesi üzerine onu ordu komutanı olarak atamak istemiştir. Hâlid b. Saîd, kardeşleri ve amca oğulları ile savaş için hazır olduklarını belirtmiştir. Ancak Hâlid b. Velîd, Hâlid'in komutan olarak atanmasına karşı çıkmış ve Hz. Ebû Bekir'e Ebû Ubeyde, Şurahbil b. Hasene, Muâz b. Cebel ve Yezîd b. Ebû Süfyan gibi daha liyakatli komutanları önermiştir. Hz. Ebû Bekir bu öneriyi kabul ederek bu komutanları Suriye cephesine görevlendirmiştir.⁴³ İbn A'sem'in rivayeti, Belâzürî'nin aktardığı habere benzerlik göstermektedir. Her iki rivayette de Hâlid b. Saîd önce ordu komutanı olarak atanmakta, ancak daha sonra Hz. Ömer'in müdahalesiyle görevden alınarak yerine başka bir komutan tayin edilmektedir. Belâzürî'de yerine atanan isim Şurahbil b. Hasene iken, İbn A'sem'de Şurahbil b. Hasene'nin yanı sıra Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Muâz b. Cebel ve Yezîd b. Ebû Süfyan da görevlendirilmektedir.

Ezdî'nin rivayetlerine bakıldığında Hâlid b. Saîd'in Şâm'a öncü kuvvet olarak gönderildiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Velîd b. Hammad'ın aktardığı rivayete göre Hâlid'in hangi komutandan önce ya da sonra Suriye topraklarına doğru yola çıktığı anlaşılamasa da öncesindeki rivayetlerde sırasıyla Yezîd b. Ebû Süfyan, Şurabil b. Hasene, Ebû Ubeyde b. Cerrâh Hz. Ebû Bekir tarafından savafla gönderilmiştir. Bu komutanlardan sonra ise Hâlid b. Saîd'in daha önce görülmemiş bir kalabalıkla gönderilmesi ve diğer komutanların ordusunda olmaması da dikkat çeken bir bilgidir. Rivayette Hz. Ebû Bekir, Ebû

⁴² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 126–127.

⁴³ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 81.

Ubeyde ile sefere çıkmaya hazırlanan Hâlid b. Saîd'e Yezîd b. Ebû Süfyân ile çıkmasını tavsiye etse de Hâlid'in yola kendi ordusuyla çıktığı anlaşılmaktadır.⁴⁴

Vâkıdî'ye atfedilen *Fütûhu's-Şâm* rivayetlerinde ise Hâlid b. Saîd'in oğlunun Hz. Ebû Bekir ile konuşması aktarılmıştır. Buna göre Hâlid b. Saîd keşif birliğine komutan olarak atanmış sonrasında ise görevden alınmıştır. Daha önceden Belâzürî'nin ve İbn A'sem'in eserinde karşılaştığımız görevden alma konusu burada daha ileri götürülmüş ve Saîd b. Hâlid, Hz. Ebû Bekir tarafından toplanılan orduya komutan olarak atanmak istenmiştir. Halife, Saîd b. Hâlid'in kendini de bir ölçüde tanıtmış olduğu konuşma sonucunda onu keşif birliğinin komutanı olarak atamıştır. Hâlid b. Velîd bu haberi öğrendiğinde ondan çok daha iyileri varken neden onun atandığını sorgulayarak halifenin bu kararını değiştirmesini talep etmişti. Halife, Vâkıdî'ye atfedilen anlatıya göre Hz. Aişe'ye de danışarak Hz. Ömer'in görüşlerini daha uygun gördü ve Saîd b. Hâlid'den sancağı geri alması için Ebû Erva ed-Devsî'yi görevlendirdi. Sancağı Saîd'den alan halife istişarelerden sonra Amr b. Âs'ı bu öncü kuvvetin komutanı olarak tayin etti. Amr b. Âs ise Saîd b. Hâlid'e birliğinde önemli bir konum verdi.⁴⁵

Halife b. Hayyât'ın İbn İshak'tan aktardığı rivayete göre h.13 yılı Cemâziyelevvel ayının bitmesine on iki gün kala perşembe günü Mercüssuffer Savaşı'nda ordu komutanı Hâlid b. Saîd'ti. Velîd b. Hişâm'dan aktardığı diğer bir rivayete göre ise Hâlid b. Saîd yine aynı yılda Mercüssuffer Savaşı'nda şehit olmuştur.⁴⁶ Hâlife b. Hayyât'ın Hâlid b. Saîd'e dair aktardıkları diğer eserlerdeki hiçbir rivayetle uyuşmamaktadır.

Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Hâlid b. Saîd'in ordusunun Yermük savaşı ile ilişkisinin kurulduğu tek anlatı Taberî'de bulunmaktadır. Diğer kaynaklarda ise Hâlid b. Saîd savaş ile ilişkilendirilmemiştir. Hâlid b. Saîd'in görevden alınıp yerine başkasının atanması ve şehit olması ön plana çıkarılmıştır. Seyf b. Ömer'in bu konudaki rivayetini diğer kaynaklarla birlikte değerlendirmek ve bir sonuca varmak bizim anladığımız kadarıyla mümkün değildir.

⁴⁴ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 101–104.

⁴⁵ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 37–39.

⁴⁶ Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Târih*, 120.

1.5. Savaş Sırasında Hz. Ebû Bekir'in Vefat Haberinin Gelmesi

Hz. Ebû Bekir'in vefatının Yermük savaşı ile ilişkisi, Taberî'nin Seyf b. Ömer'den aktardığı rivayetlerde ortaya çıkmaktadır. Bu rivayetlerde, Yermük savaşının XIII. yılda gerçekleştiği ve Hz. Ebû Bekir'in vefat haberinin savaş sırasında geldiği belirtilmektedir.

Hâlid b. Utbe ve Ubâde b. Sâmit'ten aktarılan bu rivayete göre Yermük savaşı sırasında Hâlid b. Velîd'e Medine'den bir elçi geldi. Bu elçi kendisini karşılayanlara takviye birlikler konusunda bilgi verdi. Fakat elçinin maksadı Hâlid b. Velîd ile görüşmekti. Elçi, Hz. Ebû Bekir'in vefatını ve Ebû Ubeyde'nin ordu komutanlığına atandığını gizlice Hâlid b. Velîd'e iletti. Hâlid ise bu haberi orduya savaş sırasında duyurmak istemedi ve mektubu alıp sadağına koydu.⁴⁷ Bu konuyu ele alan diğer kaynaklarda ise savaşın 15/636 yılına tarihlendirilmesi sebebiyle Hz. Ebû Bekir'in vefatı ve savaş arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Fakat, Hz. Ebû Bekir'in vefatının kaynaklar arasındaki ilişkileri verme ihtimali açısından incelenmesi gerekmektedir.

Taberî'nin aktardığı diğer bir rivayete göre, Hz. Ebû Bekir vefatından önce Hz. Ömer'e, eğer Suriye'deki ordular başarılı olursa Hâlid'in ordusunu Irak'a göndermesini vasiyet etmiştir. Hz. Ömer bu olaydan bahsederken Hâlid b. Velîd konusunda Hz. Ebû Bekir'in onun hassasiyetini gözettiğini onun ismini değil de ordusunu (Hâlid'in ordusu) zikrettiğini ifade etmiştir.⁴⁸ Buradan Hz. Ebû Bekir'in vefatı sırasında Suriye'de savaşların devam ettiğini, -belki de savaşlarda alınan başarılar sebebiyle- Suriye'deki Iraklı askerlerin Irak'a kaydırılabileceği ihtimalinin düşünüldüğü, komutanların birbirlerinden ayrı savaştığı Yermük savaşının henüz gerçekleşmediği çıkarılabilir.

Taberî'nin "Fihl Savaşı ve Dımaşk'ın Fethi" başlığı altında Seyf'ten aktardığı habere göre Hz. Ebû Bekir'in vefat haberi ve Hz. Ömer tarafından Ebû Ubeyde'nin başkomutanlığa atanması Medine'den geldiğinde Müslümanlar Yermük'teydiler. İbn A'sem rivayetine

⁴⁷ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 398.

⁴⁸ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 414.

bakıldığında Hz. Ebû Bekir'in vefatı Müslümanların Dımaşk surları önünde bulundukları sırada meydana gelmiştir.⁴⁹

Vâkıdî'ye atfedilen Fütûhu's-Şâm'da ise Abdurrahman b. Sâlim es-Sekafî rivayetine göre Hz. Ebû Bekir'in vefat ettiği gün Abdurrahman b. Avf rüyasında Dımaşk'ın fethini görmüş sonrasında da Ukbe b. Âmir tarafından Dımaşk'ın fethedildiği haberi gelmiştir. Ukbe b. Âmir cepheden geldiğinde ise Hz. Ebû Bekir'in vefatını Hz. Ömer'in halife olduğunu öğrenmiştir.⁵⁰ Bu rivayet aracılığı ile İbn A'sem'de verilen eş zamanlı anlatımın geri planına dair yeni ayrıntılar ortaya çıkmaktadır. İbn A'sem ve Vâkıdî arasındaki bu farkı görmek araştırmamız açısından önem taşımaktadır.

Ezdî'nin anlatısında ise Hz. Ömer'in Yarfâ ile Ebû Ubeyde'ye gönderdiği mektuba yer verilmiştir. Bu mektupta Hz. Ebû Bekir'in vefatı ve Hz. Ömer'in halifeliği bilgisi yer almaktadır.⁵¹ Ancak bu mektupta Hâlid b. Velîd'in görevden alınması konusu geçmemektedir. Hz. Ömer, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tan Hâlid b. Velîd, Yezîd b. Ebû Süfyan, Amr b. Âs, Saîd b. Zeyd ve Muâz b. Cebel hakkındaki görüşlerini istemiştir. Bu rivayetlerin akabinde Ezdî, Dımaşk'ın fethinden bahsederken, kuşatmanın Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra gerçekleştiğini belirtmektedir.⁵² Fethin tarihine dair hicri 14 yılını ve Hz. Ömer'in halifeliğinin on üçüncü ayına ulaşılacak üzere olduğunu⁵³ söylemesi de Ezdî'nin fetih kronolojisi açısından önem arz etmektedir.

Belâzürî'nin eserinde ise Hz. Ebû Bekir'in 13 yılında öldüğüne dair net bir rivayet vardır. Fakat bu rivayet diğer eserlerde olduğu gibi Dımaşk'ın fethi, Hâlid'in görevden alınması gibi olayların hiçbirisiyle ilişkilendirilmemiştir.⁵⁴ Belâzürî, Dımaşk'ın fethine dair

⁴⁹ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 111.

⁵⁰ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 181.

⁵¹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 185–186.

⁵² Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 191.

⁵³ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 194.

⁵⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 133.

rivayetleri aktardığı kısımda bazılarının Hâlid'in azlinin Dımaşk kuşatması sırasında gerçekleştiğine dair sözlerine yer vermektedir.⁵⁵

Halife b. Hayyât ise eserinde Ebû Bekir'in vefatını Alâ b. Hadramî'nin Zâre halkını kuşatmasıyla birlikte zikreder. Dımaşk fethi başlığında ise Hâlid b. Velîd'in azli konusu Hz. Ebû Bekir'den bağımsız bir şekilde geçmektedir.

Bu veriler ışığında Ebû Bekir'in vefatı ile ilişkilendirilen olayları kaynaklardaki mevcudiyetine göre sıralayacak olursak şöyle bir tablo önümüze çıkar:

	Hız. Ömer'in Hilafete Gelişi	Hâlid b. Velîd'in Azli	Yermük savaşı	Dımaşk'ın Fethi	Vefat Haberinin Ulaştığı Kişi	Notlar
Ezdî	+	-	-	+ Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra kuşatma oldu.	Vefat haberi Ebû Ubeyde'ye ulaştı.	-
Vâkıdî	+	+	-	+	Vefat haberi Hâlid'e gönderildi ama o seferde	Hz. Ebû Bekir'in vefatı bağımsız olarak verilmiştir. Hâlid'in azli ve Dımaşk'ın fethi eş zamanlı

⁵⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 141.

					olduğu için Ebû Ubeyde'ye ulaştı.	gerçekleşmiştir.
Halife b. Hayyât	-	-	-	-	-	Halife b. Hayyât'ta Hz. Ebû Bekir'in vefatı Ala b. Hadramî'nin seferiyle birlikte verilmiştir. Hâlid b. Velîd'in azli Hz. Ebû Bekir'in vefatından bağımsızdır.
Belâzürî	-	+	-	+	-	Belâzürî, Dımaşk'ın fethine dair rivayetleri aktardığı kısımda bazılarının Hâlid'in azlinin Dımaşk kuşatması sırasında gerçekleştiğine dair sözlerine yer verir.
Taberî	-	+	+	-	Hâlid b. Velîd'e	Yermük savaşının sonuna kadar Hâlid

		göre ilgili mektup Hâlid b. Velîd'e ulaşıyor. Hz. Ebû Bekir'in vefatı ve Hâlid b. Velîd'in azli birlikte verilmiştir.			başka bir rivayette ise Ebû Ubeyde'ye ulaşıyor haber.	haberi gizledi. Fetihten 10 gün evvel Hz. Ebû Bekir vefat etti. Yermük savaşı henüz sonuçlanmamıştı
İbn A'sem	-	-	-	+	-	-
				Dımaşk surları önünde haber ulaşmıştır.		

Hz. Ebû Bekir'in vefat haberinin mektupla bildirilmesine dair olan rivayet, Ezdî, Vâkıdî ve Taberî'de ortak olarak yer almaktadır. Ancak bu mektupların içeriği ve diğer detaylar kaynaklarda farklılık göstermektedir. Ezdî'nin rivayetinde, Dımaşk kuşatmasının Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra başladığı hem doğrudan bir rivayet hem de mektup aracılığıyla verilen bir emirle belirtilmektedir. Vâkıdî'nin rivayetinde ise Hz. Ebû Bekir'in vefatı, Ukbe b. Âmir'in cepheden Medine'ye dönmesi ile anlaşılmaktadır. Hz. Ebû Bekir'in vefatının mektupla bildirildiği rivayetlerde, Hâlid b. Velîd'in azledilmesi gibi önemli bir konunun da yer alması beklenirdi. Ancak bu konuda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, kaynaklar arasındaki farklılıkları ve çelişkileri daha da belirgin hale getirmektedir. Bu farklılıkların nedenleri arasında, rivayetlerin farklı kişilerden aktarılması, zaman içinde bazı bilgilerin eklenmesi veya çıkarılması gibi faktörler yer alabilir. Ayrıca, kaynakların olayları farklı perspektiflerden ele alması da farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir.

1.6. Müslümanların Humus ve Dımaşk'tan Geri Çekilmesi

Müslümanların Humus'tan Dımaşk'a doğru çekilmesine dair rivayetler Ezdî ve İbn A'sem'de yer almaktadır. Bu rivayetlere göre Humus'ta kendi üzerine gelmekte olan büyük ordunun farkına varan Ebû Ubeyde komutanlarını ve ordunun önde gelenlerini istişare için çağırdı ve onlara fikirlerini sordu. Bu konuşmalara göre Humus'tan geriye çekilme konusunun her iki eserde de benzer anlatı şablonu içerisinde, çoğunlukla aynı bazen de eş anlamlı kelimelerle ve aynı motiflerle aktarıldığı anlaşılmaktadır. Ezdî'de İbn A'sem'den farklı olarak Dımaşk'tan geriye çekilmeye de yer verilmiştir.

Ezdî'nin Yermük anlatısına göre Müslümanlar Humus'ta kendi üzerlerine büyük bir ordunun geldiğini haber aldıklarında kendi aralarında ne yapacaklarını müzakere ederek Hz. Ömer'e mektup ile danışmaya fırsat bulamadan geri çekilmeyi seçtiler. Abdullah b. Kurt'un olaya şahit olarak aktardığı rivayete göre Ebû Ubeyde'nin de içinde bulunduğu orduyla Müslümanlar Humus'tan geri çekildiklerinde Hâlid b. Velîd Dımaşk'taydı. Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velîd'e casusların kendisine getirdiği haberi ve bunun üzerine komutanlar arasındaki istişareyi anlattı. Bu konuşmalar sonucunda Meysere b. Mesruk'un teklifini kabul ettiklerini ve Hz. Ömer'i de durumdan haberdar ettiklerini ona bildirdi. Meysere'nin teklifine göre Müslümanlar Dımaşk'a çekilmeliydiler çünkü onlar kalelere, surlara sahip şehirlerden gelmiyordular. Çöl ehli olmalarından dolayı surla çevrili Humus'ta kalmaları onlar için tehlikeliydi.⁵⁶ İbn A'sem rivayetinde Meysere b. Mesruk'un Dımaşk ehline Humus ehlinden daha çok güvenilebileceğine dair ekleme yapması Ezdî'de bulunmamaktadır.⁵⁷ Abdullah b. Kurt'un bu rivayetine göre Ebû Ubeyde'nin Humus'tan getirdiği ordu ile Hâlid b. Velîd'in ordusu birleşmiştir. Ezdî, Humus'tan geri çekilme konusunda İbn A'sem'den daha fazla ayrıntı aktarmaktadır. İbn A'sem'de sadece komutanların fikirlerine ve alınan karara yukarıdaki aktardığımız şekilde (anlatı şablonu, kelime seçimi, motif) yer verilmiştir.⁵⁸

Humus'tan Dımaşk'a gelindiğinde İslam ordusu komutanları konuyu yeniden müzakere etti. Yezîd ve Şurahbil, Dımaşk'tan ayrılmayı teklif ederken, Muâz b. Cebel

⁵⁶ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 248–250.

⁵⁷ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 176.

⁵⁸ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 175-177.

bulunulan konumu terk etmemeyi istemekteydi. Ebû Ubeyde ise Câbiye'ye çekilip orada karargâh kurmayı ve Amr b. Âs'ı da çağırıp orduları birleştirmeyi teklif etti. Hâlid b. Velîd ise Câbiye'nin Dımaşk'tan daha iyi bir seçim olup olmadığını sordu. Bu sırada Abdullah b. Amr b. Âs babasından bir mektup getirdi. Amr b. Âs, Kudüs ve çevresinde aldığı duyumlara göre Müslümanların fethettikleri yerlerden geri çekilmekte ve Bizanslıların ise çok büyük bir ordu ile gelmekte olduklarını öğrenmişti. Mektubunda Ebû Ubeyde'ye bu konuda ne yapacağını danışıyordu.⁵⁹ Ebû Ubeyde de ona yazdığı mektupta Müslümanların geri çekilmelerinin sebebinin güçsüzlükten ya da korkmalarından kaynaklanmadığını bunun temel sebebinin Suriye'de savaşan birliklerin bir noktada toplanıp Bizanslıları da kalelerinden, surlarından ve şehirlerinden çıkararak meydan savaşına çekmek olduğunu ifade etti.⁶⁰

Ezdî'nin geri çekilme anlatısı ile ilgili olarak Bizanslı gözünden anlatılan bir rivayeti daha vardır. Mâlik b. Kasâme b. Zuheyr, Bahan komutasında gönderilen büyük orduda asker olup sonradan müslüman olan Cerece'den bir rivayet aktarmaktadır. Cerece, ordularının sayılamayacak büyüklükte olduğunu ifade etikten sonra öncelikle Kınnesrin'deki Arapları sonrasında da Humus'taki Arapları fethettikleri bölgelerden çıkardıklarını zikretmektedir. Geri çekilen İslam ordusunu Dımaşk'tan da çıkarmak üzere onları takip ettiklerini söyledikten sonra bu büyük orduya kimlerin katıldığına değinmektedir.⁶¹ Cerece orduya katılanlar kısmında anlatılacak bu bilgileri geri çekilen İslam ordusunu takip eden ya da Müslümanların tarafına geçerek Bizanslıların istediği gibi hareket etmeyen insanların motivasyonlarını anlatmak için vermiştir. (bk. 2.3.2)

Diğer kaynaklarda Humus'tan ve Dımaşk'tan geri çekilme sırasında tartışmaların verilmemesi dikkat çekmektedir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla geri çekilme ve bu konudaki tartışmalar sadece bu iki kaynaktan ayrıntılı bir şekilde zikredilmiştir. İki kaynak arasındaki farklar düşünüldüğünde bu rivayet üzerinden şunlar söylenebilir: İbn A'sem'in eklediği şu ifadeler "Ey filan yazık sana" Ezdî'de bulunmamaktadır. Bunun yanında Ezdî'nin üç komutan dediği yerde İbn A'sem komutanların ismini vermeyi seçmiştir. Yine İbn A'sem

⁵⁹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 258–259.

⁶⁰ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 259.

⁶¹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 266–267.

sayılamayacak kadar çok ifadesini kullanırken Ezdî üç yüz bin veya bu sayıdan daha çok askerin varlığından söz etmiştir. İbn A'sem'de Filistin ve Ürdün'e gönderilen ordunun çağrılmasından bahsedilirken, Ezdî bu sefer Dımaşk'taki Hâlid b. Velîd, Ürdün ve Filistin'den de Amr b. Âs'ın çağrılmasını zikretmiştir. Ezdî'nin aktardığı bilgilerin bu defa daha ayrıntılı olduğu göze çarpmaktadır. İbn A'sem'de Şurahbil'in Humus'ta kadınların ve çocukların bırakılmasına dair fikirlerini paylaştığı kısımda Ebû Ubeyde Humus halkının şehirden sürülmesi meselesini açınca buna Şurahbil itiraz eder. Bundan sonra da mevzilerinde kalmalarını ve halifeye yazarak ondan yardım istemelerini teklif eder. Ebû Ubeyde ise olumsuz yanıt verir ve durumun aciliyetini belirterek halifeden yardım beklemek ve onun tavsiyesiyle bir karar almak için yeterli vakitleri olmadığını ifade eder. Ezdî'de ise Şurahbil'in sürgüne itirazının hemen ardından Ebû Ubeyde orada bulan kişilere fikrini sorar onlar da İbn A'sem rivayetinde Şurahbil'in söylediklerinin aynısını söylerler. İbn A'sem, Meysere b. Mesruk'un Dımaşk'a çekilme ile ilgili rivayetlerini aktarırken Dımaşk halkının Humus halkından daha güvenilir olduklarını söylemesi Ezdî'de bulunmamaktadır.

Sonuç olarak İbn A'sem ve Ezdî'nin rivayetinde benzer rivayet malzemesini kullandığı söylenebilir. İbn A'sem ve Ezdî'nin anlatıları arasındaki ilişki ya da başka bir kaynaktan rivayetlerin alınıp alınmadığı hakkında bir şey söylemek oldukça güçtür.

1.7. Müslümanların Yermük'ten Geri Çekilmeye Dair Yaptıkları Tartışma

Hüseyin b. Ziyad er-Remli'nin el-Ezdî'den onun da Ebû Ma'ser'den aktardığı rivayete göre Ebû Ubeyde Müslüman liderleri toplayarak onlara Yermük'ten geri çekilme meselesini danıştı. Yezîd b. Ebû Süfyan Eyle'ye kadar geri çekilmeyi oradan da halifeyi üzerlerine gelen ordu hakkında bilgilendirerek destek birlikleri talep etmeyi teklif etti. Bu toplantıda bulunan Amr b. Âs ise bunu uygun görmeyerek Hicaz'a daha yakın olan Karha'ya⁶² çekilmeyi ve destek kuvvetlerini orada beklemeyi teklif etti. Bu sırada öne sürülen fikirleri dinleyen Hâlid b. Velîd kendisine fikri sorulduğunda düşmanın sayıca kalabalıklığının önemli olmadığını

⁶² Karha hakkındaki bilgiler oldukça yetersizdir. bk. Hassanein – Scheiner, *The Early Muslim Conquest of Syria*, 191.

vurguladı. Sonra Ebû Ubeyde'ye dönerek ona gerekirse kendisine itaat edip etmeyeceğini sordu. Ebû Ubeyde bu soruya olumlu yanıt verince, Hâlid b. Velîd komuta yetkisini talep etti, buna göre yetki Hâlid'te olacak ama yönetici Ebû Ubeyde olacaktı.⁶³ Hâlid'in yetki istediği bu konuşmanın Humus'tan Dımaşk'a çekilmeden sonra gerçekleştiğini Ezdî'nin kitabındaki benzer konulu başka bir rivayete bakarak söyleyebiliriz.⁶⁴

Hüseyin b. Ziyad er-Remlî'nin Ezdî'den onun da Yahya b. Hâni b. Urve'den aktardığı rivayete göre Ebû Ubeyde geri çekilme ile alakalı önde gelen isimlerle istişare ederken Yahya b. Hâni'nin ismini zikretmediği kişi Karha ve Hicr'e geri çekilmeyi ve orada konuşlanma fikrini tekrar vurgulayarak bunun iyi bir fikir olduğunu Ebû Ubeyde'ye belirtti. Sonrasında ise sözü Kays b. Hubeyre alarak Suriye gibi oldukça verimli topraklara sahip bir yerden geri çekilmenin iyi bir fikir olmadığına dair iddialı bir konuşma yaptı. Ebû Ubeyde de onun fikrini doğru bulduğunu buradan çekilmenin isabetli bir fikir olmadığını düşündüğünü ifade etti. Hâlid b. Velîd'in de aynı fikirde olduğunu belirtmesiyle bu görüş daha çok destek bulmuş oldu. Daha önceden Müslümanların kale ve sura sahip şehirlerden gelmedikleri, çöle daha yatkın olduklarından dolayı kendi topraklarına benzer yerlere yakın olmayı teklif eden Mesleme b. Mesruk ise Ürdün Nehri civarından ayrılmamak gerektiğini, bu topraklardan ayrılırlar ise bir daha buraya dönemeyeceklerini söyleyince Ebû Ubeyde nezdinde Kays b. Hubeyre'nin Karha ve Hicr'e çekilme fikrine karşı söyledikleri kabul edildi. Hâlid b. Velîd'e yönetme yetkisini verdiğini kendisinin de başkomutan olarak devam ettiğini insanlara bildirdi.⁶⁵

1.8. Herakleios'un Kudüs'e Gitmesi

Taberî'nin Seyf b. Ömer'den aktardığı rivayete göre, Herakleios, Hâlid b. Saîd olayından önce Kudüs'ü hac niyetiyle ziyaret ettiği sırada Müslümanların Suriye bölgesindeki askeri hareketliliğini haber aldı. Bunun üzerine maiyetini toplayarak onlara Araplarla

⁶³ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 267–268.

⁶⁴ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 288.

⁶⁵ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 268–269.

savaşmamalarını ve Suriye'nin gelirinin yarısını onlarla paylaşmalarını tavsiye etti. Ancak kardeşi ve damadı bu tavsiyeye karşı çıktılar. Bu konuşmayı dinleyen kişiler Herakleios'un çevresinden ayrıldılar. Rivayete göre, sözlerine karşı oluşan memnuniyetsizliğe şahit olan Herakleios onların isteklerini yerine getirmeye karar verdi, kardeşini görevlendirdi ve komutanlar tayin etti. Müslümanların Suriye bölgesinde toplanmaları üzerine ordusuna güvenli ve geniş bir yerde konuşlanmalarını emretti. Ordu Vâkusa'da konaklarken Herakleios Humus'a doğru yola çıktı. Hâlid b. Velîd'in Suva üzerinden Suriye bölgesine doğru belirli merkezleri ele geçirerek geldiğini öğrenince çevresindekilere hac sırasında söylediği sözleri hatırlattı. Onların başarısının en önemli sebebi olarak dinlerinin yeni olması ve Arapları dinç tutması olduğunu söyledi. Bunun üzerine maiyetindekiler onu Hristiyanlık için savaşmaya teşvik ettiler.

Seyf'in rivayetinde dikkat çeken en önemli husus ise Herakleios'un başarısızlıklarda bir suçunun olmadığı, yakınındaki insanlar yüzünden böyle bir savaşa girdiği iddiasıdır. İmparatorun söyledikleri dinlenmemiş ve Hristiyanlık için savaşması yönünde teşvik edilmiştir.⁶⁶ Herakleios'un Müslümanlara karşı savaşmak konusundaki bu çekincesinin İslam tarihi kaynaklarında zikredilmesi çalışmamız için önem taşımaktadır. Diğer kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla Herakleios'un Kudüs ziyaretinin zikredilmemesi de dikkate değerdir.

1.9. Savaş Anlatısında Mektuplar

Yermük savaşı rivayetlerinde diyaloglar savaş anlatısının aktarılmasında büyük bir role sahiptir. Komutanlar arasındaki istişareler, elçilerin komutanlarla görüşmesi, Hz. Ömer'in ya da Herakleios'un kendisine gelen haberciler ile konuşmaları. Bunları haber formunda verilen diğer rivayetlerle kıyasladığımızda anlatı imkanları açısından farklılaşmaktadır. Diyaloğun aktardığı olaya okuyanı yaklaştırma imkânı haber formundaki anlatıya göre daha fazladır denilebilir. Mektupla birlikte düşünüldüğünde ise parçalı iki anı birleştirmesi açısından -elimizdeki rivayetler çerçevesinde- anlatı imkanları bakımından daha geri plana

⁶⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 402-403; Erken dönem İslam tarihi kaynaklarında Herakleios'un Suriye bölgesinde Müslümanlara karşı savaşılmamasına yönelik sözleri ve Herakleios hakkında kaynaklardaki olumlu intibalara dair bir makaleye burada işaret etmekle yetiniyoruz. bk. Nadia Maria El-Cheikh, "Muhammad and Heraclius: A Study in Legitimacy", *Studia Islamica* 89 (1999), 5.

düşmektedirler. Bu kısımda mektupların içeriklerine ve eğer kaynaklarda verilmişse mektupları götüren kişilere değinilecek ardından ise kaynaklardaki yeri değerlendirilecektir. Eserlere göre mektuplar ve içeriklerini şöyle sıralayabiliriz:

Ezdî rivayetleri arasında yer alan mektuplar:

Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer arasındaki mektuplaşma – Ebû Ubeyde, Rumların topyekûn olarak savaşmak üzere toplanmaları hakkında halifeyi bilgilendirmektedir. Rivayetin ilk ravisi olan Süfyan b. Avf b. Mugaffel ise mektubu Ebû Ubeyde'den Hz. Ömer'e götüren kişidir.⁶⁷

Amr b. Âs ve Ebû Ubeyde arasındaki mektuplaşma – Amr b. Âs bölgede Yermük savaşı öncesi Müslümanlar ile anlaşmalarını bozanlar hakkında Ebû Ubeyde'yi bilgilendirmiştir. Mektup, Abdullah b. Amr b. Âs tarafından Ebû Ubeyde'nin Dımaşk'ta komutanları ile istişaresi sırasında getirilmiştir.⁶⁸

Amr b. Âs ve Kudüslüler arasındaki mektuplaşma – Amr b. Âs'ın Kudüslülere gözdağı vermesi ve Kudüslülerin buna verdiği cevapları içeren mektuplaşmadır. Amr b. Âs mektubunu Hıristiyan bir elçi ile göndermiş ve bu elçiden cevap beklemiştir.⁶⁹

Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer arasındaki mektuplaşma – Hz. Ömer'den asker desteği istenilen mektup, Muâz b. Cebel'in hatırlatması ile yazılmıştır. Mektubu götüren Abdullah b. Kurt olayı aktarmıştır. Muâz b. Cebel ve Ebû Ubeyde görüşmesine ek olarak Hz. Ömer'in cevâbî mektubu yazmadan önce Abdullah b. Kurt'a sorduğu soruları da ayrıntısıyla aktarmaktadır.⁷⁰

Vahan ve Herakleios arasındaki mektuplaşma – Vahan, Hâlid b. Velîd ile görüşmesinden sonra Herakleios'a anlaşma şartlarının kabul edilmediğini, savaşa hazır olunması gerektiğini haber vermektedir. Mektubun devamında ise görmüş olduğu rüyayı anlatıp yorumlamış ve Herakleios'a tavsiyelerde bulunmuştur. Diğer mektuplara cevap verildiği gibi bu mektuba

⁶⁷ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 252–254.

⁶⁸ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 258–259.

⁶⁹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 262–265.

⁷⁰ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 279–283.

cevap verilmemiştir. Mektubu bize aktaran kişi savaşa Bizans saflarında katılmış, sonradan müslüman olmuş bir Rum'dur.⁷¹

Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer arasındaki mektuplaşma – Ebû Ubeyde Yermük zaferini halifeye bu mektupta haber vermiş, Hz. Ömer de cevâbî bir mektup göndermiştir. Mektubu ileten kişi belli değildir.⁷²

Vâkıdî'ye atfedilen metindeki rivayetler arasında yer alan mektuplar:

Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer arasındaki mektuplaşma – Ebû Ubeyde, Yermük'te üzerlerine gelen ordunun cesameti hakkında halifeyi bilgilendirmektedir. Mektubu Abdullah b. Kurt Medine'de Mescid-i Nebevî'de Hz. Ömer'e ulaştırmıştır. Hz. Ömer cevâbî mektubunda Müslümanlara zafer kazanacaklarını müjdelemektedir. İki mektubun da gönderiliş tarihleri ayrıntıları ile verilmiştir.⁷³

Vahan ve Herakleios arasındaki mektuplaşma – Vahan, Herakleios'a Hâlid b. Velîd ile görüşmesinin sonuçlarını aktardıktan sonra askerlerinin düşmandan korktuklarından bahsetmiştir. Bu korkunun sebebini Bizanslıların yaptıkları zulümlere bağlanmıştır. Topyekûn taaruza karar verdiklerini İmparatora bildirmiştir. Bundan sonra da Herakleios'a tavsiyelerde bulunarak Konstantiniyye'ye gitmesini tavsiye etmiştir. Ezdî ve İbn A'sem'de olduğu gibi Vâkıdî'de Vahan'ın rüyasına yer verilmemiştir.⁷⁴

İbn A'sem'in rivayetleri arasında yer alan mektuplar:

Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer arasındaki mektuplaşma – Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'i Humus'ta üzerlerine gelmekte olan ordunun kalabalıklığı hakkında bilgilendirmiştir. Bizans ordusu Zülkarneyn'in topladığı ordu ile karşılaştırılmıştır. Mektubu götüren kişi ise Süfyan b. Avf b. Ma'kıl el-Ezdî'dir. Hz. Ömer cevâbî mektupta Süfyan'dan aldığı ek bilgilere istinaden geri

⁷¹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 312–313.

⁷² Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 352–354.

⁷³ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 265–267.

⁷⁴ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 298.

çekilmeden memnun olmadığını ancak bunun istişare sonucu olduğu için hoş karşıladığını belirtmektedir. Destek kuvvet gönderileceğini söyleyerek az bir kuvvetin Allah'ın yardımıyla kalabalık bir orduyu yenebileceğini vurgulamaktadır. Bu mektup Ebû Ubeyde'ye Dımaşk'ta iken ulaşmıştır. Destek kuvveti ise Suriye birleşik ordusuna Dımaşk'ta dahil olmuştur.⁷⁵

Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer arasındaki mektuplaşma – Ebû Ubeyde, Bizans ordusu Yermük'te 400.000 kişilik piyade ve süvariden oluşan orduyla konuşlandıkları zaman Hz. Ömer'e tekrar mektup yazmış ve bir grup insanla birlikte bunu göndermiştir. Bu mektupta durumun vahameti ve ciddiliği daha çok vurgulanmıştır. Mektup Hz. Ömer'e ulaştığında Bizanslılar ile aralarında kaç günlük mesafe bulunduğunu sormuştur. Bizans ordusunun beş günlük, öncü kuvvetlerin ise üç günlük mesafede olduğu kendisine söylenmiştir. Tehlikenin farkına varan Hz. Ömer cevâbî mektubunda Ebû Ubeyde'yi savaşa cesaretlendirici nitelikte yazmıştır. Mektubu götürecek Abdullah b. Kurt'a ise yeni destek birliğinin düşmanla karşılaşılmadan önce kendisine ulaşacağını Ebû Ubeyde'ye iletmesini istemiştir. Mektup Ebû Ubeyde'ye ulaşmadan önce 3.000 kişilik destek kuvveti orduya dahil olmuştur.⁷⁶

Vahan ve Herakleios arasındaki mektuplaşma – Vahan, Hâlid b. Velîd ile görüştüktan sonra İmparator'a yazdığı mektupta savaş kararı aldıklarını yazdıktan sonra rüyasını anlatmıştır. Bunun ardından ise İmparator'a Antakya'da kalmasını, mallarını ve ailesini Konstantinopolis'e göndermesini ve savaşın sonucunu beklemesini tavsiye etmiştir. Herakleios ise cevâbî mektubunda Bizanslıların yaptıkları kötülüklerden dolayı Arapların kazanacağını ifade etmiştir. Ezdî'nin rivayetlerinde Herakleios'un bu mektubuna yer verilmemiştir.⁷⁷

Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer arasındaki mektuplaşma – Ebû Ubeyde'nin Müslümanların zaferini Hz. Ömer'e müjdelediği mektuptur. Mektubun sadece içeriğinden bahsedilmiş mektup metni şeklinde verilmemiştir. Ganimetlerin ele geçirildiği, humusunun ayrıldığı ve halifenin emrinin

⁷⁵ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 177-179.

⁷⁶ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 181-182.

⁷⁷ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1, 193-194.

beklenildiği ifade edilmiştir. Hz. Ömer ise cevabında tebriklerini iletmiş ve onun emri gelene kadar oldukları yerde beklemelerini söylemiştir.⁷⁸

Mektupların savaş anlatımı açısından önemi yukarıda verdiğimiz içerikler üzerinden açıkça görülebilir. Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'ye atfedilen metinde bunların olmadığını düşündüğümüzde savaşın, müelliflerin kurmak istediği anlatı bütünlüğünden yoksun kalacağını söylemek gerekir. Ezdî'de mektupların metindeki yoğunluğu üzerinden düşünecek olursak şöyle bir oran çıkacaktır: Ezdî'nin rivayetleri incelediğimiz tahkikte 108 sayfadır. Bu sayfalar arasında 11 tane mektup bulunmaktadır ve bu mektuplar tüm anlatının %12,5'ini oluşturmaktadır. Mektup dışında aktarılanlar ise çoğunlukla doğrudan şahitliklerdir. Mektuplar, bu doğrudan şahitliklerin içerisinde verilmiştir ve ana anlatı çatısından bağımsız değildirler. Yukarıda belirtilen oran erken dönem İslam tarih yazıcılığında faydalanılan bir tür olarak mektubun önemini bize göstermektedir. Anlatı izleği konusunda Ezdî'yi ya da Ezdî'nin faydalandığı kaynağın anlatı dizgesini takip eden İbn A'sem'de, mektuplar Ezdî'ye nazaran daha ayrıntılı verilmiştir. Amr b. Âs'ın Ebû Ubeyde ve Kudüslülere yazdığı mektuplar hariç Ezdî'deki tüm mektuplar vardır. Ezdî'de, Vahan'a Herakleios'un yazdığı cevâbî mektup ve Vahan'ın rüyası ilgili mektupta zikredilmemiş, rüya müstakil olarak verilmiştir. Vâkıdî'ye atfedilen eserde ise mektuplar Ezdî ve İbn A'sem'in metninde olduğu gibi çok sayıda değildir. Üç eserde de ortak olan Abdullah b. Kurt'un aracılık yaptığı Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer mektuplaşması diğer eserlere nazaran daha ayrıntılıdır. Tarih oldukça ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.

Taberî'de ise mektuplar rivayetlerin bölünmesine izin verilmeksizin anlatıya mündemiç bir şekilde zikredilmiş, “Ebû Ubeyde'nin mektubu” denilip mektup tamamıyla verilmemiştir. Mektupları kimin götürdüğü, mektuba verilen cevap, mektubu alan kişinin verdiği tepkiler ve -Vâkıdî'ye atfedilen eserde olduğu gibi- net tarihler zikredilmemiştir. İslam tarih yazıcılığına dair eserinde mektuplar için bir başlık açan Noth, dört halife dönemine dair aktarılan mektupların belge niteliklerinden daha çok edebi nitelikli olduğunu ileri sürmüş ve edebi formda verilmiş bu malzemenin tarihi gerçeklikler de barındırdığını dile getirmiştir. Yazar, belge niteliğini reddederken mektubun gönderen, gönderici, alıcı, zaman, yer gibi şekil

⁷⁸ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 209-210.

ile alakalı başlıklarını kastetmektedir. Noth tarihi anlatılarda mektup formunun yaygın olarak kullanıldığını, Roma ve Bizans tarihçiliğinde de bunun görülebileceğini söylemektedir. Özellikle Prokopius ve Marcellinus'un savaşırlara dair yazdıkları eserlerde anlatıyı ilerletmek için yaygın olarak kullanıldığını zikretmektedir.⁷⁹ Belâzürî ve Halife b. Hayyât'ın eserlerinde Yermük savaşı rivayetleri arasında mektuplara yer verilmemektedir. Bu, iki eserin de mahiyet olarak diğer eserlerden farklı olduğunu, savaşı, başı sonu olan bir olay şeklinde tasvir etmeyi anlatıyı inşa eden yöntem olarak kullanmadığını göstermektedir. Çünkü mektuplar yukarıda zikrettiğimiz anlatılarda oldukça ön plandadır ve savaş öncesi olayların nasıl gerçekleştiğine dair farklı temaları ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Noth'un mektupların belge niteliği üzerine getirdiği eleştiriler posta teşkilatı ile ilişkili soruları da önümüze getirmektedir. Müslümanlar Medine'den Suriye bölgesine mektupları nasıl götürüyorlardı, bir posta teşkilatı kurulmuş muydu, hangi yollar kullanılıyordu, coğrafi şartlar ele alınarak atın ve devenin belirli günde ne kadar mesafe kat edebileceği gibi soruların ayrıntıları ile ortaya koyulması ve elimizdeki malzemenin bu sınırlandırmalar çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle mektupların edebi nitelikli mi yoksa belge niteliği olan metinler mi olduğu daha net anlaşılacaktır. Bu ayrı bir çalışmanın konusu olduğu için ayrıntıya burada girilmeyecektir.⁸⁰

1.10. Savaş Öncesinde Gerçekleşen Görüşmeler

Yermük savaşından önce iki ordu arasında haberciler gidip gelmiştir. Rivayetler Bizans ordusunun İslam ordusu ile anlaşmayı ve onlara belli miktarda vergi ödemeyi teklif ettiklerini aktarmıştır. Müslümanlar ise bu teklifleri reddederek onlara öncelikle müslüman olmalarını, eğer müslüman olmayacaklarsa İslam hâkimiyetini kabul edip vergi vermelerini eğer bunu da kabul etmezler ise savaşmaktan başka bir yol kalmayacağını söylemiştir. Savaş öncesi görüşmeler ile ilgili en ayrıntılı bilgileri kaynakları itibarıyla birbirlerine yakın olduğunu düşündüğümüz Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'nin eserlerinde bulunmaktadır. Her üç

⁷⁹ Noth - Conrad, *The Early Arabic Historical Tradition*, 85. Roma ve Bizans tarihçiliğinde mektup hakkında bk. s.76-77.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bk: Adam J. Silverstein, *Postal systems in the pre-modern Islamic world* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

eserde olayların akışı belli başlı noktalar dışında aynıdır. Sadece belli başlı bilgiler farklılaşmaktadır. Burada Ezdî'nin rivayetlerine odaklanılarak, İbn A'sem ve Vâkıdî rivayetleri ile karşılaştırılacaktır. Ezdî'ye odaklanılmasının sebebi ise diğer eserlere nazaran rivayetlerin çoğunda isnat bulunması sebebiyledir. İsnatlarının olması ravi ve rivayet ilişkisinin kurulması açısından önem taşımaktadır.

Ezdî'nin Hâris b. Abdullah el-Ezdî'den aktardığı rivayette Vahan'ın önde gelen komutanlarını toplayıp Müslümanların Suriye'de yaptıklarını ve elde ettiklerinden daha fazlasını istediklerini, eğer onlarla anlaşmaya varırlarsa muhtemel bir savaşın sonuçlarından daha az zararla kurtulabileceklerini söylemektedir. Vahan'ın teklifi, İslam ordusundan kendisiyle konuşabilecekleri âkil birisini istemek ve onunla Suriye topraklarını terk edip Arap yarımadasına dönmeleri için bir anlaşma yapmaktır. Yapılan teklifin kabul edilmesi üzerine Vahan Cerece'yi⁸¹ görevlendirmiştir. Cerece, Vahan'ın elçisi olarak Ebû Ubeyde ile görüşmüş ve ona kendisinden önce başkomutan olan Hâlid b. Velîd ile Vahan'ın görüşmek istediğini iletmiştir. Rivayete göre Cerece'nin Hâlid b. Velîd hakkında söylediği “önceki emîr (Ebû Ubeyde'den önceki emîr)”, “asalet sahibi, çevresindekilerden daha âkil” gibi ifadeler Hâlid'in Bizanslılar tarafından yakından tanındığını göstermektedir. Rivayette Cerece'nin müslüman karargâhına gelişi, burada Müslümanların aralarındaki ilişkiye ve ibadetlerine şahit olması, İslam'ı tanımaya çalışması uzun bir şekilde anlatılmıştır.

Cerece ve Ebû Ubeyde'nin konuşması sırasında Yunancadan Arapçaya tercüme yapan bir tercümanın varlığı dikkat çekmektedir. Bu süreçte müslüman olan Cerece, müslümanlığını gizleyerek Vahan'ın yanına dönmüş ve Hâlid b. Velîd'in geleceğini haber vermiştir.⁸² Rivayetin devamında ise Hâlid'in Vahan'ın karargahına gidişi ve orada konuşulanlar detaylarıyla anlatılmaktadır. Bu haberi aktaran kişi Hâlid b. Velîd'in yanından ayırmadığı ve fikirlerine önem verdiği Hâris b. Abdullah el-Ezdî'dir. Hâris, Vahan ile görüşmeye giderken

⁸¹ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 185. İbn A'sem bu rivayeti bazı kelime farklılıkları ile birlikte aktarır ve bazı eklemeler yapar. Bu eklemelerden birisi Cerece'nin Müslümanların karargahına gidişi ve ona kimlerden olduğunun sorulmasıdır. Burada Cerece kendisinin Ammuriyye ehlinde olduğunu söylemiştir ve Arapça konuşmaktadır. Ezdî'de bu ayrıntılara girilmeden Cerece direkt olarak Ebu Ubeyde ile tercüman aracılığı ile görüşür ve bu görüşmede Yunanca konuşur.

⁸² Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 294–297. Cerece'nin müslümanların karargâhında İslam hakkında sorular sorması ve müslümanların ibadetlerine verdiği tepkiler daha sonraki başlıklarda ele alınacaktır.

Hâlid'in yanındadır ve Hâlid onu Vahan'ın ısrarlarına rağmen yanından ayırmamış Bizans komutanının karargâhındaki görüşmeye beraberinde götürmüştür. Görüşmenin bir tercüman aracılığı ile yapıldığı, tercümanın Hâlid ile Vahan arasına oturduğu gibi ayrıntılar da rivayette yer almaktadır.⁸³ Uzun anlatıdaki diğer öğeleri şöyle sıralayabiliriz: Vahan'ın Hâlid'in çadırını beğenmesi ve onu Hâlid'den istemesi⁸⁴, Vahan'ın Hz. İsa'yı övmesi ve en üstün peygamber olarak görmesi, Hâlid'in buna karşılık İslam'ın bakış açısını gösterdiği cevapları, Vahan'ın Suriye fetihleri başlamadan önceki Bizans-Arap ilişkilerinden olumlu bir şekilde bahsetmesi ve içinde bulunulan gün ile kıyaslaması, fetih hareketlerinin Suriye bölgesine verdiği zarardan bahsetmesi, Bizans ordusunun güçlülüğünü vurgulama Arapların ise deve çobanı olduklarını söyleyerek göz dağı vermesi, en sonunda da anlaşmaya yönelik şartlarını açıklaması. Vahan ile Hâlid arasındaki anlaşmanın şartları ise şöyledir: 10.000 dinar başkomutana, 10.000 Hâlid b. Velîd'e, 1000 dinar komutanlara, 100 dinar da her bir askere verilecek bunun karşılığında Müslümanlar Bizans topraklarından geri dönmek üzere çekileceklerdir.⁸⁵ Bu teklife karşılık Hâlid b. Velîd'in verdiği cevabı Ezdî bu rivayeti bölmeden devamında yer vermiştir. Rivayetin yine öğelerini sıralayacak olursak şunları söyleyebiliriz: Müslümanların Vahan'ın ordusunun gücünün farkında oldukları, onun Arapların durumu hakkında söylediklerinde haklı olduğu, hatta Arapların onun söylediğinden daha kötü şartlarda yaşadığı, Hz. Peygamber'in Allah'a ortak koşanlar ve ona çocuk isnad edenlerle savaşma konusundaki emirleri, savaşmadan önce düşmana sunulan müslüman olma ya da cizye verme gibi

⁸³ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 188. Ezdî'nin rivayetinden Vahan'ın konuştuğu dil ve Halid b. Velid'e eşlik eden kişi konusunda İbn A'sem rivayeti ayrılır. İbn Asem rivayetinde Vahan fasih bir Arapça ile konuşur, tercüman kullanmaz. Hâlid b. Velid'e eşlik eden kişi ise Meysere b. Mesruk'tur; Vâkıdî'ye atfedilen metinde ise Vahan ile Hâlid b. Velid arasında tercüman vardır. Vâkıdî ile Ezdî'nin metni bu konuda birleşir. Lakin Hâlid'e eşlik eden kişi/kişiler konusunda Ezdî ve İbn A'sem'den ayrılır. Rivayete göre Hâlid b. Velîd görüşlerinden müstağni kalamayacağı yüz asker ile Vahan'ın yanına gitmiştir. Her üç eserde ortak olan konu Vahan'ın Hâlid ile başbaşa görüşmek istemesi, ancak Hâlid'in bunu kabul etmeyip yanında bulunacak kişileri söylemesidir. bk. Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 277–278.

⁸⁴ Hâlid'in çadırı vermesi olayı İbn Asem ve Vâkıdî'de de geçer. bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 189; Vâkıdî'ye atfedilen rivayetlerde diğer eserlere ek olarak esir alınıp ismi zikredilmeyen sahâbîler serbest bırakılır. Hâlid ve Vahan çadır ve esirler konusunda birbirlerine memnuniyetlerini bildirirler. bk. Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 284.

⁸⁵ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 298–305; İbn A'sem'de ise bu rakamlar farklı verilmiştir. Hz. Ömer'e on bin dinar, Ebu Ubeyde ve Hâlid'e beş bin dinar, rüesâdan yüz kişiye yüz dinar, diğer herkese ise elli dinar şeklindedir. bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 190; Vâkıdî'ye atfedilen metindeki rakamlar ise şöyledir: Hz. Ömer'e on bin dinar, Ebu Ubeyde'ye bin dinar ve savaşa katılan her askere yüz dinar. bk. Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 280.

seçenekler⁸⁶, Vahan'ın bu söylenilenlere verdiği olumsuz tepkiler aktarılmıştır. Ezdî eserinde yukarıda bahsettiğimiz Hâris b. Abdullah el-Ezdî rivayeti sonrasında isnattaki son iki ravi yerine, olayın bizzat şahidi olan bir Rum'u koyup öncesini sabit tutarak Vahan'ın Hâlid ile görüşmesinden sonraki yaptıklarını aktarır.⁸⁷ Bu rivayete göre Vahan ordusunun önde gelenlerini toplayıp Hâlid ile arasında geçen görüşmeden bahseder, Hâlid'i ne yaptıysa anlaşılmaya razı edemediğini dile getirir. Ordusunun 400.000 mevcudu olduğunu İslam ordusunun ise sadece 30.000 mevcutlu olduğunu söyledikten sonra onlara fikirlerini sorar. Burada farklı görüşler ortaya atılsa da en son topyekûn bir savaş yapmayı seçerler. Ordu bölünmeden 400.000 kişi aynı anda 30.000 kişiye saldıracaktır. Vahan bu konuşulanları ve son durumu Herakleios'a bir mektupla bildirmiş ve toplu bir saldırıya karar verildiğini haber vermiştir.⁸⁸

Taberî rivayetleri arasında ise Bizans'ın elçi gönderip birisini istediğine dair bir rivayet bulunmamaktadır. Taberî'nin Seyf rivayetinde Müslümanlar Ebû Ubeyde, Yezîd b. Ebû Süfyan, Hâris b. Hişâm, Dırâr b. Ezver, Ebû Cendel b. Süheyl'den oluşan bir elçilik heyeti ile İmparator'un kardeşine gittiği, anlaşma sağlanamadığı, akabinde Müslümanların birliklerine döndüğü ve savaş hazırlıklarına başladığı kaydedilmiştir.⁸⁹ Diğer kaynaklarda savaş öncesinde bir görüşme yapıldığına dair rivayet bulunmamaktadır. Rivayetlerden anlaşılan savaş öncesi Müslüman heyetinin Bizans karargahına gittiği ve olumsuz sonuçlanacak olan bir görüşme yaptığıdır.

⁸⁶ Ezdî'de Hâlid b. Velîd'in İslam'ı anlatması daha uzun bir şekilde verilmiş; İbn A'sem'de ise bu konu daha kısa tutulmuş. bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 192.

⁸⁷ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 310. Ezdî'nin Hâris b. Abdullah el-Ezdî'den aktardığı rivayetin senedi: Hüseyin b. Ziyad - Ebu İsmail Muhammed b. Abdullah - Ebu Cehdam - Süfyan b. Süleym - Hâris b. Abdullah el-Ezdî. Bir Rum'dan aktarılan rivayetin senedi ise şöyle: Hüseyin b. Ziyâd - Ebu İsmail Muhammed b. Abdullah - Ebu Cehdam el-Ezdî - Rum. Her iki rivayeti de Hüseyin b. Ziyâd - Ebu İsmail Muhammed b. Abdullah - Ebu Cehdam'ın aktarması dikkat çekmektedir.; Buna karşılık İbn Asem bu olayı aktaran kişiyi zikretmez, sadece لاء ifadesini kullanır. Burada anlatıcının değiştiğini bağlamdan anlayabiliriz. bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 192.

⁸⁸ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 310-312; İbn A'sem sayıları Ezdî'nin verdiği rakamdan farklı olarak verir. 400.000 askere karşı 40.000 asker olduğunu söyler. Bunun yanında İbn A'sem Herakleios'a yazılan mektubu Ezdî gibi ayrıntılı vermez. Ezdî'nin daha tafsilatlı olarak verdiği bu mektupta Vahan'ın rüyasını anlattığı kısma geçer. bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 193; Vâkîdî'ye atfedilen eserde ise Vahan'ın ordusu ile istişaresi ve Herakleios'a mektubuna yer verilmez.

⁸⁹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 403.

1.11. Bizanslıların Suriye Halkına Yönelik İşlemiş Olduğu Suçlar

Yermük savaşı rivayetlerinde gerek Bizanslılar tarafından gerekse de Müslümanlar tarafından sık vurgulanan hususlardan birisi Bizans askerlerinin bölge halkına yaptığı zulümlerdir. Bu konuyu Bizans'ın önde gelen en önemli iki ismi İmparator Herakleios ve başkomutan Vahan dile getirmektedir. Yermük savaşında Bizanslıların safında savaşan Hristiyan Araplarından olan Ebû Beşîr isimli Tenuh kabilesine mensup bir Arap'ın aktardığına göre Bizanslılar Suriye bölgesine savaşmak üzere geldiklerinde bölgede büyük bir huzursuzluk yarattılar. Bu şikayetlerden bazıları durmadan şarap içmeleri, zina yapmaları, bölge halkına tecavüz etmeleri, halkın hayvanlarının sık sık kesilerek tüketilmesi, bölgeyi harap etmeleri ve yağmalamalarıdır. Bu durumdan haberdar olan Vahan, Müslümanlar bölgede birçok yeri ele geçirmişken askerlerinin hâlâ bölge halkına zulmettiğini ve bunun Allah tarafından gelecek cezasından korkmadıklarını onlara hatırlatarak sert bir şekilde uyarmıştır.⁹⁰

Ezdî bu rivayetin devamında Vahan'a halktan gelen başka bir şikâyeti aktarmaktadır. Şikayetçi olan kişinin husumeti Vahan'ın önde gelen adamlarından birisiyledir. Bu kişiler şikayetçiden haberdar olunca onu öldürmüşlerdir. Olaya şahit olan Vahan kendisinin bu kişilerin yaptıklarından sorumlu olmadığını ifade etmiş ve bu zulümlerin Allah'ın gazabını celb edeceğini îmâ etmiştir.⁹¹ İbn A'sem'in eserinde ise konuyla alakalı olarak Humus'un önde gelenleri Müslümanların bölgede ilerleyişini Herakleios'a haber verdiğinde yenilginin sebebini soran İmparator'a orada bulunan yaşlı bilge adamın cevabı zikredilir. Yaşlı adamın saydığı sebepler içinde günahların yanında Bizanslıların ahitlerini bozmaları ve zulümleri yer almaktadır. Herakleios bu dinlediklerini onaylamış ve Bizanslıların bu yaptıkları yüzünden bölgeden çıkarılacaklarını söylemiştir. İbn A'sem'in bu rivayeti yaşlı adamın Herakleios'u İmparatorluğun her bölgesinden asker toplamaya ikna etmesi ile devam etmektedir.⁹² Vâkıdî'de ise Herakleios'a yenilginin sebeplerini açıklayan âlim bir keşiştir. Bizanslıların

⁹⁰ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 274.

⁹¹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 275–276.

⁹² İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 172-173.

yenilgilerini, zikrettiği çeşitli günahların yanında birbirlerine zulmetmeleri ile açıklar.⁹³ Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'de görülen bölge halkına yönelik zulme dair aktarımlara diğer eserlerde rastlamamaktayız. Bu üç eserin olası ortak kaynağı veya kaynaklarının ya da ilişkide olduğu kaynakların bu konuyu özellikle Herakleios ve başkomutan Vahan üzerinden aktarmaları özellikle dikkat çekmektedir. Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'ye göre savaş öncesinde Bizanslılar kendi yaptıkları sebebiyle moral olarak oldukça kötü durumdadırlar. Yermük savaşına gelen süreçteki kötü gidişatın sebebinin işledikleri günahlar ve yaptıkları zulümler olduğunu ikrar ederek savaşa hazırlanmışlardır. Ancak bu rivayetlerin benzerleri çalışmada incelenen diğer kaynaklarda görülmemektedir. Bizanslıların Allah'ın gazabını çektiklerine dair rivayetlerin bu üç eserde yer aldığı söylenmelidir.

1.12. Savaş Anlatısında Rüyalar

Savaşla alakalı doğrudan rivayetler verilmeden önce gerek Bizans ordusu gerekse İslam ordu komutanlarının rüyaları Yermük savaşı rivayetleri arasında yer almıştır. Ezdî rivayetlerinde ilk aktarılan Vahan'ın görmüş olduğu rüyadır. Vahan rüyasını Herakleios'a bir mektup aracılığıyla bildirir. Vahan'ın mektubunda anlattığına göre ona rüyasında birisi gelmiş, “Bu kavimle savaşma, onlar seni helak edecekler ve yenilgiye uğratacaklar” demiştir. Vahan ise rüyasında gördüklerinin şeytanın işi olduğunu ve onu üzmeyi amaçladığını düşündü. Eğer bu gördükleri şeytandan ise onu uzaklaştırdığını ama hakikati olan bir rüya ise kendisine durumun belirginleştiğini söyledi. Bunun üzerine Herakleios'a tavsiyelerde bulunarak savaşın sonucu kendisine ulaşana kadar bölgeden⁹⁴ uzaklaşmasını ve haber beklemesini istedi. Rivayetin devamında ise Hz. Ömer-Ebû Ubeyde mektuplaşmalarında gördüğümüz tarzda nasihatte bulunma kısmı gelmektedir. Vahan burada eğer savaşı kazanırlarsa dinini ve saltanatını güçlendiren Allah'a şükretmesini, eğer kaybederse Allah'ın kazasına rıza göstermesini, dünyanın geçiciliğini, kendilerinden öncekiler nasıl gelip

⁹³ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 245–256.

⁹⁴ İbn A'sem rivayetinde Vahan'ın mektubu neredeyse aynı şekilde aktarılmakla beraber bazı ayrıntılarda farklılıklar vardır. Ezdî'de net bir yer belirtilmezken İbn A'sem'de mallarını ve ailesini İstanbul'a göndermesini kendisinin ise Antakya'da savaşın sonucunu beklemesini tavsiye eder. İlgili rivayet için bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 193.

geçtilerse aynı şekilde kendilerinin başına da bunun geleceğini, kaybettikleri için üzülmemesi gerektiğini, maiyetine iyi davranmasını, zayıflara ve kimsesizlere merhamet etmesini, mütevazı olmasını çünkü Allah'ın büyüklenenleri sevmediğini İmparator'a hatırlattı.⁹⁵ Ezdî bu rüyayı aktardıktan sonra Ebû Ubeyde'nin rüyası ile alakalı rivayete geçer. Müellifin diğer rivayetlerinde olduğu gibi olaya bizzat şahit olanlardan birisi olduğunu söyleyen Râşid b. Abdurrahman el-Ezdî⁹⁶ aracılığıyla rivayet bize aktarılır. Râşid b. Abdurrahman Bizanslıların Yermük'te konuştuğu günün sabah namazında Ebû Ubeyde'nin okuduğu ayetlerden manalar çıkararak savaşta Bizanslıların yenileceğini, bu ayetleri Allah'ın Ebû Ubeyde'ye zafer kazanacakları için okuttuğunu kendi kendine düşündüğünü söyler. Namazın ardından ise Ebû Ubeyde Müslümanlara döner ve gördüğü rüyayı anlatır. Rüyasında kendisine bazı zevatın gelip düşman üzerine yürümelerini, korkmamalarını söylediğini aktarır. Ebû Ubeyde İslam ordusunun Bizans'ın karargahına girdiğini ve Bizanslıları kaçmak durumunda bıraktıklarını görmüştür. Bunu duyan Müslümanlar Ebû Ubeyde'ye dua ederek gördüğünün Allah tarafından verilen bir zafer müjdesi olduğunu söylerler. Ebû Ubeyde'nin arkasından Ebû Mersed el-Havlânî'nin⁹⁷ rüyası aktarılır. Onun rüyasında da Müslümanların kazanacağı zafere dair işaretler vardır. Bunu dinleyen Ebû Ubeyde bu rüyaların herkese ulaştırılmasını, bunların Müslümanların savaşma azmini perçinleyeceğini ifade eder.⁹⁸ Ezdî rüya anlatısını burada bırakmayarak Bizanslıların önde gelenlerinden birisinin rüyasını daha kitabına almıştır. Haberi Abdülmelik b. Mervan zamanında bir Bizanslı rivayet eder. Ezdî'nin diğer birçok haberinde olduğu gibi bunda da bir senet zinciri vardır. Bizans'ın önde gelenlerinden birisi rüyasında Bizans ordusunun yenileceğine işaret olan sözler işitir ve bunu Vahan'a aktarır. Vahan bunları duyunca adamın daha önceden yapılan bir haksızlığa⁹⁹ arka çıktığını kendisine

⁹⁵ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 313.

⁹⁶ İbn A'sem'de verilen senet zinciri tamamen farklıdır. Ezdî'deki isnad: Hüseyin b. Ziyâd - Ebu İsmail - Sukab b. Züheyr - Muhâcir b. Sayfî el-Uzrî - Râşid b. Abdurrahman el-Ezdî. İbn Asem'deki isnad ise şu şekilde: Ciâl b. Üseyd b. es-Sekâsikî - Üseyd b. Alkame. bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 194; Vâkıdî'ye atfedilen eserdeki ilgili rüyanın isnadı ile İbn A'sem isnadı aynıdır. bk. Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 300.

⁹⁷ İbn A'sem Havlan'dan bir adam olarak verir, ismini zikretmez. İlgili rivayet için bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 195.

⁹⁸ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 316–318.

⁹⁹ Bahsi geçen haksızlığa dair rivayet ise rüya rivayetlerinden hemen sonra gelir. Ebu Cehdam Rum'a haksızlığın ne olduğunu sorar, o da ayrıntıları ile anlatır. bk. Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 320.

hatırlatır. Bu adamla önceden husumeti bulunması ve getirdiği haber ile Vahan'ı umutsuzluğa düşürmeye çalışması sebebiyle komutan adamı idam eder.¹⁰⁰

Vâkıdî'nin ve İbn A'sem'in Ebû Ubeyde'nin rüyasına dair verdikleri ayrıntılar birbirine benzemektedir. Ezdî'den farklılaştıkları kısım Vâkıdî ve İbn A'sem'in namaz sırasında gaipten duyulan bir sestten bahsederek Müslümanların zaferinin haberini almalarıyken, Ezdî'de bunlar olaya bizzat şahit olduğunu söyleyen râvi Râşid b. Abdurrahman el-Ezdî'nin kendi içinden düşündükleridir. İki müellifin namaz bitiminde Ebû Ubeyde'nin anlattığı rüyaya dair rivayeti Ezdî rivayetinden daha ayrıntılıdır. Ebû Ubeyde'nin rüyasından sonra zikredilen Ebû Mersed el-Havlânî'nin ismi Ezdî haricindeki diğer iki eserde (Vâkıdî ve İbn A'sem) geçmemektedir, burada sadece Havlanlı bir adam denilmiştir. Bunun yanında Bedir savaşında melekler nasıl Müslümanları desteklediyse Havlânî'nin rüyası sayesinde yine meleklerin kendilerini destekleyeceğini birbirlerine müjdelemişlerdir. Bu ayrıntı da Ezdî'de yer almamakla beraber diğer iki eserde vardır.¹⁰¹ Bu karşılaştırmalar göz önüne alındığında Vâkıdî ve İbn A'sem'deki rivayetlerde anlatıya yeni öğeler eklenerek rüya ayrıntılandırılmış ve mistifiye edilmiş olduğu belirginleşmiştir.

Ezdî rivayetlerinde dikkat çeken en önemli hususlardan birisi, rüya meselesinde de belirgin bir şekilde görüldüğü gibi, Herakleios ve başkomutan Vahan'ın Araplar ile savaşma konusunda geri duran isimler olarak verilmesidir. Bunun sebebi olarak Bizanslıların işledikleri suçlar, yaptıkları adaletsizlikler ön plana çıkarılmaktadır. Vahan'a rüyasını haber veren Bizans seçkinine verilen tepki ve bu tepkinin geçmişine dair verilen anlatılar fütuh rivayetlerinde vurgulanmak istenen “ilahi ceza” temasını belirginleştirmektedir. Bunun yanında erken dönem İslam tarihi ve Bizans tarihçiliğinde rüya üzerine yapılacak çalışmalar tarihi rivayetlerin bir unsuru olarak rüya temasının anlatıdaki yerini belirginleştirecektir. Nitekim Neil'in makalesinde belirttiği üzere erken İslam döneminde rüya aktaran müellifler çağdaşları Bizanslı ve Yahudi tarihçilerle benzer şekilde bunları eserlerinde kullanmaktadırlar.¹⁰²

¹⁰⁰ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 318–319. İbn A'sem'de Vahan'ın rüyası hariç Bizanslıların rüyasına yer verilmemiştir.

¹⁰¹ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 300–301; İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 195-196.

¹⁰² Konumuzun sınırlarını aştığı için bu meseleyi ayrıntılı olarak ele almadık, bu tarz çalışmalar için bk. Bronwen Neil, “Dream Portents in Early Byzantine and Early Islamic Chronicles”, *Dreams, Memory and Imagination in Byzantium*, ed. Bronwen Neil – Eva Anagnostou-Laoutides (Leiden, Boston: Brill, 2018); Maria Mavroudi,

Gerçeklik ve edebi formlar arasındaki geçişliliğin yakından görülebileceği rüya konusu erken dönem tarih yazıcılığının bütünü için oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz.

1.13. Hâlid b. Velîd ile Irak'tan Gelen Destek Ordusu

Hâlid b. Velîd'in Irak cephesinden Suriye cephesine Hz. Ebû Bekir'in emriyle geçmesi İslam fetihleri için önemli bir aşamadır. Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'nin eserlerinde Yermük rivayetleri arasında yer almayan bu konu sadece Taberî'de Yermük savaşı rivayetlerinin içinde bulunmaktadır. Çünkü Seyf b. Ömer'den aktarılan rivayetlere göre Hâlid b. Velîd ordusunun Irak'tan döndükten sonra Suriye orduları ile ilk birleştiği yer Yermük'tür. Burada Hâlid b. Velîd'in ordusunun çölü nasıl geçtiği, hangi istikameti kullandığı gibi ayrıntılara değinilmeyecek, sadece Seyf b. Ömer'in bu rivayeti ve Yermük savaşı ilişkisi sorgulanacaktır.

Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye geldiğinde Yermük'te toplanan komutanlar ile buluşmasına dair rivayetin sadece Taberî'nin Seyf rivayetlerinde geçtiğini zikretmiştik. Bu sebeple burada Taberî'nin Seyf rivayeti dışındaki haberlerde Hâlid'in birleşik orduyla nerede ve ne zaman bir araya geldiği ortaya konulacak ve gerektiği yerde de Halid b. Velîd'in başkomutanlıktan alınması ya da başkomutan olarak atanması bir kontrol noktası olarak kullanılacaktır. Çünkü Hâlid, Taberî'nin söz konusu rivayetinde gelir gelmez kendisini başkomutan seçirmiş, sonrasında ise görevden alınmış, yerine Ebû Ubeyde atanmıştır. Bu yüzden rivayetlerdeki görevden alma ve göreve getirme unsurları birlikte değerlendirilecektir.

Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'nin eserlerinden başlanacak olursa Ezdî'de Irak'tan gelen ordunun birleşik orduyla bir araya geldiği yer Ecdaneyn'dir. Bunun öncesinde Hâlid b. Velîd ve Ebû Ubeyde Dımaşk yakınlarında bir araya geldilerse de tüm ordunun toplanması Ecnâdeyn'de gerçekleşmiştir.¹⁰³ Vâkıdî'ye atfedilen eserde Hâlid b. Velîd ilk olarak Şurahbil b. Hasene ile Busra'da bir araya gelmiştir.¹⁰⁴ Fakat tüm komutanların toplanmaları Dımaşk

"Byzantine and Islamic Dream Interpretation: A Comparative Approach to the Problem of "Reality" vs "Literary Tradition", *Dreaming in Byzantine and Beyond*, ed. Christine Angelidi – George T. Calofonos (Farnham: Ashgate, 2014).

¹⁰³ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 174.

¹⁰⁴ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 63.

muhasarası sırasında olmuştur.¹⁰⁵ Ecnâdeyn savaşı tüm bu olanlardan sonra Dımaşk şehri fethedilmeden (ilk fetih) önce gerçekleşmiştir.¹⁰⁶ İbn A'sem rivayetinde Dımaşk şehrinde buluştukları ve Dımaşklılarla savaşıarak onları surların içine sığınmak zorunda bıraktıkları aktarılmıştır.¹⁰⁷ Ecnâdeyn Savaşı ise hemen Dımaşk muhasarasından sonra gerçekleşmiş ve Hâlid b. Velîd buraya Irak'tan getirdiği ordusuyla beraber başkomutan olarak katılmıştır.¹⁰⁸

Taberî'nin İbn İshak'tan aktardığı rivayette ise Hâlid b. Velîd Irak'tan Suriye'ye geldiğinde birleşik orduyla Busra kanalı bölgesinde Busra muhasarası öncesinde bir araya gelmiştir.¹⁰⁹ Taberî'nin İbn Şebbe'den aktardığı rivayetinde ise Hâlid b. Velîd Irak'tan geldiğinde Ebû Ubeyde ile buluşarak Busra üzerine yürümüştür. Birleşik ordudan burada bahsedilmemektedir. Bundan sonra ise Ecnâdeyn savaşında Bizans ordusuyla karşı karşıya gelinmiştir. Ecnâdeyn savaşı birleşik ordu tarafından yapıldığı için Hâlid b. Velîd'in burada onlarla bir araya geldiğini söyleyebiliriz. İbn Şebbe, Ecnâdeyn'in ardından ise iki ordunun Vâkûsa'da karşılaştığını ve Hâlid b. Velîd'in burada görevden alındığını zikretmektedir.¹¹⁰

Belâzürî'de ise Hâlid b. Velîd'in birleşik orduya katıldığı yer Busra kanalıdır. Câbiye'de katıldığı da zikredilmiştir. Buradan ordu Busra üzerine yürümüştür.¹¹¹ Hâlid'in başkomutanlıktan alındığını öğrenmesi ise Dımaşk muhasarası sırasında olmuştur ve Ebû Ubeyde haberi bir süre Hâlid'den saklamıştır.¹¹² Halife b. Hayyât'ın İbn İshak'tan aktardığı rivayete göre Hâlid b. Velîd Busra kanalında diğer komutanlarla buluştu ve Busra üzerine yürüdü.¹¹³ Velîd b. Hişâm'dan aktardığı rivayete göre Hâlid b. Velîd Dımaşk muhasarası

¹⁰⁵ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 81–82.

¹⁰⁶ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 127–128.

¹⁰⁷ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 113–115.

¹⁰⁸ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 115.

¹⁰⁹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 417.

¹¹⁰ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 418–419.

¹¹¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 131.

¹¹² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 134.

¹¹³ Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Târih*, 119.

sırasında tam sulh yapmak üzereyken görevden alındı.¹¹⁴ Bu rivayetler bir arada değerlendirildiğinde, Taberî'nin ilgili Seyf rivayetinin unsurlarının diğer tüm haberlere dağıldığını görmekteyiz. Ancak zaman ve mekâna dair bu unsurlar birbirleriyle uzlaştıramayacak durumdadır. Zikrettiğimiz unsurları belirginleştirecek olursak Hâlid b. Velîd'in başkomutan olarak atanması ve görevden alınması Seyf rivayetinde birlikte verilmişken diğer rivayetlerde Hâlid b. Velîd'in Hz. Ebû Bekir tarafından Suriye'ye yönlendirildiği ve başkomutan olarak atandığı; ancak birbirleri ile ardışık olması muhtemel olan Dımaşk muhasarası, Busra'nın fethi ya da Ecnâdeyn Savaşı sırasında görevden alındığı ifade edilmiştir. Yine sadece Taberî'nin İbn Şebbe'den aktardığı rivayet Seyf'ten aktardığına yakındır. Çünkü İbn Şebbe Hâlid b. Velîd'in Vâkûsa'da görevden alındığını söylemiştir.¹¹⁵ Vâkûsa başlığında zikrettiğimiz gibi Vâkûsa ve Yermük vadisi birbirinin yerine kullanıldığı yerler vardır.

1.14. Hâlid b. Velîd'in Ordu Komutanlığından Alınması

Yermük savaşına dair haberlerde Hâlid b. Velîd'in ordu komutanlığından alınması sadece Taberî'nin Seyf¹¹⁶ ve yukarıda işaret ettiğimiz İbn Şebbe rivayetleri arasında zikredilmiştir. Seyf'in böyle bir anlatı sırası izlemesinin sebebi Hâlid b. Velîd'in Irak cephesinden Suriye cephesine geldiğinde birleşik orduyla buluştuğu ilk yeri Yermük olarak aktarmasıdır. İbn Şebbe'de ise durum daha farklıdır. İbn Şebbe rivayeti Ecnâdeyn savaşının tarihini hicri 13 yılı olarak verip savaştan kısaca bahsettikten sonra Vâkûsa'da başka bir savaşın olduğundan bahseder. Bu savaş sırasında Hz. Ebû Bekir'in vefat haberinin geldiğini ve Ebû Ubeyde'nin başkomutan olduğunu ekler. Metinde Hâlid görevden alındı ibaresi zikredilmese de Ebû Ubeyde'nin başkomutan olması bize bunu ihsas ettirir.

Vâkîdî'ye atfedilen eserde Hâlid b. Velîd Dımaşk'ın ilk fethi sonrasında görevden alınmıştır. Ancak görevden alındığını öğrenmesi gecikmiştir. Çünkü Ebû Ubeyde Hâlid'in

¹¹⁴ Halîfe b. Hayyât, *Kitâbu't-Târih*, 126.

¹¹⁵ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 418-419.

¹¹⁶ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 398.

azlini ve Ebû Bekir'in vefatını saklamıştır. Taberî'nin Seyf rivayetinde bu mektup Yermük savaşı sırasında Ebû Ubeyde'ye değil Hâlid'e ulaşmıştır. Ancak Hâlid bu haberi savaşın devam etmesi dolayısıyla gizlemiştir. Vâkıdî'ye atfedilen metinde ise Hâlid'in Dımaşk kuşatmasında sulh yapılarak serbest bırakılan Tuma ve Herbis'in peşine düştüğü zaman mektup Ebû Ubeyde'ye ulaşmıştır.¹¹⁷ İki rivayette de vefatın ve azlin gizlenmesi ortak, fâiller farklıdır.

Vâkıdî'ye atfedilen metinde Hz. Ömer Ebû Ubeyde'nin haberi saklamasını Hâlid b. Velid tarafından Hz. Ebû Bekir'e hitaben yazılmış mektup aracılığıyla öğrenir. Bunun üzerine bir mektup yazar ve mektubu teslim ettiği Âmir b. Ebû Vakkas'tan Suriye'ye giderek mektubu orduya okuması emrini verir.¹¹⁸ İbn A'sem'in ilgili konudaki rivayetinde Hâlid b. Velid Dımaşk muhasarası sırasında görevden alınır. Ebû Ubeyde bu haberi Hâlid b. Velid'den gizler fakat Hâlid bunu başkalarından öğrenir. İbn A'sem, Hz. Ebû Bekir'in vefatının gizlenmesinden bahsetmez.¹¹⁹ Ezdî'de Hâlid b. Velid'in azli Dımaşk muhasarası sırasında fetih öncesinde olur. Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velid'den bu haberi gizler. Hâlid bunu sonradan öğrenir. Hâlid'in, başkomutanlıktan azledildiğini öğrendiğinde Ebû Ubeyde'ye verdiği tepki Ezdî ve İbn A'sem'de lafzen birbirine çok yakındır.¹²⁰ Halife b. Hayyât yukarıda zikrettiğimiz üzere Dımaşk muhasarası sırasında sulh yapılmak üzereyken başkomutanlıktan alındığına dair rivayete eserinde yer verir.

Belâzürî ise Hâlid'in görevden alınması ile alakalı iki rivayet aktarır. İlkinde Vâkıdî'ye atfedilen metinde ismi aynı bağlamda geçen Âmir b. Ebû Vakkas aracılığıyla getirilen mektupla görevden alınmıştır. Müellif burada kronolojik bir ayrıntı vermeden Fihl savaşında Ebû Ubeyde'nin başkomutan olduğunu ekler. Bu rivayet, görevden alındığı tarihe dair bir çıkarıma elverişli değildir. İkinci rivayette ise Hâlid'in azli Dımaşk muhasarası sırasında gerçekleşmiştir. Bu rivayete göre de Ebû Ubeyde haberi saklamıştır. Hâlid sebebini

¹¹⁷ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 180–181.

¹¹⁸ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 183.

¹¹⁹ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 124-125.

¹²⁰ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 190.

sorduğunda ise savaş sırasında haber vererek gücünü kırmak istememesi olduğunu söylemiştir.¹²¹

Rivayetlerin bütünü göz önüne alındığında Hâlid b. Velid'in azli ve bu haberin saklanması ortak noktayı oluşturmaktadır. İstisna olarak Halife b. Hayyât'da bu ayrıntı bulunmamaktadır. Burada farklılaşan tek rivayet ise Seyf'e aittir. Buna göre haberi saklayan kişi, bu olayın zikredilmediği Halife b. Hayyât hariç diğer tüm eserlerde Ebû Ubeyde iken, Taberî'de Hâlid b. Velîd'dir. Taberî'nin Seyf rivayetinde azil Yermük savaşı sırasında olmuşken, diğer eserlerde azil Dımaşk'ın fethedilmesi (ilk fetih) sürecinde gerçekleşmiştir. Hâlid b. Velid'in görevden alınması ile alakalı en geniş anlatının Vâkîdî'ye atfedilen eserde olması ise ayrıca dikkat çekmektedir.

1.15. Başkomutanlık ve Ordu Komutanlarının Tayini

Ordu komutanlarının isimleri kaynaklarda farklı sıralamalarla aktarılmıştır. Öncelikle İslam ordusunun komutanlarına değinilecektir. Hz. Ebû Bekir orduları dört farklı koldan Suriye topraklarına sevk ettiğinde her komutan Suriye'nin farklı bölgelerinde görev aldı. Hicri 15 yılına gelindiğinde Bizans İmparatoru Herakleios durumun ciddiyetini anlayıp İmparatorluğun dört bir yanından orduları toplayarak bölgeye sevk etti. Bunu haber alan Müslümanlar ise Humus'a kadar ilerlemişken geri çekilmeye karar verdiler ve bu çekilmeyi kademeli olarak gerçekleştirdiler. İslam ordusu Yermük nehrinin kuzeyinde vadilerle doğal olarak korunaklı bir hâle gelmiş olan bölgede toplandı ve kendi aralarında genel ordu komutanlığı, ordunun düzeni ve stratejisi konusunda istişarelerde bulundular.

Taberî'nin Seyf rivayeti¹²² hariç İslam tarihi kaynaklarının ittifakıyla ordu komutanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tı. Taberî'deki Seyf rivayetinde ise Hâlid b. Velîd, savaşın hemen başında başkomutan görevindeyken Hz. Ömer'den savaş esnasında gelen bir mektupla görevden alınıp yerine Ebû Ubeyde tayin edilmişti. Hâlid b. Velîd ise bunu karışıklığa sebep

¹²¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 134.

¹²² Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 398.

olmamak için gizledi ve savaşa devam etti.¹²³ Sağ kanat, sol kanat ve merkez kuvvet komutanlarında ise kaynaklar arasında bir benzerlik görülmemektedir. Diğer başlıklar olarak nitelendirilebilecek kısımlarda ortaklık olarak sadece Hâlid b. Velîd'in süvari birliği komutanı olduğu bilgisi vardır. Bunlar kaynaklar arasındaki irtibatın büyük ölçüde anlatı izleğinde olduğunu metin içindeki ayrıntılarda oldukça büyük farklılıklar olduğunu net bir şekilde göstermektedir.

	Başkomutan	Sağ Kanat	Sol Kanat	Merkez	Süvari Birliği	Piyade Kuvvetleri	Birlik Komutanları	Derrace
Ezdî	Ebû Ubeyde	Muâz b. Cebel ¹²⁴ (Kinane, Kays, Lahm, Cüzam, Hasam, Gassan, Kudâa, Âmile) ¹²⁵	Kubas b. Eşyem ¹²⁶		Hâlid b. Velîd ¹²⁷	Hişâm b. Utbe b. Vakkas ¹²⁸	Yezîd b. Ebû Süfyan (1.birlik) Şurahbil b. Hasene (2. birlik) Amr b. Âs (3.birlik) Ebû Ubeyde b. Cerrâh (4.birlik) ¹²⁹	
Vâkıdî	Ebû Ubeyde ¹³⁰		Kubas b. Eşyem (süvari olabilir) ¹³¹	Muhacir ve Ensar ¹³²	Hâlid b. Velîd ¹³³	Hâşim b. Utbe b. Ebû Vakkas ¹³⁴		

¹²³ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 398.

¹²⁴ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 322.

¹²⁵ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 333.

¹²⁶ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 322.

¹²⁷ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 322.

¹²⁸ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 322.

¹²⁹ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 322.

¹³⁰ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu'ş-Şâm*, 289.

¹³¹ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu'ş-Şâm*, 289.

¹³² Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu'ş-Şâm*, 302.

İbn A'sem	Ebû Ubeyde	Yezîd b. Ebû Süfyan ¹³⁵	Kays b. Hübeyre el-Muradî (Himyer, Müzhic, Havlan, Hadramevt) ¹³⁶	Ezd kabilesi ¹³⁷	Hâlid b. Velid			Şurahbil b. Hasene ¹³⁸
Belâzürî								
Taberî (Seyf b. Ömer rivayeti)	Hâlid b. Velid (Seyf rivayeti) ¹³⁹ Savaşta Ebû Ubeyde'nin komutanlığa atandığı haberi ¹⁴⁰	Amr b. Âs komutan Şurahbil b. Hasene de bu kanatta (Seyf rivayeti) ¹⁴¹	Yezîd b. Ebû Süfyan (Seyf rivayeti) ¹⁴²	Ebû Ubeyde (Seyf rivayeti) ¹⁴³ İkrime b. Ebû Süfyan ve Ka'ka b. Amr (Merkezin iki				

¹³³ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 289.

¹³⁴ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 289.

¹³⁵ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1:198.

¹³⁶ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1:198.

¹³⁷ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 198. Sağ kanatta savaşa katılan kabileler s.201'de doğrudan aktarılmıştır. Burada Ezd kabilesinin de sağ kanatta olduğu ifade edilmiştir. s.198'deki rivayette merkezde olduğu söylenen kabilenin sağ kanatta zikredilmesi ise savaşta kalabalık mevcutları ile ilişkilendirilebilir. bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 301

¹³⁸ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 198.

¹³⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 396.

¹⁴⁰ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 398.

¹⁴¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 396.

¹⁴² Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 396.

¹⁴³ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 396.

				kanadında) 144				
Taberî (İbn İshak rivayeti)	Ebû Ubeyde							
Halife b. Hayyât	Ebû Ubeyde ¹⁴⁵							

	Başkomutan	Sağ Kanat	Sol Kanat	Süvari Birliği	Merkez Kuvvetleri	Öncü Birlik	Destek Kuvveti	Anlaşmazlık
Ezdî	Bahan	İbn Kanâtır, Circis ¹⁴⁶	el- Duruncar ¹⁴⁷					İbn Kanâtır ve Circis arasında tartışma ¹⁴⁸

¹⁴⁴ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 398.

¹⁴⁵ Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Târih*, 130.

¹⁴⁶ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 313–314 De Goeje, İbn Kanâtır isminin Yunanca Buccinator kelimesinin Arapçalaşmış halinin yanlış okuması olduğunu söyler. Kelimenin Buqinator'den İbn Kanâtır'a dönüştüğünü ifade eder. bk. Michael de Goeje, *Mémoire sur la Conquête de la Syrie* (Leiden: Brill, 1900), 106, n.4. akt. Hassanein - Scheiner, *The Early Muslim Conquest of Syria*, 222.

¹⁴⁷ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 313–314. Bu bağlamda “el-Durunjar” kelimesinin Bizans askeri yapılanmasında “Drungos” (δρουγγος) olarak bilinen birliklerin komutanlarına verilen ad olduğunu ve ismin başındaki harf-i tarifi belirli bir drungos'a işaret ettiği için geldiğini söyleyebiliriz. Milâdi VII. yüzyılın başlarında birkaç süvari

				el-Duruncar				
Vâkıdî ¹⁴⁹	Mahan ¹⁵⁰	Circîr ¹⁵¹	İbn Kanâtır ¹⁵²	Cebele b. Eyhem ¹⁵³ (öncü kuvvet)				
İbn A'sem	Mahan ¹⁵⁴		Dîrcân ¹⁵⁵					
Belâzûrî	-	-	-	-	-	-		
Taberî (Seyf b. Ömer rivayeti)	Tezarik ('ale'n-nâs) Fikar ('ale'l-harb) ¹⁵⁶	Bahan ¹⁵⁷	Durakis ¹⁵⁸			Cerece ¹⁵⁹	Bahan ¹⁶⁰	
Taberî (İbn)	Sakalar							

birliğinin komutanına bu ünvan verilir. Ezdî rivâyetlerinde bu isim başka savaşlarda da geçmektedir. Durungos; ayrıntılı bilgi için bk. Hassanein – Scheiner, *The Early Muslim Conquest of Syria*, 119–120.; Bosworth'un makalesinde ünvanlara dair verdiği bilgiler için bk. C. E. Bosworth, “Harezmi'ye göre Bizanslıların ve Hristiyanların kullandıkları idari-dini unvanlar”, çev. Levent Öztürk, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 313.

¹⁴⁸ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 333.

¹⁴⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, thk. Abdüllatif Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1997), 248. Vâkıdî'ye atfedilen bu eserde beş komutanın ismi zikredilmiştir. Lakin bunların savaştaki konumlarına değinilmemiştir. Mahan'ın dışındaki komutanların ismi Herakleios'un kız kardeşinin oğlu Kûrîn (قورين), ed-Dîrcân (الديرجان), Kanâtır ve Circîs'tir.

¹⁵⁰ Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, 248.

¹⁵¹ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 308.

¹⁵² Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 308.

¹⁵³ Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, 248.

¹⁵⁴ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 174.

¹⁵⁵ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 201.

¹⁵⁶ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 393.

¹⁵⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 393.

¹⁵⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 393.

¹⁵⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 393.

¹⁶⁰ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 395.

İshak rivayeti)	(Herakleios'un hadımlısı) ¹⁶¹							
Halife b. Hayyât	Bahan (İbn İshak) Süflar ve Kudâa kabilesi (İbnü'l-Kelbi) ¹⁶²							

Ezdî'nin Hüseyin b. Ziyad yoluyla Abdullah b. Kurt'tan aktardığı rivayete göre Suriye bölgesinde surlarla korunan şehirlerden olan Kudüs ve Kaysâriye'nin halkı Fihl savaşından sonra Antakya'da bulunan Herakleios'a giderek yardım talep etti. Bunun üzerine Herakleios İmparatorluğun dört bir yanına İstanbul, İrmîniyye ve Cezîre'ye haber gönderdi ve ergenlik çağına ulaşmış çocuklardan başlayarak savaşabilecek durumdaki herkesi orduya çağırdı. Ezdî, İrmîniyye yöneticisi Circis'in 30.000 kişilik ordusu ile savaşmak için geldiğini belirttiikten sonra el-Cezire'nin Hristiyan halkının da bu çağrıya derhal cevap vererek orduya katıldığını belirtmekte ancak sayı zikretmemektedir. Herakleios bundan sonra Ezdî'nin kimliğini belirtmediği Bahan'ı çağırması ve 300.000 askeri komutasına vermiştir. Bahan'a iki yüz bin dirhem, diğer komutanların her birine ise yüz bin dirhem tahsis etmiştir. Buradan Circis dışında başka komutanların olduğu da söylenebilir; fakat Ezdî bunların isimlerini bu rivayette vermez. Rivayete göre İmparator, komutanlara eğer bir araya gelirlerse başkomutanın Bahan olacağını söylemiştir. Bu emre göre Herakleios'un Müslüman birliklerin Suriye bölgesinde dağınık bir şekilde savaştıklarını bildiği ve bu durumun topyekûn bir savaşa dönüşme ihtimalinin farkında olduğu söylenebilir.¹⁶³ (Benzer bir emir Ezdî'nin rivayetleri arasında Müslümanlar için de görülecektir.) Nitekim savaş günü geldiğinde Bahan yirmi kişilik saf düzeninde İslam ordusunun karşısına çıkmıştır. Bu ordunun her iki kanadının da sonu

¹⁶¹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 570. İbn İshak'ın bu rivayetinde Bizans komutanları ve savaşa katılan kabileler zikredilir fakat bunların savaş meydanında nerede konuşlandıkları ayrıca verilmez. Bu bilgilere göre 12.000 asker İrmîniyye'den Cerece komutasında, Gassân ve Kudâa kabilelerinden oluşan 12.000 asker ise Cebele b. Eyhem komutasında bulunmaktadır. Lahm, Cüzâm, Belkayn, Belî ve Âmile gibi kabilelerin de Bizans'ın yanında savaşa dâhil olduğu belirtilir. Cerece'nin İrmîniyye ile birlikte anılması dikkat çekmekle birlikte Vahan'ın ismi bile zikredilmemiştir.

¹⁶² Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Târih*, 130.

¹⁶³ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 246–247.

görünmemektedir. Bahan ordusunun sağ kanadına İbn Kanâtır'ı onun yanındaki İrmîniyyelilerin başına Circis'i, sol kanada ise Dirincan'ı yerleştirmiştir.

Ezdî'nin rivayetine göre, Hz. Ebû Bekir tarafından Suriye'ye atanan komutanlar Halid b. Velid, Yezid b. Ebu Süfyan, Amr b. Âs ve Şurahbil b. Hasene'dir. Bu komutanlar, Bizans ordusunun ilerleyişini gözlemleyerek durumu başkomutan Ebu Ubeyde'ye bildirmişlerdir.¹⁶⁴ Bu anlatı hem Bizans hem de İslam ordusunun benzer bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ezdî'nin rivayetinde İslam ordusunun Ebu Ubeyde b. Cerrâh tarafından komuta edildiği zikredilmiştir. İbn A'sem'in rivayeti de Ezdî'nin anlatımına yakındır. Bu benzerlik, iki kaynağın ortak bir kaynaktan yararlandığına işaret eder. Ancak komutan isimlerinde küçük farklılıklar görülmektedir. Örneğin, Ezdî başkomutanın adını Bahan olarak verirken, İbn A'sem Mahan olarak aktarır. Benzer şekilde, Ezdî İbn Kanatır derken, İbn A'sem sadece Kanatır olarak bahsetmektedir. Ayrıca, İbn A'sem'in metninde Vahan'a destek kuvvet olarak gelen Circis için komutan manasında bîtrîk ifadesi kullanılırken, Ezdî'de bu ifade yer almamaktadır. Vakîdî'ye atfedilen metinde ise Circis, Circîr olarak geçmektedir.

¹⁶⁴ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 313–314.

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ SÜRECİ

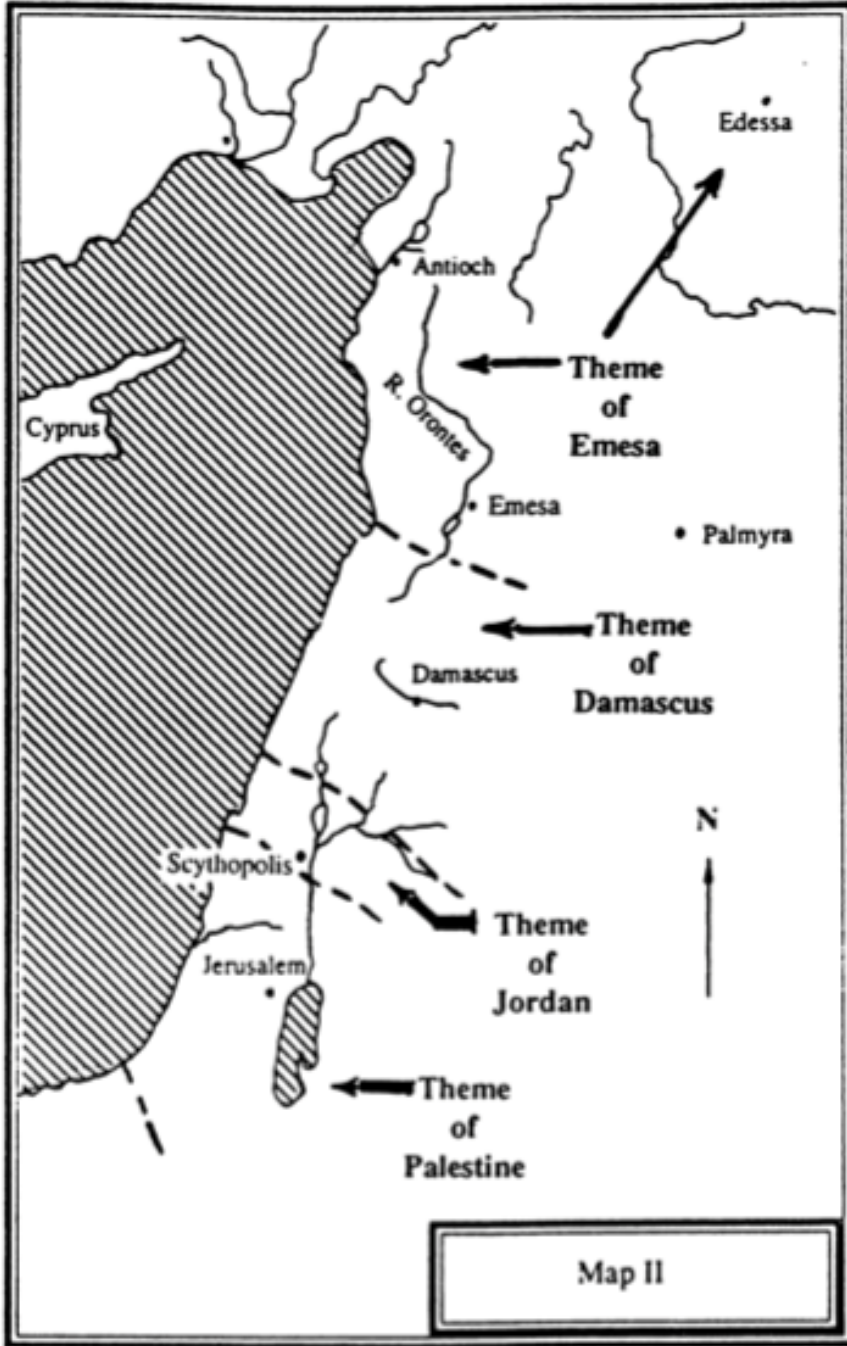
Bizans Devleti geniş topraklarını kontrol altında tutmak için dönem dönem farklı idari ve askeri yönetim şekilleri uyguladı. Bu konuda belirleyici unsur ise dönemin şartlarıydı. Müslümanlar Suriye topraklarına girdiklerinde, Bizans İmparatorluğu dönemin bir diğer büyük gücü olan Sâsânî İmparatorluğu ile sürdürdüğü savaş biteli altı yıl olmuştu. 602-628 yılları arasında Suriye bölgesi ve Mısır'da sürmekte olan Sâsânî işgalini ise Herakleios sonlandırdı. İrfan Shahîd'in Bizans'ın doğu vilayetleri (Oriens) üzerine yaptığı araştırmalar, Yermük savaşı öncesindeki durumu anlamamız için çok önemlidir. Shahîd'e göre, İmparator Herakleios, Sâsânî işgalinden kurtardığı bu bölgeyi yeniden düzenlemek için harekete geçmiştir. Bu amaçla batıdan doğuya uzanan ve Sâsânî sınırından Akdeniz'e kadar geniş bir alanı kapsayan dört askeri ve idari bölge (thema¹⁶⁵) oluşturmuştur. (bk. harita 2) Sâsânî istilasının kuzeyden güneye doğru bir çizgi şeklinde gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, birbirine paralel dört bölgenin oluşturulduğu fark edilecektir. Shahîd bu düzenlemelerin gerçekleştiği Ninova savaşı sonrasında Yermük savaşı öncesine kadar geçen "quinquennium (beş yıllık dönem)" olarak adlandırmıştı.¹⁶⁶ Bahsedilen süreçte gerçekleşen olaylar savaş öncesi şartları anlamak açısından oldukça önemlidir. Savaş öncesi ordu hareketliliği Humus themasından başlamış, Dımaşk teması üzerinden Ürdün-Dımaşk teması sınırına doğru ilerlemiş ve iki ordu burada karşı karşıya gelmiştir. Bu themaların isimlerinden kapsadıkları coğrafyaya, themalardan önceki eyalet düzeninden themalara geçişteki sınır değişikliklerine kadar Shahîd'in yaptığı ayrıntılı inceleme Yermük savaşının nedenlerini, tarafların stratejilerini ve savaşın sonuçlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.¹⁶⁷ Bizans İmparatorluğu güneyden gelebilecek tehditlere karşı yeterli önlemleri almamış ve Müslümanların bölgeye yönelik akınlarına hazırlıksız yakalanmıştır. Sâsânîler ise Bizans'a

¹⁶⁵ Thema (θέμα): Kendisinde askeri ve sivil gücü birleştirmiş olan Strategos isimli yönetici tarafından idare edilen bölgesel bir birim, aynı zamanda askeri birlik için kullanılan bir terim. Ayrıntılı bilgi için bk: Alexander P. Kazhdan, "Thema", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (ed. A. P. Kazhdan vd.), (New York: Oxford University Press, 1991), 3: 2034-2035.

¹⁶⁶ İrfan Shahîd, "Heraclius and the Theme System: Further Observations", *Byzantion* 59 (1989), s.227.

¹⁶⁷ İrfan Shahîd, "Heraclius And The Unfinished Themes Of Oriens Some Final Observations", *Byzantion* 64, sy 2 (1994): s.355-357.

yenildikten sonra iç karışıklıklara sürüklenmiş, 628-632 yılları arasında on dört hükümdar değiştirmiştir. Bu kaotik ortamda, 632 yılında Sâsânilerde küçük yaştaki III. Yezdicerd tahta çıkmıştır. Müslümanların tarafında ise Hz. Ebû Bekir'in döneminde Suriye'ye yönelik İslam fetihleri başlamıştır.

Harita 1: Sâsânî işgali sona erdikten sonra

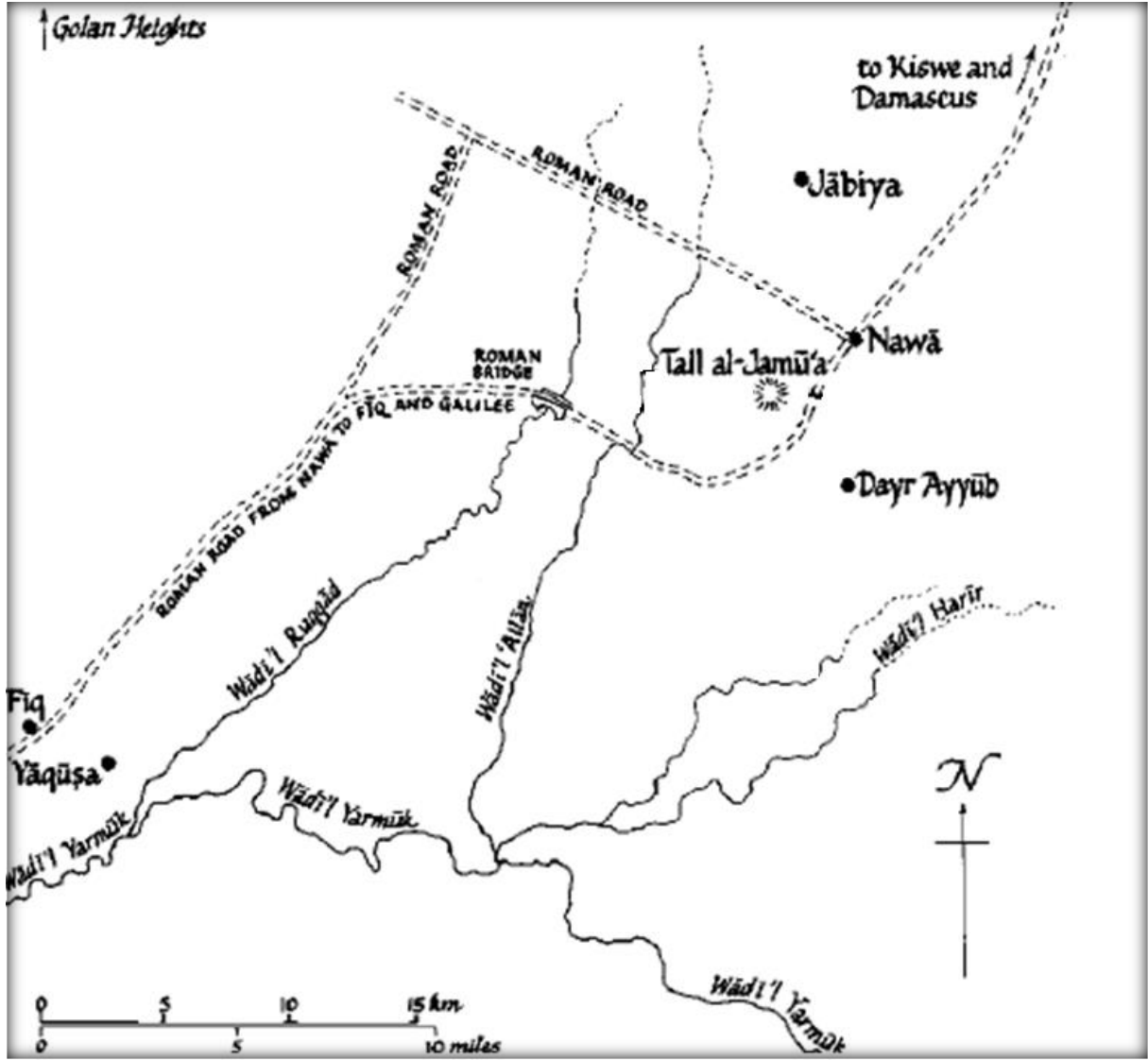
Bizans İmparatorluğu'nun "Diocesis Orientis" Bölgesi

2.1. Yermük Savaşı Rivayetlerinde Geçen Mekanlar

Yermük savaşı, Bizans İmparatorluğu'nun Dımaşk-Ürdün themalarının kesiştiği Yermük vadisinde gerçekleşmiştir. Savaş sahasına dair daha net bir resim çizebilmek için rivayetlerde geçen yer isimlerine odaklanmak gerekmektedir. Kaynaklarda geçen yer isimlerinin azlığı ve konumlarının belirsizliği nedeniyle savaş alanını tespit edebilmek oldukça zordur. Buna rağmen savaş rivayetlerinde sıkça geçen yer isimleri üzerinden savaş meydanının genel hatlarını belirlemek mümkün görünmektedir.

Modern araştırmalar savaşın ayrıntılı haritalarını sunsa da savaş alanının tam olarak neresi olduğu hala belirsizliğini korumaktadır. Çünkü kaynaklarda savaşın Yermük vadisinin hangi tarafında gerçekleştiğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Rivayetlerde ön plana çıkan Vâkusa, Câbiye, Deyru'l-Cebel gibi yerler savaş alanının tespiti konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple rivayetlerde geçen yer isimleriyle birlikte savaş alanının fiziksel özelliklerine dair ifadeler incelenecek ve arazinin yapısı araştırılacaktır. Dönemin Roma yolları konusu ayrı bir çalışmayı gerektirdiği için aktardığımız haritalardaki yollar üzerine herhangi bir hüküm bina edilmeyecektir. Bunun yanında incelenen kaynaklarda haritadaki köprüye dair rivayet bulunmamaktadır. Rukkad vadisini geçmek için zorunlu olan köprünün modern araştırmacılar tarafından İbn Asâkir'de geçen rivayete binâen tespit edildiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁸ (bk. Harita 2)

¹⁶⁸ İbn Asâkir, Târîhu Dımaşk, 2:147.

Harita 2: Yermük Vadisi¹⁶⁹

2.1.1. Yermük

İslam tarihi kaynaklarında savaştan önce her iki ordunun da Yermük'te konakladığı belirtilir. Ancak Yermük nehri veya Yermük vadisi gibi ifadeler yerine kullanılan bu kelimenin tam olarak neyi ifade ettiği açık değildir. Yakut el-Hamevî "Yermük"ü Suriye bölgesinin

¹⁶⁹ "Palestine Exploration Fund, Sheet 7, 1898/1907" başlıklı haritadan uyarlanan bu çalışmada, Kaegi'nin savaşın akışına dair eklemeleri çıkarılarak sadece altlık haritası kullanılmıştır. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, 113.

Ürdün vadisi tarafında, Ürdün nehrinin içinden akarak Ölüdeniz'e döküldüğü vadi olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁰ Ürdün nehrinin bir kolu olan Yermük nehri bu vadiden doğu yönüne doğru akarken, kuzeye doğru Rukkad vadisi doğuya doğru ise Allan vadisi uzanmaktadır.

Savaş mekânı olarak Yermük'ün ne tür bir mekân olduğunu rivayetler üzerinden incelemek savaşla olan ilişkisini anlamak açısından faydalı olacaktır. Bu bölümde “Yermük” kelimesinin rivayetlerde geçtiği yerler takip edilerek Yermük'ün bir mekân olarak belirginleştirilmesi amaçlanmaktadır. Ezdî'nin kitabında aktarılan rivayetlerde “Yermük” kelimesi ilk olarak Amr b. Âs'ın Kudüs patriğine yazdığı mektup ve alınan cevaba istinaden geçmektedir. Amr b. Âs, mektubunda Kudüs'ü İslam'a davet ederek, kabul etmemeleri durumunda can ve mallarının güvenliği için cizye ödemeleri gerektiğini belirtir. Kudüslüler ise, Dimaşk'taki İslam ordusu ve Bizans hareketliliği hakkında bilgi almak için bir casus beklemektedirler. Casus, Herakleios'un Bahan komutasında büyük bir ordu gönderdiğini ve Müslümanların Ürdün Nehri'ne doğru sırasıyla Kınnesrin, Humus ve Dimaşk istikametinde çekildiğini haber vermektedir. Bu bilgi üzerine Kudüslüler, Bizans ordusunun desteğiyle Müslümanlara boyun eğmeyeceklerini belirten bir mektup yazarak Amr b. Âs'a gönderdiler. Rivayetin devamında savaşın bütününe dair ayrıntılar râvi Abdullah b. Kurt tarafından aktarılmaktadır. Buna göre Amr b. Âs'ın elçi ile görüştüğü gün Hâlid b. Velîd Ürdün nehri topraklarına gelmiş, Ebû Ubeyde ise Müslümanlarla birlikte Dimaşk'tan buraya doğru yola çıkmıştır. Ebû Ubeyde komutasındaki İslam ordusu Yermük'e vardığında burada konuşlanmışlar ve Amr b. Âs da onlara burada katılmıştır.¹⁷¹

Ezdi'nin rivayetlerinde “Yermük” kelimesinin geçtiği ikinci yer ise Müslümanları takip eden Bizanslıların, Müslümanların daha önce fethettikleri ancak geri çekilmek durumunda kaldıkları yerlerde yaptıklarının anlatıldığı Abdullah b. Kurt rivayetidir. Bu rivayete göre, Müslümanların izini süren Bizanslılar, Yermük'te Müslümanların konuşlandığı

¹⁷⁰ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-büldan* (Beyrut: Dâru Sadır, 1995), 5: 434.

¹⁷¹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 264–265. Abdullah b. Kurt'un ilgili rivayeti oldukça uzundur, içerisinde Ebû Ubeyde'nin Amr b. As'a mektubu, Amr. b. As'ın Kudüslüleri İslam'a davet ettiği mektup ve Kudüslülerin cevabı bulunmaktadır. Rivayet bu çeşitliliğe rağmen kendi içinde bütünlüklüdür. bk. Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 256–265.

yere yakın olan Deyru'l Cebel diye bilinen bir mevkide mevzilendiler.¹⁷² Yermük'teki bu yere atıfta bulunan bir diğer eser ise Vâkıdî'ye atfedilen *Fütûhu's-Şâm*'dır.¹⁷³ Bu eserde Yermük ilk olarak vadi veya nehir ayrıntısı belirtilmeksizin Herakleios'un ordularının gönderildiği yer olarak geçer ve Hristiyan ordusunun asker sayısı verilir. Rivayetin devamında ise İslam ordusunun geri çekilmesi sırasında Câbiye'de yaptıkları istişarelerde Hâlid b. Velîd'in bölgenin atların hareketi için geniş bir alan sunduğunu söyleyerek Câbiye'ye alternatif olarak Yermük'ü teklif ettiği aktarılır. Hâlid b. Velîd'in söylediği ikinci husus ise Ezriat'ı arkaya almak ve bu sayede Medine'den gelecek yardımların kendilerine daha rahat ulaşmasını sağlamaktır.¹⁷⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere Müslümanlar kendilerini takip eden Bizans ordusunu ilk olarak burada karşılamayı tercih etmişlerdir.

Belâzürî'nin rivayetinde “Yevmü'l-Yermük” başlığı altında orduların karşılaştığı yer olarak Yermük zikredildikten sonra, bu ismin nehir anlamına geldiği diğer kaynaklardan farklı olacak şekilde açıkça ifade edilmiştir.¹⁷⁵ İbn A'sem rivayetinde Belâzürî'deki gibi bir nehir olduğu zikredilmiş, buna Ürdün bölgesindeki nehirlerden biri olduğu ayrıntısı eklenmiştir.¹⁷⁶ Bizans komutanı Bahan'ın Yermük'ün yanında bir tepede konuşlandığı ifadesi Vâkusa'yı akla getirirse de, kullanılan kelime “büyük kum tepesi” anlamına gelen “كثيب عال” olması dolayısıyla Vâkusa kadar yüksek bir yer olmadığını düşündürmektedir.¹⁷⁷

Taberî'nin rivayetlerine bakıldığında ise Yermük'ten sadece bir yer ismi olarak bahsedildiği, bunun bir nehir veya vadi ile ilişkilendirilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Taberî'nin 12. yıl olayları arasında yer alan rivayetlerde Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd'e hac sırasında Yermük'e gitmesini emretmiş ve orada Müslümanların zor durumda olduğunu

¹⁷² Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 270.

¹⁷³ Hassanein – Scheiner, *The Early Muslim Conquest of Syria*, 193; Vâkıdî'nin bizim kullandığımız Daradke tahkikinde bu yer ismi "دير الحسك" şeklinde yazılmıştır. Dâru'l-İlmiyye baskısında ise Ezdî'de geçen şekliyledir. Daradke tahkikinde "دير الجبل" şeklinde varyasyonu olduğunun belirtilmemesi dikkat çekmektedir. Daradke tahkiki için bk: Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 252; Dâru'l Kütubu'l İlmiyye baskısı için bk. Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, 154.

¹⁷⁴ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 251.

¹⁷⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 158.

¹⁷⁶ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 180.

¹⁷⁷ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 194.

vurgulamıştır. Rivayette nehir ya da vadi kaydı düşülmemiştir.¹⁷⁸ Taberî'nin başka bir rivayetinde ise Yermük, komutanların istişaresinin sonucunda seçilen bir yer olarak aktarılmış ve yine bir kayıt koyulmamıştır. Rivayetin devamında Bizans ordusunun konakladığı yerin Yermük'ün kenarında bulunan Vâkusa olduğu zikredilmiştir. Burada geçen “kenar, kıyı” anlamına gelen “ضفة” kelimesinin Yermük ile kullanılması da bize vadi ya da nehirden hangisinin kastedilmiş olduğu hakkında net bir bilgi vermemektedir.¹⁷⁹

Yermük'ün bir nehre atfedilerek kullanılması Belâzürî ve İbn A'sem'de açık bir şekilde belirtilmişken diğer eserlerde kastedilenin nehir mi vadi mi olduğu açık değildir. Yermük nehri veya vadisi çevresindeki savaşın bu iki yerin hangi tarafında gerçekleştiğine dair net bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak rivayet bulunmaması savaş mekanını tahmin etmenin önünde engel değildir. Nitekim Google Earth Pro üzerinden yapılan çalışmada vadinin çeşitli yönlerinden alınan yükselti eğrileri ile savaş mekanı tespit edilmeye çalışılmıştır. Eklerdeki haritalar incelendiğinde Harita 8'deki arazinin engebeli olmaması meydan savaşı için uygun bir yer olduğunu düşündürmektedir. Diğer haritaların yükseklik eğrileri incelenir ve bununla kıyaslanırsa savaş alanının Yermük nehri kuzeyindeki Rukkad ve Allan vadileri arasında olduğu anlaşılabacaktır.¹⁸⁰

2.1.2. Câbiye

Câbiye, Bizans Devleti'nin Dimaşk temasında bulunan ve Cahiliyye döneminde Gassanilere de başkentlik yapmış olan bir merkezdi. Buranın bir diğer hususiyeti de Müslümanların Dimaşk'tan geri çekilirken geçtikleri ve Bizanslılarla küçük çarpışmalara girdikleri bir mekân olmasıdır. Yermük başlığında yapmaya çalıştığımız gibi burada da Câbiye'nin bir mekân olarak öne çıkmasını sağlayan rivayetleri öne çıkartarak, savaştaki stratejik önemini belirginleştirmeye çalışacağız.

¹⁷⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 384.

¹⁷⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 393.

¹⁸⁰ Dr. Öğr. Üyesi Yunus Çolak'a Google Earth Pro'dan yükselti eğrisi alınabilme imkanını göstermesi sebebiyle çok teşekkür ediyorum.

Vâkıdî'ye atfedilen Füyûhu's-Şâm isimli eserdeki Yermük savaşı anlatısında Ebû Ubeyde'nin casusları ile buluştuğu ve üzerlerine gelmekte olan Bizans ordusu hakkında burada bilgi aldığı kaydedilmektedir.¹⁸¹ Câbiye'de gerçekleşen olaylardan bir diğeri ise istihbârî bilgi alındıktan sonra İslâm ordusu arasında geçen istişarelerdir. Vâkıdî'ye atfedilen metinde Yemenli bir adam ve Kays b. Hubeyre'nin vaziyet değerlendirmesi yapıp teklif sunmalarından sonra Ebû Ubeyde Hâlid b. Velîd'in fikrini sormuştur. Hâlid ise Kays'ın Câbiye'de kalma fikrine karşı çıkararak burasının Herakleios'un oğlu Konstatin'in 40.000 asker ile konuşlandığı Kaysâriye'ye yakın olduğunu, bu sebeple kendilerini açık hedef haline getireceklerini ve Müslüman ordularından kaçan diğer askerleri barındırdığını ifade etmiştir. Hâlid, bu değerlendirmelerinden sonra Yermük'te konuşlanmayı tavsiye etmiş ve buranın halifeden destek birlikleri almak için oldukça iyi bir yer olduğunu söylemiştir. Son olarak da burasının süvariler için geniş bir hareket alanı sunması açısından oldukça elverişli bir konumda olduğunu ekleyerek görüşünü desteklemiştir.¹⁸² Câbiye ve Yermük arasındaki mesafe kıyaslaması, Roma dönemi yol haritalarına bakıldığında hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Zîra Yermük, Kaysâriye'ye Câbiye'den daha yakındır. Rivayette böylesi bir hatanın olmasının sebepleri üzerine düşünmeye değerdir. Bu karışıklık dönemin harita bilgisindeki eksiklik ile açıklanabileceği gibi rivayetin sıhhati konusunda da bize fikir verebilir.

Nitekim bu istişarede Ebû Süfyan, Hâlid b. Velîd'in Ürdün'deki Bizans ordusu ile kendi aralarına girmek üzere Ramâde denilen mevkide konuşlanmasını istemiştir. Eğer rivayetin orijinalliği kabul edilirse Ramâde'nin, Câbiye'nin 25 km güneyinde bulunan Yermük'e doğru geri çekilmekte olan İslam ordusunun geçeceği bölgede olduğunu çıkarabiliriz. Fakat kaynaklarda Ramâde denilen yere ulaşamadık. Ramâde'den harekete geçen İslam ordusunun öncü kuvveti, Hâlid b. Velîd'in kumandasında Irak'tan gelen 4000 süvari olmuştur. Ürdün'de konuşlanmış olan Bizans ordusu üzerlerine gelen İslam ordusunu karşılamışlardır. Bu karşılaşma rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Câbiye ve Ürdün arasında bir yerde olmuştur.¹⁸³ Vâkıdî'ye atfedilen metindeki istişare ile alakalı rivayetin bir benzeri

¹⁸¹ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 248.

¹⁸² Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 250.

¹⁸³ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 249.

Ezdî'de yer almaktadır. Söz konusu istişare Câbiye yerine Dımaşk'ta gerçekleşmiş Câbiye'de konuşlanma fikrini Yezid b. Ebû Süfyan sunmuştur. Hâlid b. Velîd ise bu istişarelerin sonunda düşmanla karşılaşmak için Câbiye'nin mi yoksa o anda bulundukları Dımaşk'ın mı daha iyi olacağını sormuştur.¹⁸⁴ Câbiye'de konuşlanma fikri ve Hâlid b. Velîd'in buna yönelik sorgulamasını düşünüldüğünde Vâkıdî'deki anlatı izleğinin Ezdî'de devam ettiği görülmektedir.

Câbiye hakkında Taberî'de geçen tek rivayet Hz. Ebû Bekir'in Suriye'ye orduları gönderdiği ilk zamanlarla alakalıdır. Bu rivayete göre Ebû Ubeyde ilk olarak Câbiye'de konuşlanmıştır.¹⁸⁵ Bu konuda dikkat çeken hususlardan birisi ilk defa gelinen bir yerde İslam ordusunun herhangi bir mukavemet ile karşılaşmamalarıdır. Bu da Câbiye denilen yerin sınırları ve merkezi konumunu önümüze çıkarır.

Shahid, Câbiye'nin izlerinin bugün büyük ölçüde yok olduğunu, yüzey ve saha araştırmalarından ibaret olan çalışmaların kazılar aracılığı ile genişletilebileceğini; ancak bu şekilde Câbiye'nin konumunun gerçek anlamda anlaşılabileceğini söylemektedir. Çalışmamızla ilişkisi bağlamında Câbiye Tepesi ve Cumu' Tepesi'nin (Tell al-Jumu') içinde bulunduğu Havran bölgesine hâkim olduğu Shahid'in bölgede araştırma yapan Schumacher'den aktardığı bilgiler arasında geçmektedir. Schumacher, Câbiye tepesi hakkında şunları aktarmaktadır: “Çevresindeki bölgede en belirgin olan noktadır. İki zirvesinden en yüksek olanı denizden yedi yüz metre yüksekliktedir ve doğu tarafındadır. Tepe, Kuzey Havran ve Jedur'u yukarıdan iyi bir şekilde görme imkânı sunar.”¹⁸⁶ Bu tepelerin Câbiye kalıntılarından ayrı olduğunu düşündüğümüzde bile Müslümanları bu bölgede karşılayan bir Hristiyan Arap ordusunun olması beklenmektedir; ancak Yermük savaşı öncesi ilk çarpışmalar dışında bununla karşılaşılmamaktadır.

İbn A'sem'de Şâm fetihlerinin ilk aşamasında daha Ecnâdeyn savaşı gerçekleşmeden Câbiye'de 30.000 kişilik İslam ordusu ile 80.000 kişilik Bizans ordusunun karşılaşmasına dair

¹⁸⁴ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 257.

¹⁸⁵ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 406.

¹⁸⁶ Gottlieb Schumacher, *Across the Jordan*, (London:1886), 20 akt. Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century Volume 2 Part 1* (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 2002), 102-103.

rivayet verilmiştir.¹⁸⁷ Hâlid b. Velîd'in Irak cephesinden Suriye cephesine geçmesine dair emir de bu sırada Hz. Ebû Bekir tarafından verilmiştir. Câbiye'deki bu ilk karşılaşma İbn A'sem'in Yermük anlatısı düşünüldüğünde Seyf rivayetlerinin kronolojik akışını akla getirmektedir. Lâkin İbn A'sem kronolojik olarak Yermük'ü Seyf b. Ömer'in rivayetleri doğrultusunda ele almamıştır, Taberî dışındaki diğer kaynakların yaptığı gibi hicri 15 yılına tarihlendirmiştir.

Câbiye hakkında bu rivayetler bir mekân olarak Câbiye'yi belirginleştiremese de stratejik konumu hakkında bize bilgi vermektedir. Fark edileceği üzere Câbiye, Yermük gibi mutlak olarak verilmiş ve bölgedeki bir tepeden ya da sur ile çevrili bir şehirden bahsedilmemiştir.¹⁸⁸ Yâkut el-Hamevî Câbiye Tepesi'nin yakınlarında olan bir kasaba olduğunu söylemektedir. Anlaşıldığı üzere İslam ordusu Câbiye'nin merkezine girmeyerek Câbiye ve Cumu'a tepelerinde konuşlanmış ve Havran bölgesine hâkimiyet sağlamıştır. Rivayetlerde hem Suriye fetihlerinin başında hem de sonlarında konuşlanmak için seçilen yer olması dikkate değer olmakla beraber fetihlerin başında burada konuşlanıldığı bilgisi sorgulanmalıdır. Çünkü Gassânîlerin savaşmadan bu bölgeyi Müslümanlara bırakacağını düşünmek oldukça düşük bir ihtimaldir.

2.1.3. Vâkusa

Yermük savaşı rivayetlerinde karşımıza çıkan önemli yer isimlerinden birisi de Vâkusa'dır. Savaş meydanının yakınlarında olduğu anlaşılan bu mekânın dik uçurumları da içinde barındırdığını Taberî'nin Seyf rivayetinden anlaşılmaktadır. Seyf b. Ömer'den gelen rivayete göre Cerece'nin müslüman olup taraf değiştirmesinden sonra Bizanslılar saldırıya geçmiş bu saldırıyı Müslümanlar onları Vâkusa'ya doğru püskürterek engellemiştir. Rivayetin devamında ise Vâkusa'dan 120.000 Rum'un düştüğü bunların 80.000'inin birbirine zincirlendiği zikredilmiştir.¹⁸⁹ Seyf b. Ömer'den gelen diğer bir rivayette Mercüssuffer'den bahsedilirken burasının Dimaşk ile Vâkusa arasında olduğu zikredilmesi¹⁹⁰ Vâkusa'nın o

¹⁸⁷ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 105.

¹⁸⁸ Yakut el-Hamevi, *Mücemü'l-büldân*, 2: 92.

¹⁸⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 400.

¹⁹⁰ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 391.

dönemde bir mekân olarak ön plana çıktığını da göstermektedir. Etrafındaki başka yerler yerine buranın zikredilip Yermük nehrinin zikredilmemesi dikkat çekmektedir. Seyf b. Ömer'in başka bir rivayetinde ise Herakleios ordusunun konuşlanmasını istediği yerin özelliklerinden bahsetmiştir. Buna göre geniş otlaklara sahip, kaçış yeri dar, atların manevralarına imkân veren bir yerin tercih edildiğini belirttikten sonra rivayetin devamından ordunun bu emirler doğrultusunda Vâkusa'yı seçtiği anlaşılmaktadır. Yermük nehrinin kıyısında olduğu belirtilen bu yer için Yermük vadisinin bir hendek gibi olduğu ifade edilerek Vâkusa'nın yeri belirginleştirilmiştir.¹⁹¹ Rivayetin devamında Bizans ordusu Vâkusa'da konuşlanınca İslam ordusunun onların hizasına geçtiği aktarılıyor. Konuşlanılan bu mekânın Rukkad vadisinin doğu tarafı olduğu söylenilebilir.

Rukkad vadisi Vakusa'nın karşısında yer almaktadır; fakat buradan vadinin diğer tarafına geçmek için herhangi bir yol¹⁹² görünmemektedir. Amr b. Âs, Vâkusa'da toplanan Bizans ordusunu gördüğünde onların bu yere sıkıştıklarını askerlerine haber vermiştir. Ona göre önlerinde hendek, arkalarında ise erişilmez Vâkusa boğazı vardı. Bulundukları yerden çıkmaya çalışırlarsa onları karşılayacak olanlar da İslam ordusudur. Vâkusa'nın, Yermük nehrinin kıyısında bir yer olduğunu güçlendiren bir diğer delil Rumların hezimete uğraması üzerine vadiye sığınmalarına dair olan rivayettir. Burada vadinin sınırlarından birisinin Vâkusa olduğu zikredilmiştir.¹⁹³ Problem olarak vadiye sığınan Bizans ordusunun, ok atışlarına karşı korumasız kalacağı düşünülebilirse de ok menzilinden çıkılarak vadide konuşlanmalarının mümkün olduğu rivayetten çıkarılabilir. Seyf b. Ömer'den gelen başka bir rivayette Müslümanlar, Bizanslıların önceki rivayetlerden anlaşılanı göre vadideki saklanılacak çukurlar olduğu söylenilebilecek Vâkusa'ya doğru olan hendeklerine saldırmışlardır.¹⁹⁴

¹⁹¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, s.393.

¹⁹² Harita 2'de bulunan köprünün yerine ve ilgili rivayete kaynaklarda ulaşamadık. Kaegi köprünün eski Roma köprüsü olduğunu söyledikten sonra yaklaşık koordinatlarını veriyor. 32°52'N 39°53'E. bk. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, 121.

¹⁹³ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 395.

¹⁹⁴ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 395.

Vâkıdî'ye atfedilen metindeki rivayetlerde savaşın sonunda Bizanslıların düştükleri ve boğuldukları vadiye verilen isim olduğu aktarılmıştır. Fakat ilgili rivayetlerde buranın adı Vâkusa olarak değil Yâkusa olarak kaydedilmiştir.¹⁹⁵ Boğulma olayı düşünüldüğünde Yermük nehrinin VII. yüzyıldaki debisinin yüksek olduğu yorumu yapılabilirse de Vâkıdî'ye atfedilen eserde bulunan bu bilginin boğulma hadisesini anlatan tek kaynak olması sebebiyle ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir.

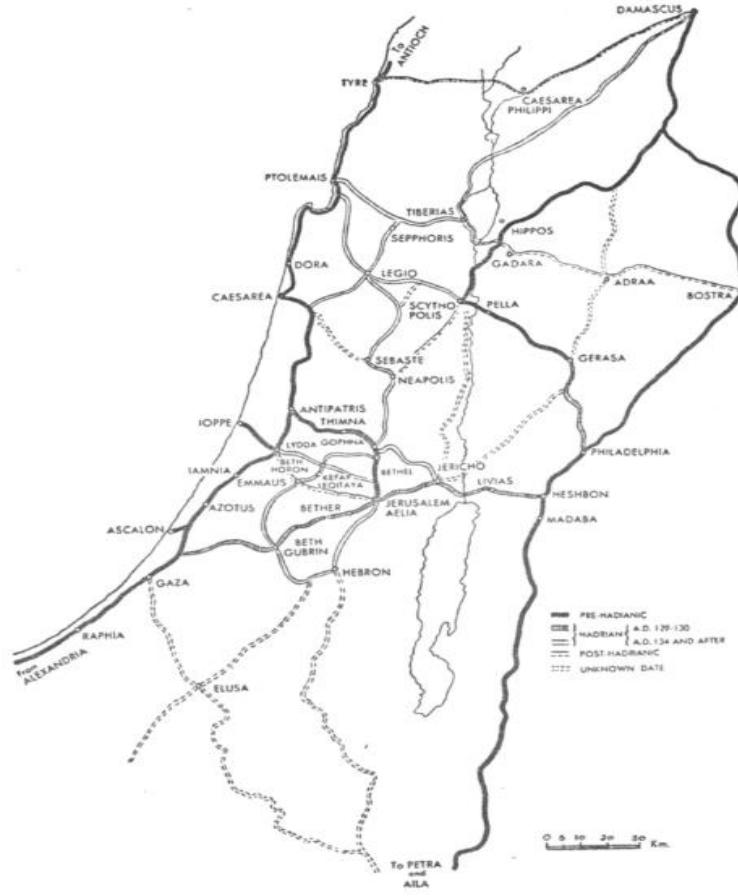
Ezdî'nin metninde Vâkusa vadisine düşen Bizans askerleri hakkında bilgi aktarılmasının yanında buranın neden bu isimle adlandırıldığına da değinilmiştir. Buna göre Vâkusa kelimesinin kökü olan “وقص” “boynunu kırmak” anlamındadır. Bizanslıların sis dolayısıyla buradan düşüp boyunlarının kırılması sebebiyle bu isim verilmiştir.¹⁹⁶ Yâkut el-Hamevî'nin Vâkusa'yı Havran topraklarında bulunan bir vadi olarak tanıtmış olması yukarıdaki değerlendirmelerle birlikte düşünüldüğünde Vâkusa'nın Yermük vadisinin bir kısmı ya da kendisi olduğunu göstermektedir.

Kaynaklardaki bu bilgiler ışığında Vâkusa'nın Rukkad vadisinin batısında yer alan, kuzey ve güney yönünde geniş düzlüklere sahip olan, vadiyle kesiştiği yerde sarp kayalıklar bulunan bir yer olduğu söylenebilir. (bk. Harita 6) Nitekim son dönemde yapılan çalışmalarda Vâkusa bu minvalde değerlendirilmektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 327–329.

¹⁹⁶ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 339.

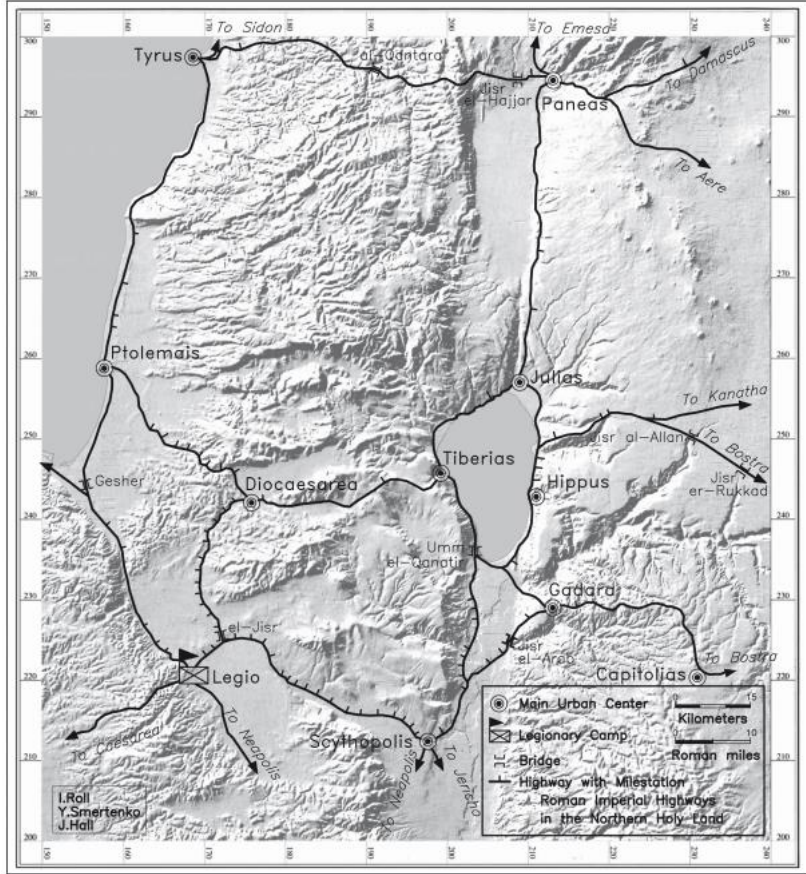
¹⁹⁷ Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, 121, 130, 138. Stephen O'Shea, *İnanç Denizi, Ortaçağ Akdenizinde İslam ve Hristiyanlık*, çev. Egemen Demircioğlu (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 46-47, 49, 56. Yusuf Ghawanma, *Ma'arakat al-Yermuk* (İrbid: Dâr Hişam linneşr ve't Tevzi', 1985), 23. Ghawanna, Vâkusa'yı klasik İslam tarihi kaynaklarına atıf yaparak Yermük vadisi olarak almayı uygun görmüştür. Diğer yazarlar gibi burayı Yermük vadisinin batısında kalan, vadiye bakan tepedeki yer olarak ele almıştır.

Road Map of Roman Palestine

Harita 3: Roma dönemi Filistin yolları¹⁹⁸

¹⁹⁸ Michael Avi-Yonah, "The Development of the Roman Road System in Palestine", *Israel Exploration Journal* 1 (1950-51), 57.

Harita 4: Roma dönemi Yermük Nehri ve Çevresi¹⁹⁹

2.2. Savaşın Gerçekleştiği Yıl

Yermük savaşının hangi tarihte gerçekleştiği hakkında literatürde verilen tarihler şu şekildedir:

¹⁹⁹ Israel Roll, Between Damascus and Megiddo: Roads and Transportation in Antiquity Across the Northeastern Approaches to the Holy Land, *Man Near a Roman Arch*, ed. Leah Di Segani vd. (ed.), *Man Near a Roman Arch* (Jerusalem: Israel Exploration Society, 2009), 10. Haritada Rukkad ve Allan vadilerinin yerleri karıştırılmıştır.

	Tarih
Ezdî	5 Receb 15 ²⁰⁰
Vâkıdî	Receb 15 ²⁰¹
İbn A'sem	Receb 16 ²⁰²
Halîfe b. Hayyât	5 Receb 15, Pazartesi ²⁰³
Fesevî	15 (Leys b. Sa'd rivayeti) ²⁰⁴ 15 (İbn Lehîa rivayeti) ²⁰⁵ 15 (Fesevî rivayeti) ²⁰⁶ Receb 15 (İbn İshak rivayeti) ²⁰⁷
Belâzürî	Receb 15 ²⁰⁸
Taberî	Cemâziyelâhir 13 (Seyf rivayeti) ²⁰⁹ 15 yılında (Vâkıdî rivayeti) ²¹⁰

Taberî'nin Seyf rivayeti dışındaki tarihler İbn A'sem hariç hicri 15 yılında müttefiktir. Seyf rivayetinin diğer konularda farklılaşma sebeplerinin en başında savaşın tarihinin hicri 13

²⁰⁰ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 385.

²⁰¹ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu'ş-Şâm*, 318.

²⁰² İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 207.

²⁰³ Halîfe b. Hayyât, *Kitâbu't-Târîh*, 130.

²⁰⁴ el-Fesevî, *el-Ma'rifê ve't-târîh*, 3:299.

²⁰⁵ el-Fesevî, *el-Ma'rifê ve't-târîh*, 3: 299.

²⁰⁶ el-Fesevî, *el-Ma'rifê ve't-târîh*, 3: 299.

²⁰⁷ el-Fesevî, *el-Ma'rifê ve't-târîh*, 3: 300.

²⁰⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 160.

²⁰⁹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 395.

²¹⁰ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 441. Yermük savaşından sonra hicri 15 yılının Şaban ayında ise Herakleios Antakya'dan Konstantinopol'e geçmiştir.

yılına tarihlendirilmesi vardır. Suriye fetihlerinin ilk büyük savaşı olarak verilmesi ile tüm anlatı dizgesi değişmiştir. Yermük savaşı özelinde erken Suriye/İrak fetihlerine de genişletebileceğimiz bu kronolojik karmaşanın sebeplerinin en önemlilerinden birisi olarak 17/639 yılında hicri takvimin ihdası ve bundan önceki olayların geriye doğru olacak şekilde tarihlendirilmesi olduğunu ifade edilebilir.²¹¹ Nitekim bu Noth ve Conrad bu görüşlerini Donner'ın erken İslam fetihlerini ele aldığı eserinden iktibasla desteklemişlerdir: "Rivayet malzemesinin sıralı veya kronolojik bir düzenlemesini kabul edip diğerini reddetmek esasen keyfi olan gerekçeler dışında neredeyse imkânsızdır."²¹²

2.3. Orduların Sayıları

Ordu mevcutları konusu savaş anlatılarındaki en önemli detaylardan biridir. Yermük savaşında kaynaklar komutan isimlerinden sonra en çok rivayeti ordu mevcutlarına dair aktarırlar. Burada asker sayılarını bir tabloda göstererek eserlerin verdikleri bilgiler arasındaki ilişkiyi ve rakamların farklılaşmasını ortaya koymak istiyoruz.

2.3.1. Müslüman ve Bizans Ordularının Sayıları

Kaynak	İslam Ordusu	Bizans Ordusu	Bizans Süvari Birlikleri	Dört Müslüman Komutanla Birlikte Gelen Ordu	Hâlid b. Velîd ile Irak'tan Gelen Destek Ordusu	Hâlid b. Saîd'in Ordusundan Geriye Kalanlar	Artçı Kuvvet
Ezdî		400.000 ²¹³					
Vâkıdî		600.000					

²¹¹ Noth - Conrad, *The Early Arabic Historical Tradition*, 41.

²¹² Donner, *The Early Islamic Conquests*, 128.

²¹³ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 321.

		(Sâlim mevla Hişâm b. Amr) 700.000 (Cerîr b. Abdullah rivayeti) ²¹⁴					
İbn A'sem	40.000 ²¹⁵	300.000 ²¹⁶	100.000 (Mahan) 100.000 (Kanâtır) 100.000 (Circis) ²¹⁷				
Halife b. Hayyât		100.000 (İbn İshak rivayeti) 300.000 (İbnü'l-Kelbî rivayeti) ²¹⁸					
Belâzürî	24.000 ²¹⁹	200.000 ²²⁰					
Taberî	46.000 ²²¹			27.000 ²²²	10.000 ²²³	3.000 ²²⁴	6.000 ²²⁵

²¹⁴ Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, 247.

²¹⁵ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 179.

²¹⁶ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 174-175.

²¹⁷ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 180.

²¹⁸ Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Târih*, 130.

²¹⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 158.

²²⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 158.

²²¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 395.

²²² Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 394.

(Seyf rivayeti)							
-----------------	--	--	--	--	--	--	--

Yermük savaşına dair kaynaklarda yer alan bilgilere göre, İslam ordusunun asker sayısı 24.000 ile 46.000 arasında değişirken, Bizans ordusunun askeri gücünün 200.000 ile 700.000 arasında olduğu belirtilmektedir. Bu da Bizans ordusunun, İslam ordusuna göre yaklaşık on kat daha fazla askere sahip olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Savaşa Katılan Kabileler ve Bizans Askerleri

Ezdî'nin rivayetine göre ordunun üçte birini müellifin mensubu olduğu Ezd kabilesi oluşturmaktaydı. Himyer kabilesi de Ezd kabilesinden sonra en çok savaşçıya sahip olan kabileydi. Geri kalanlar ise Hemdân, Havlân, Mezhic, Has'am, Kudâa, Lahm, Âmile, Cüzâm, Gassân, Kinde, Hadramevt ve Kinâne kabilelerindendi. Esed, Temîm ve Rebîa kabilesi Irak cephesindeki savaşlara katıldığı için Suriye cephesinde bulunmuyorlardı.²²⁶ Ezdî'nin bu kabileler arasında muhacir ve ensarı zikretmemesi dikkat çekmektedir. İbn A'sem ise ordunun merkezinde konuşlandırılan Ezd'i zikrettikten sonra Himyer, Hemdân, Mezhic, Havlân, Has'am, Kinâne, Kudâa, Lahm, Cüzâm ve Hadramevt kabilelerinin varlığından bahseder. Ezdî'den farklı olarak Âmile, Gassân ve Kinde kabilelerini zikretmez. Buna ek olarak Teym ve Rebîa kabilesinin bu bölgedeki savaşlara katılmadığını, onların Sa'd b. Ebû Vakkas ile birlikte Irak cephesinde savaşıklarını söyler. İbn A'sem burada da Ezdî'den farklılaşır ve Temîm yerine Teym kabilesini zikreder, Esed kabilesine ise değinmez.²²⁷ Ezdî ve İbn A'sem'in İslam ordusunda savaşa katılan kabile isimlerini ve Bizans'tan asker talep edilen bölge isimlerini düzenli bir şekilde vermeleri içerik açısından olmasa da biçim açısından

²²³ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 394.

²²⁴ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 394.

²²⁵ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 395.

²²⁶ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 322.

²²⁷ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 198.

birbirlerine yakındır. Vâkıdî ve Belâzürî’de savaşa katılan/katılmayan kabileler ayrı bir rivayette zikredilmemiştir. Taberî’nin Seyf’ten aktardığı rivayete göre 1000 Bedir gazisi Yermük savaşına iştirak etmiştir²²⁸ Sahâbîler hakkında tespit edebildiğimiz kadarıyla net rakam veren sadece Taberî’nin Seyf rivayetidir.

Bizans ordusuna dair rivayetlere baktığımızda ise devletin her bölgesinden birliklerin çağrıldığı özellikle vurgulanmaktadır. Ezdî’nin aktardığı rivayetlerde Konstantiniyye, Cezîre ve İrminiyye bölgelerinden ergenliğe ulaşmış eli silah tutan Hıristiyan askerlerden oluşan birlikler istenmiştir. Herakleios’a gelen ordunun büyüklüğü ile alakalı olarak “yeryüzü onları taşımakta zorlanıyordu” gibi mübalağalı ve kesretten kinaye kabilinden olduğunu düşündüğümüz bir ifade kullanılmıştır.²²⁹ Ezdî’nin Cerece’den aktardığı Suriye’deki Arapların savaşa katılım durumuna dair rivayet oldukça önemlidir. Çünkü, Suriye’deki Arapların durumunu doğrudan değerlendiren rivayetler oldukça sınırlıdır. Cerece, Suriye’de yaşayan Arapları üçe ayırmıştır: İlk gruptakiler müslüman olan Araplar bunlar Müslümanların yanındaydı. İkinci gruptakiler Hıristiyan olan ve Hıristiyanlığa hizmet etmek isteyen Araplardı. Üçüncü grup ise Hıristiyan olan ancak savaşta iki grubun yanında da yer almak istemeyenlerdi.²³⁰ Vâkıdî’ye atfedilen metinde ise Herakleios’un devletin her tarafındaki birliklere haber gönderdiği zikredilmektedir.²³¹

İbn A’sem’de kendilerinden destek istenilen bölgeler ayrıntılı bir şekilde verilmektedir. Bunlar arasında Kostantiniyye, Rûmiyye, Ammûriyye, Lehvâne (لهوانة), Yâkubiyye, Semâviyye, el-Mesîhiyye, Medâin (Rumları), Beytûlmakdis, Kaysâriye, İrminiyye ve Cezîre sayılmaktadır.²³² Belâzürî ise Şâm, Cezîre, İrminiyye’yi Bizans birliklerine asker gönderen bölgeler olarak zikreder. Bunlara ek olarak da Şâm bölgesinde yaşayan Lahm ve Cüzâm kabilesi gibi Hıristiyan Arapların Bizanslıların safında savaşa

²²⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 397.

²²⁹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 247–248.

²³⁰ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, s.266.

²³¹ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 244.

²³² İbn A’sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 173.

katıldıkları aktarılır.²³³ Taberî’de ne İslam ordusuna katılan kabileler ne de Bizans ordusuna katılan askerler hakkında bilgi verilmez. Halife b. Hayyât’ta ise Bizans ordusu ile alakalı sadece Herakleios’un hadım kölesinin komutasında bulunan Hıristiyan Kudâa kabileleri zikredilmektedir.²³⁴

Kaynaklarda geçen bu rivayetler dikkate alındığında İbn A’sem’in rivayeti diğerlerine nazaran oldukça ayrıntılı görünmektedir. Kaynaklar arasındaki etkileşimi tespit etmeye izin vermeyen bu ayrıntılar üzerinden bir şey söyleyebilmek daha önceki başlıklarda olduğu gibi oldukça zordur.

2.4. Orduların Savaşta Stratejileri

Savaşa dair incelediğimiz rivayetlerde iki ordunun izlediği savaş stratejileri ile ilgili bilgi bulabilmek Taberî dışındaki eserlerde oldukça zordur. Taberî’de verilen bilgi de oldukça sınırlıdır. Seyf b. Ömer rivayetinde Bizans’ın daha önceden görülmemiş bir savaş düzeni ile çıktığı aktarıldıktan sonra ayrıntıya girilmemiş ve ardından Hâlid b. Velîd’in de buna önlem olarak orduyu Arapların daha önceden alışkın olmadığı bir savaş düzenine geçirdiği zikredilmiştir. Otuz altı ve kırk parça arasında süvari bölüğünden oluşan bu düzen orduyu olduğundan daha kalabalık göstereceği için savaş alanında bunun etkili olacağını söylemiştir.²³⁵ Bölük düzeninin İslam ordusunda ilk defa uygulandığı savaşın Yermük savaşı olduğu bu rivayetten yola çıkılarak söylenebilir. Corci Zeydan Müslümanların daha öncesinde saf düzeninde savaştıklarını, tabur düzeni ile Hâlid b. Velîd sayesinde tanıştıklarını, bu düzenin yerleşmesinin ise Mervan b. Muhammed döneminde olduğunu ileri sürmüştür.²³⁶

²³³ Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, 158.

²³⁴ Halife b. Hayyât, *Kitâbu’t-Târih*, 130.

²³⁵ Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 3: 396.

²³⁶ Corci Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 1: 253-255. Müslümanların yeni uyguladıkları savaş düzeni olarak bilinen "kurdûs" hakkında yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Literatürde doğrudan bu konunun çalışılmamış olması orduların savaş stratejilerini ortaya koymak noktasında büyük eksikliklerdir. Taberî’nin İngilizce çevirmeni Khalid Yahya Blankinship bu konuya ilişkin düştüğü dipnotta kurdûsün Hâlid b. Velîd’e izâfe edilmesinin anakronik olduğunu Seyf’in verdiğini bilginin doğru olmadığını iddia etmiştir. Bu konuda dayandığı kaynaklardan birisi de Wellhausen’ın "Arap Devleti ve Çöküşü" isimli eseridir. Wellhausen orada Seyf’in ilgili rivayetine değinmeyerek II. Mervan’ın kurdûs sistemini Müslüman ordularında tesis ettiğini söylemiştir. Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *The History of*

Bunların yanında Ezdî, İbn A'sem ve Vâkîdî'ye atfedilen metin üzerinden düşünüldüğünde iki ordunun da benzer düzenlerde savaştığı söylenebilir. İslam ordusunda sağ kanat, sol kanat, merkez komutanlarının isimleri ve bu kanatlarda savaşan kabileler zikredilirken aynı şekilde Bizans ordusunda da kanat komutanlarına yer verilmiş ancak hangi grupların bu kanatlarda savaştığına dair bilgi verilmemiştir. Savaş düzenlerinin yanında savaş sırasında komutanların tasarruflarına rivayetlerde çok fazla yer verilmemesi dikkat çekmektedir. Bu tasarruflar arasında Hâlid b. Velîd'in başkomutanlığı sırayla yapmayı komutanlara kabul ettirmesi,²³⁷ Hâlid b. Velîd'in Ebû Ubeyde'den kendisini orduyla ilgili stratejik kararları almakta görevlendirmesini istemesi,²³⁸ Hâlid b. Velîd'in ordunun önünde konuşlanmış süvarileri ikiye bölerek ordunun sağ ve sol kanadının arkasına konuşlandırılması,²³⁹ Hâlid b. Velîd'in otuz Müslüman süvarinin 2000 Hristiyan Arap'a karşı savaşması teklifine itirazlarla altmış müslüman süvarinin 1000 Hristiyan Arap süvarisine karşı savaşmasının kararlaştırılması,²⁴⁰ Ebû Ubeyde'nin askeri üç saf ayırması (Yemenli okçuların bulunduğu saf, kılıç ve kalkanlıların bulunduğu saf, mızrak, at ve diğer savaş aletlerini kullanan saf)²⁴¹ zikredilebilir. Ancak bunların bütünlüklü bir savaşma taktiği şeklinde aktarılması kaynakların yapısından dolayı mümkün görünmemektedir.

Bizans tarafının uyguladığı savaş stratejisine dair elimizdeki veri oldukça sınırlıdır. Bunlardan biri Vahan ve Hâlid görüşmesinden sonra kendi ordusu ile arasındaki istişarede alınan karardır. Bu görüşmede Vâhan savaşın kaçınılmaz olduğunu söyledikten sonra ordu komutanlarının fikirlerini almıştır. Onlar da tüm orduyu aynı anda savaştırmak yerine günlere bölerek kendisinden daha az olduğunu bildikleri İslam ordusunun üzerine göndermeyi teklif etmişlerdir. 400.000 kişilik Bizans ordusu ilk başta 30.000 kişilik İslam ordusuna 100.000 kişi

Al-Tabari (ta'rih al-Rusul wa'l-Muluk): The Challenge to the Empires (Albany : State University of New York, 1993), 90.; Wellhausen'in görüşleri için bk: Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Çöküşü*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: İlav Yayınları, 2020), 291.

²³⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 1: 395-396.

²³⁸ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 288.

²³⁹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 327.

²⁴⁰ Vâkîdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 258-259.

²⁴¹ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 198.

gönderecektir. Eğer bunlar yenilirse 100.000 kişi bunların ardından gönderilecek ve ordu bu şekilde seferber edilecektir. Ancak buna yönelik itirazlar olmuştur. Bir Müslüman askerine karşı on Bizanslı göndersek bile biz onların yenileceğinden korkarız dediler. Bu tartışmalar sonunda Bizanslılar topyekûn saldırıya karar verdi.²⁴² Savaşın başında sayı üstünlüğüne sahip olan Bizanslıların İslam tarihi kaynaklarındaki rivayetlere yansımaları bu şekilde olmuştur. Ezdî rivayetini bize aktaran kişi ise Ezdî'nin diğer rivayetlerinde olduğu gibi olaya bizzat şahit olduğu iddia edilen, savaş sonrasındaki dönemde müslüman olan bir Bizanslıdır. Orduların savaş mekanları seçimi de savaş stratejisi bağlamında değerlendirilmelidir. Bu konuya savaş mekanları bağlamında değindiğimiz için burada tekrardan girilmeyecektir.

2.5. Savaşta Zincirlenmiş Askerler

Fütuh rivayetleri arasında Bizans ve Sâsânî ordusunun kaçmamak için kendilerini ve atlarını zincirleyerek savaştığına dair rivayetler muhtelif savaşlarda yer almaktadır.²⁴³ Bunun bir örneği de Yermük savaşında görülmektedir. Ezdî'nin rivayetine göre ölümüne savaşmak üzere anlaşılan askerlerden 30.000 kişi savaş alanından kaçmamaları için onar onar birbirlerine zincirlenmişlerdi. Müslümanlar zincirlenmiş askerleri karşı karşıya geldiklerinde fark ettiler. Rivayette zincir için kullanılan kelime “silsile” kelimesidir.²⁴⁴ İbn A'sem'in rivayetinde 30.000 Bizans piyadesi ve süvarisinin sağ kanatta kendilerine hendek kazarak atları da dahil olacak şekilde Ezdî'de anlatıldığı gibi kendilerini zincirlerle bağlamışlardı. Ancak atların bağlandığına dair bir ifadeye Ezdî'de rastlanmamaktadır. Bunun amacı safları bırakarak askerlerin firar etmesini önlemek ve savunma tedbiri almaktı. Askerler İsa, Meryem ve kutsal haç adına yenilmemek veya kanının son damlasına kadar savaşmak uğruna yemin ettiler.²⁴⁵ Vâkıdî'de ayaklara bağlanan zincir konusunda İbn A'sem'in aktardığı rivayete benzeyen bir

²⁴² Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 310–311.

²⁴³ Kadisiye Savaşı'nda askerlerin birbirine zincirle bağlanması hakkındaki rivayet için bk. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 510. Kadisiye'de süvarilerin atlarının birbirlerine bağlanarak savaş alanından kaçmalarını engelleme hakkında bk. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 576.

²⁴⁴ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 326.

²⁴⁵ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 199.

rivayet vardır. Fakat burada atların zincirlenmesi yerine sadece askerlerin ayaklarının zincirlenmesi ifadesi geçmektedir.²⁴⁶ Belâzürî'de Bizanslıların kaçmaya yeltenmemeleri için birbirlerine zincirlenerek savaştıkları zikredilmiştir.²⁴⁷ Taberî'nin Seyf rivayetinde ise diğer eserlerdeki gibi Rumların savaş öncesi durumunu tasvir ederken verilen rivayette bu konu zikredilmiştir. Rivayete göre Bizanslılar 240.000 kişiydiler bunların 80.000'i birbirine bağlanmıştı, 40.000'i kanının son damlasına kadar savaşmak üzere birbirlerine zincirlenmişlerdi, 40.000'i birbirlerine başlarından (بالعمائم مربوطون) bağlıydı bunlara ek olarak da 80.000 süvari, 80.000 de piyade vardı.²⁴⁸ Taberî'nin Seyf'ten aktardığı bu rivayetler diğerlerinden farklılaşmakta, sayı itibariyle ve bağlanma türleri itibariyle de değişiklik göstermektedir.

İslam fetihlerine dair rivayetlerin bütününe baktığımızda askerlerin zincirlerle birbirlerine bağlanması olayıyla ilk defa Zâtü's-selâsil Gazvesi'nde karşılaşırız. Rivayete göre Hz. Ebû Bekir döneminde olan bu savaşta Sâsânîler kendilerini savaş alanında zincirlemiş ve bu şekilde savaşmaya karar vermişlerdi. Bu durumu görenler ise bunun uğursuzluk getirdiğini söylemiştir. Söylenenleri dikkate almayan askerler onları savaştan kaçmayı düşünmekle suçlamıştır.²⁴⁹ Buraya kadar Yermük savaşı konusunda aktarılan rivayetlere benzerlik gösteren bu olay, savaş sonrasında ele geçirilen zincirler ve onların ağırlığının verilmesi (1000 rıtl = 416 kg) ile ayrılmaktadır. Diğer savaşlarda zincirin savaşta oynadığı rol ve taraflara etkilerine değinilmemiştir. Bu konuda akla ilk gelen soru askerlerin zincirlenmesinin Bizans askeri stratejilerinde yeri olup olmadığıdır. Albrecht Noth, Bizans askeri taktiklerine dair literatürde böyle bir zincir olayının olmaması bir yana zincirlerle bağlanan askerlerin rahatça dönebilme gibi en basit manevralarını bile yapamayacağını söylemektedir. Bunu tarihi bir gerçekliğe dayanmayan veya orijinal metindeki kelimenin bozulmuş hali olarak gören Noth, topoi olarak

²⁴⁶ İbn A'sem'de şöyle geçmektedir: واقترن كل عشرة في سلسلة التماسا للحفيظة وأن لا يفروا. Yani, her on kişi birbirlerini korumak ve kaçmalarını engellemek üzere birbirlerine zincirlenmişti. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 199; Vâkıdî'de ise şöyledir: كل سلسلة فيها عشرة لكي لا يفروا. شدوا أرجلهم بالسلاسل. Yani, Her bir zincirde on kişi kaçmamaları için ayaklarından zincirlenmişlerdi. Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 303.

²⁴⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 158.

²⁴⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 394.

²⁴⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 348-349.

adlandırdığı geleneksel öğelerin içerisine dahil etmiştir.²⁵⁰ Walter Kaegi ise Noth gibi sadece bir topoi olabileceğini vurguladıktan sonra bu rivayetlerin tarihi gerçekliğe dair bazı ayrıntılar taşıma ihtimalini dile getirmiştir. Askerlerin birbirlerini zincirlemesi durumunun Bizanslıların askeri sisteminde yeri olan “foulkon” düzenine işaret edebileceğini iddia etmiştir. Buna göre Bizans askerleri, üzerlerine gelen piyade ve süvarilere karşı kalkanlarını sıkı bir şekilde birbirine kenetleyip savunma için en güçlü ve yekpare biçimi alırlar. Kaegi, bu görüşünü Bizans’ın İmparator Maurice döneminde hazırlanan Strategikon isimli askeri el kitabından örneklerle desteklemektedir.²⁵¹ Noth ve Kaegi’nin söyledikleri bir kenara konularak erken dönem İslam tarihçilerinin bize aktardığı gibi olayı anlamaya çalışırsak büyük ordunun 30.000 kişilik kısmı onarlı gruplar halinde zincirlenmiştir. Bu zincirli askerler bir anlamda kendilerini ölüme terk etmişlerdir; çünkü hareket kabiliyetleri kısıtlanmış ve savaşamaz duruma gelmişlerdir. Ancak onların da süvarinin yarma harekâtını engelleme ve bu konuda düşmanı caydırma özellikleri olduğu söylenebilir. Bizans ordusunun 100.000 kişi ya da daha fazla olduğu düşünülürse, İslam ordusu kadar bir kısmının zincirlenmesinin düşman süvarileri açısından caydırıcı bir etkisi olduğu düşünülebilir. Lâkin savaş boyunca zincirlenen askerlerin ne yaptığı, neye engel olduğu, savaş sonunda bu zincirlerin ne olduğu gibi ayrıntılar tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn A’sem²⁵² ve Vâkıdî’ye atfedilen metin²⁵³ hariç diğer eserlerde geçmemektedir. Anlatının bir yerinde dahil olan bu öge, başka hiçbir öge ile birleşmeyerek anlatıdan çıkmıştır. Bu konu bize de zincirleme olayının sadece bir “topoi”dan ibaret olduğunu, düşmanın İslam ordusundan korktuğunu göstermesi açısından rivayetlere eklenen bir öge olduğunu düşündürmektedir.

²⁵⁰ Noth - Conrad, *The Early Arabic Historical Tradition*, 136.

²⁵¹ Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, 127; Foulkon düzeninden Kaegi bahsetmese de ilgili dipnotta belirttiği kısımda bu düzenden bahsedilir. bk. Mauricius, *Maurice's Strategikon, Handbook of Byzantine Military Strategy*, çev. George T. Dennis (University of Pennsylvania Press: Pennsylvania, 2001), 134,146.

²⁵² İbn A'sem "ashabu's-selâsil"’in savaş meydanında en çok sebat gösterenler olduğunu söyler. İbn A’sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 205.

²⁵³ Bizanslıların geri çekilmeleri sırasında yerinden kıpırdamayıp Bizanslıların peşine düşen Müslümanlara ok attıkları aktarılmış ve zincirlenen askerlerin ordunun bir nevi koruyucusu olduğu zikredilmiştir. Vâkıdî’ye atfedilen metinde olması ve kendisinden önceki metinlerde bunun geçmemesi şüphe uyandırmakla beraber, zincirlenmiş askerler yakın savaş için değil, tamamiyle savunmaya yönelik bir hazırlık olarak değerlendirilebilir. bk: Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu'sh-Şâm*, 308.

2.6. Savaş Anlatısının Karşılaştırmalı Analizi (Ezdî, İbn A'sem, Vâkıdî)

Savaş öncesine dair ele aldığımız konularda bu üç eser arasındaki yakın ilişkiyi içerikteki benzerlikler üzerinden ortaya koymaya çalışmıştık. Bu başlıkta ise savaştan seçtiğimiz bir bölümün olay dizgesi karşılaştırmalı olarak tablo²⁵⁴ üzerinde gösterilecektir. Savaş anlatısının analizini bu şekilde ele almak istememizin sebebi bu üç kaynağın Yermük savaşını benzer kronolojik sıralama ile aktarması sebebiyledir.

Fütûh çalışmalarının kronolojisi	Ezdî'nin Fütûhu's-Şâm'ı	İbn A'sem'in Fütûh'u	Vâkıdî'ye atfedilen Fütûhu's-Şâm
1	Müslümanlar ve Bizanslılar tarafından savaş öncesinde savaşın sonucuna dair görülen rüyalar zikrediliyor. ²⁵⁵	Müslümanlar ve Bizanslılar tarafından savaş öncesinde savaşın sonucuna dair görülen rüyalar zikrediliyor. ²⁵⁶	Müslümanlar ve Bizanslılar tarafından savaş öncesinde savaşın sonucuna dair görülen rüyaların zikredililiyor. ²⁵⁷
2	-	Hâlid b. Velîd komutasında beş yüz sahabe ile öncü kuvvet olarak Bizanslıları karşılıyor. ²⁵⁸	Hâlid b. Velîd komutasında beş yüz sahabe ile öncü kuvvet olarak Bizanslıları karşılıyor. ²⁵⁹
3	-	Ebû Süfyan kadınların ordunun arkasındaki tepeye yerleştirilmesini	Ebû Süfyan kadınların ordunun arkasındaki tepeye yerleştirilmesini teklif

²⁵⁴ Bu tablo Yoones Dehghani Fersani'nin Vâkıdî'nin Fütûhu's-Şâm'ı üzerine hazırladığı doktora tezinde bu üç eser bağlamında Şam fetihlerinin tamamının anlatı izleğini incelemek için kullandığı tablonun Yermük savaşının bir kesitine uygulanmış halidir. Tez için bk: Farsani, *Text und Kontext des al-Wâqidî*.

²⁵⁵ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 313–320.

²⁵⁶ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 193–196.

²⁵⁷ Vâkıdî'ye atfedilen metinde İbn A'sem ve Ezdî'den farklı olarak aynı rüyalar ardı ardına ayrıntılı bir şekilde verilmek yerine, harp hazırlıkları, mübarezeler (Kays b. Hübeyre, Abdurrahman b. Ebû Bekir), Bizans'ın ilk on safına Vahan tarafından saldırı emri gibi başlıklar ön plana çıkarılmış, rüyalar bunlarla birlikte verilmiştir. Vahan'ın tüm orduya saldırı emri vermesi ile diğer iki eserle aynı olay dizgesine gelmiştir. bk. Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 289–301.

²⁵⁸ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 197.

²⁵⁹ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 301–302.

		teklif ediyor. ²⁶⁰	ediyor. ²⁶¹
4	Vahan sisli bir günde 400.000 kişilik bir birlik ile yirmi saf halinde geliyor. İki ordunun savaş düzenleri zikrediliyor. Savaşa katılan kabilelere değiniliyor. ²⁶²	İslam ordusunun savaş düzeni ayrıntılı bir şekilde zikrediliyor. Savaşa katılan kabilelere değiniliyor. ²⁶³	İslam ordusunun savaş düzeni kısaca zikrediliyor. ²⁶⁴
5	Ebû Ubeyde, Muâz b. Cebel ve Amr b. Âs'ın savaşa teşvik konuşmaları ²⁶⁵	Ebû Ubeyde ve Muâz b. Cebel'in savaşa teşvik konuşmaları ²⁶⁶	Ebû Ubeyde, Muâz b. Cebel ve Süheyl b. Amr'ın savaşa teşvik konuşmaları ²⁶⁷
6	Ebû Süfyan'ın savaşa teşvik konuşması öncesinde Hz. Ömer'den savaş için izin almasına yer verilmiş. Sonrasında konuşma geliyor. ²⁶⁸	-	Ebû Süfyan ordusu savaşa teşvik için konuşma yaptıktan sonra tepedeki kadınlara da aynı şekilde konuşuyor. ²⁶⁹
7	-	Vahan'ın saldırmadan bir süre bekleyip Müslümanlar gaflet halindeyken saldırma hilesi fayda vermiyor. ²⁷⁰	Vahan'ın saldırmadan bir süre bekleyip Müslümanlar gaflet halindeyken saldırma hilesi fayda vermiyor. ²⁷¹

²⁶⁰ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 197.

²⁶¹ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 302.

²⁶² Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 321–322.

²⁶³ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 197-198.

²⁶⁴ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 302.

²⁶⁵ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 323.

²⁶⁶ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 198.

²⁶⁷ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 302–303.

²⁶⁸ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 324–325.

²⁶⁹ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 302.

²⁷⁰ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 198.

²⁷¹ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 303.

8	Bizanslılar tüm güçleri ile Müslümanlara saldırıyor. Zincirlenmiş askerlerin varlığına Müslümanlar şahit oluyor. ²⁷²	Bizanslılar tüm güçleri ile Müslümanlara saldırıyor. Zincirlenmiş askerlerin varlığına Müslümanlar şahit oluyor. ²⁷³	Bizanslılar tüm güçleri ile Müslümanlara saldırıyor. Zincirlenmiş askerlerin varlığına Müslümanlar şahit oluyor. ²⁷⁴
8	Hâlid b. Velîd'in ordunun önündeki süvari birliklerini ikiye bölerek kendisinin ve Kays b. Hübeyre'nin komutasında sağ ve sol kanadın arkasında konuşlandırıyor. ²⁷⁵	-	-
9	Hâlid'in teklifiyle Ebû Ubeyde ordunun gerisine, Saîd b. Zeyd b. Amr ise onun yerine geliyor. ²⁷⁶	Hâlid'in teklifiyle Ebû Ubeyde ordunun gerisine, Saîd b. Zeyd b. Amr ise onun yerine geliyor. ²⁷⁷	Hâlid'in teklifiyle Ebû Ubeyde ordunun gerisine, Saîd b. Zeyd b. Amr ise onun yerine geliyor. ²⁷⁸
10	-	Ceyşu's-selâsil günü şehit olan Ezdli gençten bahsediliyor. ²⁷⁹	Ceyşu's-selâsil günü şehit olan Ezdli gençten bahsediliyor. ²⁸⁰

²⁷² Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 326.

²⁷³ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 199.

²⁷⁴ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 303.

²⁷⁵ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 327.

²⁷⁶ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 327.

²⁷⁷ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 199.

²⁷⁸ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 304.

²⁷⁹ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 200.

²⁸⁰ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 304.

11	Muâz b. Cebel'in atından inip piyade olarak savaşıması, oğlu Abdurrahman'ın ise babasının atını alarak süvarilerin arasına dahil olmasına dair rivayet zikrediliyor. ²⁸¹	-	-
12	Vahan sol kanada saldırı emrini verir. Saldırını karşılayan müslüman sağ kanadındaki kabilelerden bahsedilir. Sağ kanat büyük ölçüde kaçmak durumunda kalır. Zübeyd kabilesi ise kaçmayıp diğer birkaç kabileyle birlikte savaşa devam ediyor. ²⁸²	Vahan sol kanada saldırı emrini verir. Saldırını karşılayan müslüman sağ kanadındaki kabilelerden bahsedilir. Sağ kanat büyük ölçüde kaçmak durumunda kalır. Zübeyd kabilesi ise kaçmayıp diğer birkaç kabileyle birlikte savaşa devam ediyor. Sonrasında onlar da hezimete uğrar. ²⁸³	Vahan sol kanada saldırı emrini verir. Saldırını karşılayan müslüman sağ kanadındaki kabilelerden bahsedilir. Sağ kanat büyük ölçüde kaçmak durumunda kalır. Zübeyd kabilesi ise kaçmayıp diğer birkaç kabileyle birlikte savaşa devam ediyor. Sonrasında onlar da hezimete uğrar. ²⁸⁴
13	Müslüman kadınların savaş alanından kaçanlara müdahalesi ve okudukları şiirler zikrediliyor. ²⁸⁵	Müslüman kadınların savaş alanından kaçanlara müdahalesi ve okudukları şiirler zikrediliyor. ²⁸⁶	Müslüman kadınların savaş alanından kaçanlara müdahalesi ve okudukları şiirler zikrediliyor. ²⁸⁷
14	Ezd kabilesinin kahramanca savaşıması, diğer kabilelerden çok daha fazla şehit	Ezd kabilesi ve Ebû Hureyre'nin kahramanca savaşıması, çok fazla	Kadınlardan bahsedilmeden hemen önce sadece Ebû Hureyre'nin Devs

²⁸¹ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 327–328.

²⁸² Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 328–329.

²⁸³ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 200-202.

²⁸⁴ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu'ş-Şâm*, 305.

²⁸⁵ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 329.

²⁸⁶ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 202-203.

²⁸⁷ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu'ş-Şâm*, 305–307.

	vermesine dair olan rivayet zikrediliyor. ²⁸⁸	şehit vermesine dair olan rivayet zikrediliyor. ²⁸⁹	kabileleriyle birlikte savaşmasına kısaca değiniliyor. ²⁹⁰
15	Amr b. Tufeyl ve oğlu Cündeb b. Amr'ın sağ kanattaki mücadelesi ve şehit olmalarına dair rivayet zikredilmiştir. ²⁹¹	-	-
16	Abdul'alâ b. Sürâka'nın sağ kanatta yoğunlaşan savaşın şiddetinden ayrıntılı bahsetmesi ve müslüman karargahına 20.000 Bizans askerinin girmesi zikrediliyor. ²⁹²	Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl sağ kanatta yoğunlaşan savaşın şiddetinden bahsediyor. ²⁹³	Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl sağ kanatta yoğunlaşan savaşın şiddetinden bahsediyor. ²⁹⁴
17	Hâlid b. Velîd süvari birliği ile sağ kanadı yararlanarak karargâha giren Bizanslılarla savaşıp ve onları geri püskürtüyor. ²⁹⁵	Hâlid b. Velîd merkeze doğru yığılan sağ kanada süvari birliği ile yardıma gidiyor ve Bizanslıları bozguna uğrattıyor. ²⁹⁶	Hâlid b. Velîd süvari birliği ile sağ kanatta zor durumda kalan Müslümanların yardımına yetişiyor ve Bizanslıları bozguna uğrattıyor. ²⁹⁷
18	-	-	Savunma amaçlı zincirlenen askerler Bizans ordusunun peşine düşen

²⁸⁸ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 329. Ebu Hureyre'den bahsedilmesi Amr b. Tufeyl olayından sonra gelmektedir. Onu tekrardan zikretmek istemedik.

²⁸⁹ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 303.

²⁹⁰ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 305.

²⁹¹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 330.

²⁹² Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 331.

²⁹³ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 204.

²⁹⁴ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 307.

²⁹⁵ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 332.

²⁹⁶ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 204.

²⁹⁷ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 308.

			Müslümanlara ok atıyorlar. ²⁹⁸
19	Hezimeti görmek istemeyen sol kanat komutanı Dirincân başını örtüyor, Müslümanlar kendisini bu haldeyken öldürüyor. ²⁹⁹	-	Bizans sağ kanadı da hezimete uğruyor. Bizans sol kanat komutanı Dîrcân'ı Dırar b. Ezver öldürüyor. ³⁰⁰
20	Bizans sağ kanat komutanları olan İbn Kanâtır ve Circîs arasında hiyerarşi ile alakalı anlaşmazlık. İbn Kanâtır'ın Müslüman sol kanadına saldırması ve müslüman sol kanadında bulunan kabilelerin zikredilmesi. Bu saldırı sonucunda Müslümanların hezimete uğramaları ve yine kadınlar tarafından savaş alanına dönmeye zorlanmalarına dair rivayetler zikrediliyor. ³⁰¹	-	Bizans sol kanat komutanları olan Kanâtır ve Circîr arasındaki anlaşmazlığa dair rivayetin zikredilmesi ³⁰²
21	Hanzala b. Havye sol kanatta Arap atlarına binmiş Araplara benzeyen Bizanslılarla savaştığını aktardıktan sonra yine kendisi ile aynı kanatta savaşan Kubâs b. Eşyem'in okuduğu şiir ve savaşta	-	Kubâs b. Eşyem'in savaşta gösterdiği kahramanlıklardan bahsediyor. ³⁰⁴

²⁹⁸ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 308.

²⁹⁹ Ezdî, *Fütûhu 's-Şâm*, 333.

³⁰⁰ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 308.

³⁰¹ Ezdî, *Fütûhu 's-Şâm*, 333.

³⁰² Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 308; Sağ kanat komutanı Circîr'in Müslümanların sol kanadına saldırması ve onları karagahlarına kadar sürüklemeleri ve bunun üzerine Müslüman kadınların onları savaşa teşvik etmeleri kaçmalarını engellemeleri Vâkıdî'nin Dâru'l Kütubu'l İlmiyye baskısında verilmiştir. Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, 198.

	gösterdiği kahramanlıktan bahsediyor. ³⁰³		
22	Sırasıyla Saîd b. Zeyd, Yezîd b. Ebû Süfyan, Amr b. Âs, Şurahbil b. Hasene'nin savaştaki kahramanlıklarına değiniliyor. ³⁰⁵	-	-
23	-	-	Bizans sağ kanadında gerçekleşen savrulma sırasındaki mübârezelerde Abdurrahman b. Muâz, Amr b. Tufeyl, Cündüb b. Amr'ın şehit olmalarına dair rivayetler zikrediliyor. ³⁰⁶

Tablodan görüldüğü şekliyle savaş her üç eserde ele alındığı şekliyle anlatı çerçevesi bakımından birbiriyle oldukça yakındır. İbn A'sem'in savaşa dair aktardığı rivayetlerin diğer iki esere göre daha az olması sebebiyle tabloda nispeten daha az yer almıştır. Bununla birlikte eserlerin arasındaki ilişkiler değerlendirilecek olursa bu konuda tabloya bakarak net bir yorum yapmak mümkün gözükmemektedir. Çünkü eserlerin olay dizgelerinde benzerlikler yanında farklılıklar da yer almaktadır. İlgili eserlerdeki Yermük anlatılarında farklı bir olayın zikredilmesinin kronolojik akıştaki uyumu bozmaması oldukça dikkat çekmektedir. Savaşın anlatımına dair olan bu benzerlikler bu üç eser arasındaki yakınlığı oldukça açık bir şekilde göstermesi bakımından önemlidir. Kronolojik olarak eserlerin önceliği sonralığı meselesi oldukça problemlidir. Dimaşk'ın fethine dair rivayetlere isnad-metin analizi ile çalışan Scheiner'in çalışmasının çıktıları bu konuda en güncel ve dakik sonuçlara ulaşması

³⁰⁴ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 308–309.

³⁰³ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 334–335.

³⁰⁵ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 336–338.

³⁰⁶ Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 310–311.

bakımından kıymetlidir.³⁰⁷ Yazarların vefat tarihleri bu bağlamda ortaya konulacak olursa Scheiner'a göre en erken tarihli metin Ezdî'ye aittir. Scheiner, Ezdî'nin vefatının ö. 180/796-7 yılına tarihlendirilmesinin oldukça net olduğunu söylemektedir. Ardından İbn A'sem'in vefat tarihinin tartışmalı olduğunu belirterek alternatiflere değinir ve III./IX. yüzyılın başlarına tarihlenmesinin daha doğru olduğunu dile getirir.³⁰⁸ Vâkıdî'ye atfedilen metnin tarihlendirilmesi, Vâkıdî'nin vefat tarihinden bağımsızlaştığı ve eserin müellifi net olmadığı için oldukça güçtür.³⁰⁹ Bu bilgiler ışığında Yermük rivayetlerinde en ayrıntılı anlatıyı tabloda da gösterdiğimiz üzere sunan Ezdî'nin diğer eserlerle ilişkisini kurmak zorlaşmaktadır. Dımaşk fethi bağlamında rivayetler arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışan Scheiner'ın iddialarından bazılarının Yermük bağlamında geçerli olmadığı ifade edilebilir. Scheiner, İbn A'sem'in Ezdî'nin söylediklerini ayrıntılandırıp daha dinî bir üslupla sunduğunu iddia etmektedir.³¹⁰ Ancak bu iddia Yermük'te Ezdî'nin yukarıda da görüleceği üzere daha ayrıntılı rivayetleri ile reddedilebilir. Eserler arasındaki ilişkinin dakik bir şekilde kurulması ileri çalışmaların konusu olduğu için bunları söylemekle iktifa edeceğiz.

2.7. Savaşta Din Değiştirme

Yermük rivayetlerinde dikkat çeken olaylardan birisi de komutanların İslam'a davet edildiğinde bazılarının İslam'a girip bazılarının reddetmesidir. Ezdî'de Yermük savaşı çerçevesinde İslam'a ilk davet edilen kişi Müslümanların karargahına gönderilen Cerece isimli İmparatorluğun önde gelen isimlerinden birisidir. Ezdî'nin Hâris b. Abdullah el-Ezdî'den aktardığı uzun rivayete göre Vahan tarafından gönderilen bu kişi Hâlid b. Velîd'e

³⁰⁷ bk. Scheiner, *Die Eroberung von Damaskus*.

³⁰⁸ Scheiner, "Writing The History of The Futuh", 162.; Scheiner, İbn A'sem'in vefat tarihi konusunda Conrad'ın çalışmasından istifade etmektedir. bk. Lawrence I. Conrad, "İbn Atham and his History", *al-Usur al-wusta* 23 (2015), 103–108; Mustafa Fayda'nın öne sürdüğü vefat tarihi 320 yılıdır. Bu konuda Yâkut el-Hamevî'nin rivayetine dayanmaktadır. Conrad, Yâkut'a dayandırılan tarihlendirmenin hatalı olduğunu ilgili makalesinde iddia etmektedir. bk. Mustafa Fayda, *İbn A'sem el-Kûfî* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999), 19/325–326; Mahmut Kelpetin vefat tarihinin 320 yılı olduğunu yine Yâkut'un rivayeti doğrultusunda ortaya koymuştur. bk. Mahmut Kelpetin, *İbn A'sem el-Kûfî'nin Kitâbü'l Fütûh'unda Hz. Ebû Bekir Dönemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 13–14.

³⁰⁹ Scheiner, "Writing The History of The Futuh", 166.

³¹⁰ Scheiner, "Writing The History of The Futuh", 163.

ulaşıp Vahan'ın kendisiyle görüşmek istediğini ilettili. Hâlid ile görüşen Ebû Ubeyde Bizanslıları İslam'a davet etmesini eğer kabul ederlerse Müslümanlarla aynı haklara sahip olmakla birlikte aynı yükümlölüklerle mesul olacaklarını, reddederlerse kendilerinden cizye alınacağını bunu da reddederlerse savaş yapılacağını söylemesini istedi. Hâlid elçiyle görüşmüş ve karanlığın bastırıldığını, kendisinin bir sonraki günün sabahı Vahan ile görüşmeye geleceğini bildirdi. Bunun üzerine Cerece kendi karargahına dönmek yerine orada kalıp Müslümanları gözlemlemeye başladı. Gördüklerinden etkilenen elçi Ebû Ubeyde'ye İslam hakkında sorular sordu. Rivayete göre Amr b. Âs ve Ebû Ubeyde elçinin İslam'dan etkilendiğini fark ettiler. Elçi, Ebû Ubeyde'ye İslam hakkında sorular sormaya başladı. İslam davetinin ne zaman başladığını, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra peygamber gelip gelmeyeceğine dair bir sözöl olup olmadığını sordu. Ebû Ubeyde bu soruların ilk ikisine cevap verdikten sonra son soru ile alakalı olarak Hz. İsa'nın Hz. Peygamber'in geleceğine dair olan müjdesini ekledi. Bunu doğrulayan Cerece, Hz. Peygamber'in İsa'nın inananlarına müjdelediği "deveye binen kişi"den³¹¹ başkası olamayacağını ikrar etti. Bunun üzerine Cerece, Hz. Peygamber'in Hz. İsa hakkında söylediklerini sordu. Ebû Ubeyde ayetlerden örnekler vererek cevapladı. İlgili ayetlerde Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldiği bu yönüyle Hz. Âdem gibi olduğı (Âl-i İmrân, 3/59); Meryem oğlu İsa'nın ancak Allah'ın elçisi olduğı, kelimetullahlık vasfı, teslisin reddi, tevhidin vurgulanması, Allah'ın baba olmaktan münezze olması (Nisa Suresi, 4/171-172) konuları yer almaktaydı. Bunları duyan Cerece Hz. İsa'nın bu özelliklerini tasdik ederek Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etti. Bunun üzerine Cerece ilk Müslümanları görmek istedi. Ebû Ubeyde; Muâz b. Cebel, Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl'i çağırdı. Cerece onlara eğer müslüman olursa ve kendileriyle birlikte savaşırsa cennete gidip gidemeyeceğini sordu, onlar da cennete gidebileceğini söylediler. Bunları öğrenen Cerece müslüman oldu fakat müslüman olduğunu gizleyerek Vahan'ın yanına döndü ve Hâlid b. Velîd'in bir sonraki gün sabah geleceğini kendisine ilettili. Rivayetin son

³¹¹ İbn A'sem rivayetinde "kızıl deveye binen kişi" ifadesini kullanılmış ve bunun kendilerine "İncil"de müjdelendiğı söylenilmiştir. bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 186. Vâkıdî'nin Cerece'ye dair rivayeti Ezdî ile anlatı izleğı açısından aynıdır. Farklılıklar anlatı içerisindeki bazı noktalarda ve aynı anlamı ifade eden farklı kelime ve cümlelerdedir.

kısımındaysa Cerece'nin Müslümanlarla birlikte savaşıp büyük yararlılıklar gösterdiği zikredilmiştir.³¹²

Bu uzun rivayette dikkat çeken hususlardan ilki savaş sırasında Bizans'ın önde gelen isimlerinden birisinin sadece gözlemleyerek ve soru sorarak müslüman olmayı seçmesidir. Cerece'nin soruları tahmin edileceği üzere Hz. İsa üzerine odaklanmaktadır. Teslis inancını kabul etmediği anlaşılan bu kişinin mezhebi rivayette zikredilenler çerçevesinde İslam ile uyuşmaktadır. Bunun yanında dikkat çeken başka bir nokta ise elçinin bir heyetle geldiğine dair rivayette herhangi bir ayrıntı zikredilmemesidir. Karargâhta Müslümanları izlerken içine düştüğü şaşkınlığı da aktaran Ezdî rivayeti, elçiyi sanki yalnız bir şekilde tasvir etmiştir. Yunanca-Arapça tercümanlık yapan birisinden³¹³ bahsedilmekle beraber bunun Müslüman karargahından birisi mi yoksa Bizanslı mı olduğu net değildir. Anlatıya göre bu kişinin Müslüman karargahından olduğu söylenilebilir. Çünkü Cerece'nin müslümanlığını Bizans karargahında saklaması gerekeceğinden başka birisi bunu bilmemelidir. Cerece hakkındaki rivayetler Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'de aynı minvaldedir. Ancak Taberî'ye baktığımızda Cerece'nin öncü kuvvetlerin komutanı olduğunu ve savaş devam ederken Hâlid b. Velîd'e meydan okuyarak onu karşısına çağırdığı kaydedilmektedir. Cerece, Hâlid'e "Allah'ın kılıcı" denilmesinin sebebini öğrenmek ister ve İslam'ı anlamaya yönelik sorular sorar. Bu sorduğu sorularda diğer eserlerde geçen Hz. İsa'ya ve Hz. Peygamber'e dair ifadeler yoktur. Sorularına cevap alan Cerece duydukları üzerine müslüman olur ve savaşa katılarak şehit olur.³¹⁴ Bu dört eserin ortak noktası sadece Cerece isimli Bizans'ın önde gelenlerinden bir kişinin varlığıdır. Vâkıdî'de bu kişi İslam'a ilgi duyduğu ve sorular sorduğuna dair bir bilgi yoktur. Taberî, Ezdî ve İbn A'sem'e göre ise Cerece müslüman olmuş ve Müslümanların safına geçmiştir. Bu eserler yukarıda zikrettiğimiz diğer ayrıntılarda ayrılmaktadır. Bu ayrışma olaya şahitliğin kısıtlı olması, herkesin olaya başka açıdan bakması ile alakalı

³¹² Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 294–298.

³¹³ Vâkıdî'ye atfedilen eserde Cerece'nin Arapçayı fasih bir şekilde konuştuğu zikredilmiştir. bk. Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 275. Cerece'nin müslüman olması ile alakalı rivayetlere Vâkıdî'de yer verilmemiştir. Cerece sadece Hâlid b. Velîd'i karargâhlarına davet etmiştir, diğer ayrıntılar burada yoktur.; İbn A'sem'in aktardığı rivayete göre ise Cerece Ammuriyye halkındandır ve Arapça konuşmaktadır. bk. İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 185; Taberî'nin İbn İshak rivayetinde ise Cerece'nin İrminiyye'den gelen 12.000 kişinin komutanı olduğu zikredilir. Bu da onun İrminiyyeli olduğunu düşündürülebilir. bk. Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 570.

³¹⁴ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 398-399.

değildir. Bu bağlamda İbn A'sem, Ezdî ve Vâkıdî'de farklılaşmaların ayrıntılarda olduğu bunun yanında bir bütün paragraf olarak anlatıların eksik olduğu ama olayın genel akışının muhafaza edildiği görülmektedir.

2.8. Savaşta Müslüman Kadınlar

Müslüman kadınların savaşlarda yer alması Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de profesyonel orduya geçinceye kadar görünür bir şekilde devam etmiştir. Fakat Müslüman kadınlar bizzat savaş meydanında savaşmaktan ziyade daha çok geri hizmetler için İslam ordusuna katılıyorlardı. Savaşlardaki aslî görevleri şu şekilde sıralanabilir: Askerlerin su ve yemek ihtiyacını gidermek, yaraları tedavi etmek, ölülerin defnine yardım etmek, askerleri savaşa teşvik etmek, onları çeşitli şekillerde savaş meydanında tutmak. Bunun yanında kadınların doğrudan savaş alanında savaşmaları ise istisnâî durumlar olarak ortaya konulmuştur.³¹⁵ Yermük savaşı örneğinde kadınların bu tarif edilen temel görevlerinden sadece savaşa askerleri teşvik etmek ve onları savaş meydanında tutmaya yönelik çabaları zikredilmiştir. Araştırma kütümimize aldığımız VII-X. yüzyılda Müslümanlar tarafından kaleme alınan tarih kitaplarının çoğunluğunda Yermük savaşında kadınların oynadığı rollerden bahsedilmiştir. Bu eserlerin arasında tek istisna Halife b. Hayyât'ın "et-Târîh" isimli eseridir. Eserin hacmi ve konuları ele alış şekli düşünüldüğünde savaş ile alakalı özel ayrıntılara girmediği için bu konuya rastlamamaktayız. Ezdî rivayetine göre Yermük'te kadınlar savaş alanında İslam ordusunun arkasındaki tepeye yerleştirilmişlerdi.³¹⁶ Kaynaklarda bu arkadaki tepeye yerleştirilen kadınların özellikle vurgulanan görevi, eğer ordu geri çekilirse ya da savaş alanından kaçan askerler olursa onlara izin vermemek, onları savaş alanına geri göndermeye çeşitli şekillerde zorlamak ve düşmanı son hatta bulunanlar olarak karşılamaktır. Bunun dışındaki yaralılara bakma, su taşıma, yemek hazırlama gibi görevlerden ayrıca bahsedilmez. Nitekim Ezdî'nin rivayetlerinde Bizans ordusunun muharebe meydanına savaşma kararlılığı ve azmi içinde gelişini tasvir edilir. Bu

³¹⁵ Rana Mikati, "Fighting for the Faith? Notes on Women and War in Early Islam", *Journal of Near Eastern Studies* 78/2 (2019), 207–208.

³¹⁶ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 270.

durumu gören Hâlid b. Velîd ordunun arka tarafında yüksekçe bir tepede bulunan müslüman kadınlarına giderek onlara durumun ciddiyetini gösteren bir emir verir. Bu emre göre kadınlar eğer hezimete uğrayıp kaçan birini görürlerse onu öldüreceklerdir. Emri alan kadınlar ellerine çadır direklerini alarak müslüman erkeklere yaklaşıp bugün bizi savunmazsanız, artık bizim eşlerimiz değilsiniz, demişlerdir.³¹⁷ Hâlid b. Velîd'in bu emrinin sonraki rivayetlerden hem Müslüman sağ kanadında³¹⁸ hem de sol kanadında³¹⁹ aynı şekilde uygulandığını ve kaçmakta olan askerlerin savaş alanına tekrar döndürüldüğünü görüyoruz. İbn A'sem'de ve Vâkıdî'ye atfedilen metinde bu konuya dair ayrıntılı rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetlerde tahmin edileceği üzere Ezdî'nin rivayeti ayrıntılandırılmaktadır. İbn A'sem'de yer alan rivayete göre kadınlar çocukları ile beraber ordunun arkasındaki tepeye çıkmıştır. Ezdî'de kadınlara bu emri Hâlid b. Velîd verirken, İbn A'sem'de Ebû Süfyan'ın tavsiyesi ile Ebû Ubeyde bunu yapmıştır. Ebû Ubeyde'nin verdiği emir daha ayrıntılıdır. Komutan, kadınların kılıçlar ve çadır direkleri ile mağlup olmuş bir şekilde geri çekilen ya da kaçanlara müdahale etmelerini, önlerine toplayacakları taşları onlara atmalarını ve savaş alanına geri döndürmelerini istemiştir. Bunun yanında evlatlarını onlara göstererek çocukları ve İslam'a bağlılıkları için savaşmalarını söylemelerini emretmiştir.³²⁰ Yine Ezdî'den farklı olarak kadınların bu emri yerine getirmeleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu rivayete göre kadınlar geri çekilmekte olan sağ kanattaki süvarilerin karşısına geçmişler ve kendilerine verilen emri uygulamışlardır. Bu emri yerine getiren kadınların yaptıkları oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmış, askerleri utandırmak için okudukları şiirler aktarılmıştır. Bu kadınlar içinde şunların adı geçmektedir: Suedâ bint. Âsım el-Havlânî, Lebna (البنى) bint. Cerir el-Himyerî, Âs b. Münebbih'in kızı, Havle bint Ezver, Havle bint. Sa 'lebe, Luub (لعوب) bint. Mâlik, Selmâ bint. Hâşim, Na'îme bint. Feyyâz, Hint bint. Utbe, İbâne bint. Cerîr el-Himyerî. Sonuç olarak Müslümanlar savaş alanına geriye dönmüşlerdir.³²¹ Savaşa bizzat katılan Abdullah b. Kurt'tan aktarılan başka bir

³¹⁷ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 326.

³¹⁸ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 328–329.

³¹⁹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 333.

³²⁰ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 197.

³²¹ İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 202-203; Vâkıdî'ye atfedilen eserde kadınların isimleri yer yer farklılaşmakla beraber rivayet neredeyse aynıdır. İsimler için bk. Vâkıdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, s.305-306.

rivayette ise Yermük gününde kadınların ölümüne savaştıkları dile getirilerek kahramanlıklarından övgüyle bahsedilmiştir.³²²

Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'ye atfedilen eserlerin dışındaki rivayetler konu ile ilgili oldukça sınırlı bilgi vermektedir. Belâzürî'de kadınların savaşa iştirak ettikleri ve etkili bir şekilde savaştıkları bir rivayette dile getirildikten sonra Hint bint. Utbe'nin müslüman askerlerine yönelik söylediği "Kılıçlarınızla öldürün şu sünnetsizleri!" cümlesi aktarılmıştır.³²³ Taberî'nin Seyf b. Ömer'den naklettiği rivayeti de Belâzürî'nin aktardığı habere benzemektedir. Bizzat savaşa katılan Ubâde b. Sâmit'ten Seyf kanalıyla aktarılan rivayette kadınların da bizzat savaştığı bunlardan birisinin ise Ebû Süfyan'ın kızı Cüveyriye bint. Ebû Süfyan olduğu zikredilmiştir. İki ravinin aktardığı isimlerin de Ebû Süfyan'ın yakınları olması özellikle dikkat çekmektedir.

2.9. Savaşta İslam-Hristiyanlık Tartışmaları

Savaşların teknoloji yanında kültürel ve dinî etkileşime de yol açtığı, karşılaşan iki ordunun birbirlerinin yaşantılarından etkilendiği ve birbirlerini daha yakından tanıma fırsatı buldukları söylenilebilir. İki ordu arasındaki dinî etkileşimi bir şekilde görme imkanı bulacağımız rivayetlerin savaş bağlamındaki yoğunluğu ilgili dönemdeki dini tartışmalara dair bir farkındalık kazandıracağı gibi aynı zamanda rivayetin kayda geçirildiği tarih ve tarih katmanları hakkında bilgiler taşımaktadır. Yermük savaşında İslam ve Hristiyanlık ekseninde tartışmalara bu açıdan bakıldığında hem ilgili rivayetleri barındıran eserlerin telif edildiği/derlendiği zamanın hem de savaşın tarihinin daha net bir resmine ulaşılabilir. Savaşta bu türden bilgiler ikili görüşmelerde elçiler vasıtasıyla ya da karşı karşıya gelen iki asker arasındaki diyaloglarda verilmektedir. Bu görüşmelerde yeni din olarak bilinen İslam'a karşı Hristiyanların sorgulamaları veya önyargıları ön plana çıkmaktadır. Taberî rivayetinde Bizans öncü kuvvetler komutanı Cerece ile Hâlid b. Velîd'in iki ordunun arasında bir noktada görüşmeleri bu tartışmanın bir örneğidir. Rivayete göre Cerece konuşmaya başlamış ve Hâlid

³²² İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 207.

³²³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 158.

b. Velîd'in unvanı olan “Seyfullah” hakkında sorular yönelmiştir. Hâlid b. Velîd de Hz. Peygamber'in Müslümanlar için ifade ettiği manaya özlü bir şekilde değindikten sonra kendisine bu unvanın nasıl verdiğinin hikayesini kısaca anlatmıştır. Bunun üzerine Cerece Hâlid b. Velîd'in kendisini neye davet ettiğini, daveti kabul etmeyenlere ne yaptıklarını, daveti kabul edenin durumunu, dine önce ve sonra girenler arasındaki farkı sorarak tatmin edici cevaplar almıştır. Sonrasında Cerece Hâlid b. Velîd'in çadırına gitmiş ve müslüman olmuştur.³²⁴ Ezdî'nin Cerece'ye dair olan rivayetinde ise İslam ve Hristiyanlık arasında çeşitli karşılaştırmalar yapılmıştır. Rivayete göre Müslüman karargahına elçi olarak gönderilen Cerece, misafir edildiği süre boyunca Müslümanları izlemiş ve onlara çeşitli sorular sormuştur. İlk sorusu İslam davetinin başlangıcı ile alakalıyken ikinci sorusu ise Hz. Peygamber'in Müslümanlara kendisinden sonra başka bir peygamberin geleceğine dair haber verip vermediği üzerinedir. Ebû Ubeyde bunun üzerine Hz. Peygamber'in kendisinden sonra bir peygamber gelmeyeceğini ve Hz. İsa'nın da onu müjdelediğini Cerece'ye söylemiştir. Cerece buna dair herhangi bir şey söylemezken kendisi de Hz. İsa'nın inananlarına deveye binen bir kişiyi müjdelediğini bildiğini ve onun Hz. Muhammed'ten başkası olamayacağını ifade etmiştir.³²⁵ Cerece'nin Ebû Ubeyde'ye verdiği tepki bu noktada önemlidir. Çünkü “deveye binen kişi” ifadesi erken dönem İslam tarihinde Müslümanların kutsal kitaptan Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil olarak getirdikleri bir ifade olmuştur. Fakat Hristiyanlar “deveye binen kişi”yi farklı şekilde yorumlayarak buna itiraz etmişlerdir. Ezdî ve İbn A'sem rivayetinden görüleceği üzere Cerece bir Hristiyan olarak Müslümanların bu konudaki görüşünü Ebû Ubeyde'ye söylemiştir. Bu ifade öncelikle Cerece'nin kimliği konusunu, beraberinde ise rivayetlerin mahiyetine dair soruları ön plana çıkarmaktadır. Cerece'nin kimliğine dair bilgilerin sınırlı olması dolayısıyla rivayetin mahiyetine dair soru ile ilerlersek ilgili polemiklerin dünyasına girmek gerekmektedir. Erken dönem İslam tarihi kaynaklarında bu konuda dair tartışmalara ilk rastlanılan yerlerden birisi Halife Mehdi (ö. 169/785) ve Nesturî patriği Timothy arasında geçen münazaradır. Bu tartışma ve ilgili literatürün belirginleştirdiği üzere Cerece'nin beklenen peygamberin “deveye binen kişi” olmasına dair söyledikleri Kutsal Kitab'ın Yeşeya, 21:7 ve Yasanın Tekrarı, 18:15 numaralı pasajlarının

³²⁴ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 399-400.

³²⁵ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 296.

Müslümanlar tarafından yorumlanan haliyle paralellik göstermektedir. Fakat deveye binen kişinin Hz. Muhammed olduğu Hristiyanlar tarafından kabul edilmemiş ve pasajlar farklı yorumlanmıştır.³²⁶

“Deveye binen kişi” rivayetinden sonraki konuşmalar ise şu şekilde devam etmektedir: Cerece Hz. İsa hakkında daha ayrıntılı bilgi istediğinde Ebû Ubeyde kendisine ayetler üzerinden açıklamalar getirerek Hz. İsa’nın babasız dünyaya gelmesi itibariyle Hz. Âdem gibi olduğu (Âl-i İmrân, 3/59), Meryem oğlu İsa’nın ancak Allah’ın elçisi olduğu, kelimetullahlık vasfı, teslisin reddi, tevhidin vurgulanması, Allah’ın baba olmaktan münezze olması (Nisa Suresi, 4/171-172) konularını anlatmaktadır. Bunlara yönelik Cerece’nin herhangi bir itirazda bulunmaması ve sorgulamaya gitmemesi de dikkat çekmektedir. Cerece bunları duyduktan sonra müslüman olmuştur.³²⁷ Cerece’nin Hristiyan öğretisi ile bağdaşmayan bu ifadelere tepki vermemesi rivayet eğer otantik ise kendi mezhebi ile bu söylenenlerin uyuştuğunu gösterir. Eğer rivayetin bu kısmı ya da bütünü edebi kurgu ise müelliflerin fetihlerin tarihini yazarken metnin merkezine koydukları ana düşüncelerden birisi böylelikle tespit edilmiş olmaktadır.

2.10. Savaşın Sonucu

Savaşın uzun bir şekilde anlatıldığı rivayetler ile karşılaştırıldığında Bizans yenilgisinden bahseden kayıtlar oldukça azdır. Ezdî, İbn A’sem ve Vâkıdî’ye atfedilen eserde kendi içinde tutarlı ve rivayetlerin Taberî’deki gibi fragmanlar şeklinde sunulmadığı kronolojik bir anlatı aktaran bu eserlerde Bizanslıların yenilgisini anlatan rivayetler belli başlı

³²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk: John Zaleski, “Who Is the Man on the Camel? Historical Exegesis of the Hebrew Bible and Christian-Muslim Debate”, *Medieval Encounters* 26/1 (2020), 55–57. Münazarada Zaleski’ye göre Kitab-ı Mukaddes’in Süryanice Peşitta versiyonu kullanılmıştır. Pasajlar burada geçtiği şekliyle verilmiştir. İlgili makalede yer verilen pasajların çevirisi şöyledir: “O, birisi eşeğe diğeri ise deveye binen sıra halinde giden iki süvari gördü.” (İşaya 21:7) “Tanrı kardeşleriniz arasından benim gibi bir peygamber çıkaracak.” (Deuteronomy, 18:15); Erken dönem eserlerinde "deveye binen kişi", "kızıl deveye binen kişi" hakkındaki rivayetler için bk: Suliman Bashaer, “Riding Beasts on Divine Mission: An Examination of the Ass and Camel Traditions”, *Journal of Semitic Studies* XXXVI/1 (1991); Patriyark Timothy’nin Apolojisi ve Halife Mehdî-Billâh arasındaki münazaranın siyak ve sibakı için bk. Zeynep Yücedoğru, “Testimonia Koleksiyonları ve Hristiyan Apolojetik-Polemik Eserlerdeki Şahit-Metinlerin Kullanımı”, *Oksident* 5/1 (2023), 42–48.

³²⁷ Ezdî, *Fütûhu’ş-Şâm*, 296–297.

noktalara odaklanmaktadır: Müslümanların saldırısı, boğulanlar, vadiye düşerek ölenler, esirler ve ganimetler, kaçanların takibi ve katli. Bu bölümde ilgili konularla alakalı kaynaklarda geçen rivayetlere odaklanılacaktır.

Savaşın nasıl gerçekleştiğine dair anlatı, rivayetler arasında oldukça dağınık bir haldedir. Bu yüzden Taberî'nin Seyf rivayetlerinden birisinde savaşın başlangıcı, Hâlid'in görevden alındığına dair postanın gelişi, Bizanslıların geri püskürtülmesi, savaş devam ederken Cerece'nin iki ordu safının arasında elçi sıfatıyla Hâlid b. Velîd ile görüşmek istemesi, müslüman olması, elçilerinin saf değiştirdiğini fark eden Bizanslıların Müslümanlara saldırması, Bizanslıların geri püskürtülmesi, Hâlid'in süvarileriyle Bizans piyadeleri ve süvarileri arasına girmesi, rivayet başka bir isnatla bölünmeden art arda verilmiştir. Rivayetin akışından bunların birbiri ardına olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanların saldırısı bu rivayetin içinde öncesi ve sonrasına dair bütünlüklü bir kurgu yapılamayacak şekilde verilmiştir. Saldırı gerçekleşmiş, Bizanslılar geri püskürtülmüş, sonrasında ise Hâlid süvarileriyle Bizans piyadesi ve süvarisinin arasına girmiştir.

Savaşın zamanına dair bir unsur olan “öğlen ve ikindi namazlarının ima ile kılınması” hususu da önemli kayıtlardan birisidir. Çünkü savaşın o günün gecesinde bittiğine dair başka bir rivayet aynı minvalde zikredilmiştir. Savaş alanının özelliği ise bu rivayette satır arasında verilmektedir. Herakleios'un ordusuna verdiği emirdeki benzer ifadenin bu bağlamda kullanılması dikkat çekmektedir. “Savaş alanı manevra için geniş, alandan kaçmak için ise oldukça dar bir yerdi.” Bizans süvarileri savaş alanından bu dar alanı kullanarak çıkmış ve piyadelerini geride bırakmışlardır. Süvariler Şâm'ın dört bir yanına dağılmış, Müslümanlar da bu kaçışa izin vermişlerdir. Bizans piyadesiyle savaş alanında kalan Müslümanlar Vâkusa'ya yönelen piyadeleri takip etmişlerdir. Vâkusa vadisinin dik yamaçlarına (bizim tespitimize göre bugün Rukkad vadisi) giden Bizans piyadelerinden 40.000, kaçmaya çalışan zincirlenmiş askerlerden 80.000 kişinin vadiye düştüğü kaydedilmiştir. Bizanslılardan komutan Fikar ve ordunun önde gelenleri savaş alanında burnusları ile başlarını kapattıkları ve bu kötü sonuca şahit olmamak için ölümü bekledikleri zikredilmiştir.³²⁸ Taberî'nin Seyf'ten farklı bir isnatla aktardığı diğer bir rivayette Hâlid'in komutan olduğu günün gece vakti Rumlar hezimete

³²⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 400.

uğramıştır. Gece vakti olması yukarıda aktardığımız rivayetle uyumludur. Ancak iki rivayet birlikte değerlendirildiğinde savaşın bir günde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında “Müslümanların Bizans karargahına tırmandıkları” aktararak savaş alanına dair bir ayrıntı zikredilmiştir. Vâkusa’nın Yermük vadisinin batı tarafında yüksekçe bir yerde olduğu düşünülürse Bizans karargâhının bulunduğu yerle uyumaktadır. Herakleios’un kardeşi öldürülmüş, Tezârik ise esir alınmıştır. Bu noktada Taberî’deki Bizans komutanları ile diğer kaynaklardaki komutanların farklı olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Yenilginin haberi Herakleios Humus’tayken ulaştığı kaydedilmiştir. Bu bilgi Taberî’nin Seyf rivayetinin iç bütünlüğü açısından önemlidir. Çünkü Seyf rivayetlerinde Müslümanların bölgedeki ilk büyük savaşı olarak Yermük’ü kaydetmeleri dolayısıyla İmparator hala Şâm topraklarında ikamet etmektedir, Antakya’ya dönmemiştir.³²⁹

Ezdî rivayetinde ise Bizanslıların yenilgisine dair anlatı Müslümanların karargahına kadar giren askerlerin kadınların da desteğiyle karşılanması ve geriye püskürtülmesi ile başlamaktadır. Hâlid b. Velîd süvarilerini Müslüman karargahına giren Bizans sol kanadının üzerine sürmüş, 1000 kişilik süvari birliği ve Müslüman sağ kanadının desteğiyle 100.000 kişilik orduyu geri püskürtmeyi başarmıştır.³³⁰ Müslüman sol kanadında ise Kays b. Hübeyre süvari birliğiyle Bizans sağ kanadını karşılamış ve Hâlid gibi onları geri püskürtmüştür. Hâlid’in sağ kanattan, Kays’ın ise sol kanattan Bizans askerleri üzerine yürümeleri orduyu sıkıştırmış ve safları dağılmıştır. Rivayetin devamında Ebû Ubeyde, Saîd b. Zeyd’e emir vermiş, onun da saldırıya katılmasıyla birlikte Bizanslıların gücü tamamıyla kırılmıştır. Duruncar isimli komutan ve Bizans önde gelenlerinin çaresizlik içinde ölümleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Müslümanlar, Bizans ordusunu takip edip öldürebildiklerini öldürmüşlerdir. Havanın sisli olması sebebiyle uçurumu fark etmeyen yüz bin kişinin ise yüksek bir tepeden düşüp öldüğü kaydedilmektedir. Ölü sayısının tespitini İslam ordusu

³²⁹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 403; Tezârik isminin aslı Theodor'dur. Suriye fetihlerinde ismi geçen iki Theodor'un olması karışıklıklara yol açmaktadır. Herakleios'un kardeşi ve Theodor, the Sakellarios hakkında Taberî çevirisinde bu konulara kısaca değinilmiştir. bk. Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *The Challenge to the Empires*, 84,104.

³³⁰ Ezdî, *Fütûhu 'ş-Şâm*, 332.

kamışlarla yapmıştır. 50.000 kişi de kaçarken öldürülmüştür. Kaçanlar Dımaşk ve Humus'a kadar takip edilmiş ve buraların halkları ile anlaşmalar yenilenmiştir.³³¹

İbn A'sem rivayetleri Ezdî'nin aktardıkları gibi Müslüman süvarilerinin savaşın sonunda oynadığı rolü net bir şekilde vermemektedir. Savaşın başından sonuna kadar çok fazla mübarezeye yer verilirken, bu mübarezeler savaşın genel kurgusuna dair bir şey söylememektedir. Hâlid b. Velîd'in emri ile saldırıya geçen İslam ordusunun Bizanslıları hezimete uğrattığına dair rivayette öldürülen Bizanslı sayısı, esirler, suda boğulanlar, dağlara ve vadilere kaçarak Müslümanların peşlerine düştüğü askerler zikredilmiştir. Öldürülen asker sayısı 100.000 civarındadır, 40.000 kişi esir alınmıştır, sayılamayacak sayıda asker suda boğulmuştur. Geriye kalan Bizanslılar kaçmış, kaçarken öldürülmüş ya da esir alınmışlardır. Savaş sonunda Müslümanlar çok sayıda ganimet ele geçirmişlerdir. Ganimetler hakkında kayıt tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn A'sem'in *Kitâbu'l-Fütûh*'u ve olayları aynı minvalde aktaran Vâkîdî'ye atfedilen *Fütûhu's-Şâm*'da bulunmaktadır. Ganimetlerin dağıtılma şekli de anlatılmıştır. Savaş alanındaki ölümlerin sayılması Ezdî'de geçtiği gibi kamışlarla yapılmış ve 500.000 kişi tespit edilmiş, kırk bin kişi esir alınmıştır. Müslümanlardan ise 4000'in üzerinde şehit vardır.³³²

Belâzürî rivayeti ise oldukça kısadır. 70.000 kişinin öldüğü, geri kalanların ise kaçarak Filistin, Antakya, Halep, Cezîre ve İrminiye'ye sığındığı zikredilmiştir.³³³ Halîfe b. Hayyât ise savaşın Bizanslıların yenilgisi ile sonuçlandığı ve çok sayıda kişinin öldürüldüğüne dair kısa bir rivayet aktarmıştır.³³⁴

³³¹ Ezdî, *Fütûhu's-Şâm*, 338–339. Bu yerin Vâkusa olarak adlandırılma sebebine değinmiştik. bk. 2.1.3.

³³² İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, 1: 208-210; Vâkîdî'ye atfedilen eserde rakamlarda farklılıklar bulunmaktadır. Kamışlarla sayılan ölü asker sayısı iki yüz beş bin, esir alınan asker sayısı kırk bin, dört bin de şehit vardır. Nâkusâ denilen yerde Humuslu Ebu'l Cuayd (ابو الجعيد) sayesinde sayılamayacak kadar fazla kişinin suda boğulduğu ayrıca zikredilmiş olup diğer anlatılardan daha ayrıntılıdır. bk. Vâkîdî, *Kitâbu Fütûhu's-Şâm*, 327–329.

³³³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 158.

³³⁴ Halîfe b. Hayyât, *Kitâbu't-Târih*, 130.

SONUÇ

Yermük savaşı rivayetlerinin ilk dönem İslam tarihi kaynakları arasındaki dağılımını incelediğimiz bu çalışmada kaynakların birbirinden farklılıkları ve benzerlikleri belirginleştirilmiştir. Buna göre ilgili konu özelinde üç farklı tarihçilik usûlü tespit edilmiştir. Birincisi Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'nin içinde bulunduğu hikayeci üslupla yapılan tarihçiliktir. Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'nin aktardığı rivayetlerde savaş anlatısının bütünlüklü olması, farklı rivayetlerle bölünmemesi ve olayların birbirini takip etmesi diğer eserlerden farklılaşan yönüdür. İkincisi Taberî ve Belâzürî'nin içinde bulunduğu klasik İslam tarihçilerinin rivayet aktarma usûlüdür. Her iki müellif de anlatı bütünlüğünü ilk gruptakiler kadar önemsememiştir. Rivayetler arasındaki bağlantıları kurmadan bir konudan diğerine geçebilmektedirler. Taberî'nin Yermük savaşı rivayetleri içerisinde Hz. Ebu Bekir'in vefatı ve kişisel özelliklerine dair rivayetleri aktarması bunun bir örneğidir. Taberî'nin ilgili savaşta birbirinden tamamen farklı iki anlatıyı peş peşe vermesi de bu tür tarihçiliğin bir başka örneğidir. Üçüncüsü ise kronolojik esasa göre yazılmış ve daha küçük hacimli eserlerdir. Halife b. Hayyât ve Fesevî'nin çalışmada yer verdiğimiz eserleri de bunlara örnektir. Bu eserlerde savaşın tarihi, savaşa katılanlar, ordu komutanları ve savaşın sonucu gibi en önemli unsurları kısaca zikredilir. Bu gruplandırmanın Yermük savaşı rivayetlerini aktarma biçimlerinden hareketle yapıldığı özellikle ifade edilmelidir.

Tarihçilik türleri arasında yapılan bu ayrımın rivayetlerin kendi içindeki ilişkilerini de belirlediğini, hikayeci bir üslupla rivayetleri aktaran tarihçiler üzerinden söyleyebiliriz. Ezdî, İbn A'sem ve Vâkıdî'nin eserlerindeki rivayetler aynı anlatı dizgesine sahip olmakla beraber aralarında birçok farklılığı da barındırmaktadır. Benzer rivayet malzemesini kullandıkları belirgin olmakla beraber aralarındaki ilişki Yermük savaşı rivayetleri üzerinden net bir şekilde açıklanamamaktadır. Çünkü zikredilen üç eserin kendine özgü farklılıkları arasında bir izlek yakalanamamaktadır.

Taberî ve Belâzürî'nin rivayet aktarma usûllerinin benzer olduğu ancak, bunların savaşı aktarmadaki amaçlarının farklı olduğu seçtikleri rivayet içeriklerinden anlaşılmaktadır. Taberî savaşın nasıl gerçekleştiğine dair rivayetleri eserinde bir araya getirirken, Belâzürî'nin temel amacının savaşa dair oldukça genel bir tablo çizmek olduğu söylenebilir.

Halîfe b. Hayyât ve Fesevî'nin tarihçilikleri diğer müelliflerden oldukça farklılaşmaktadır. Rivayetler isnatla birlikte kronik kayıtları şeklinde aktarılmıştır. Bu iki müellifin rivayetleri arasında bir ilişkiye rastlanılmamaktadır.

Yermük savaşının geniş kapsamlı rivayetleri, İslam fetih tarihi yazıcılığının genel hususiyetlerinin belirginleştirilmesi açısından önemli veriler sunmaktadır. Müelliflerin rivayetleri ele alış şekilleri farklı olması dolayısıyla yukarıda gruplandığımız eserlerin temsil kabiliyeti en yüksek olanları üzerinden fetih yazıcılığının belli başlı özellikleri ortaya konulabilir. Ezdî'nin anlatısında olaylar savaşa doğrudan şahit olduğu söylenen kişilerin rivayetleri üzerinden aktarılmaktadır. Savaş öncesindeki olaylarda anlatı mektuplar, diyaloglar ve rüyalar üzerinden ilerlemektedir. Müslümanların samimi dindarlığına karşılık Bizanslıların dinlerinden uzaklaşmaları, ona hâlel getirmeleri özellikle vurgulanmıştır. Bizanslıların kendi bölge halkına zulmettiği zikredilmiş ve bunun Tanrı'nın gazabına sebep olacağı Herakleios tarafından dahi ifade edilmiştir. İlahi ceza konusu savaşın başından sonuna kadar Bizans'a dair aktarılan ortak temalardan birisidir. Mübarezelere sık yer verilmiş ve kişilerin ve grupların kahramanlıkları anlatılmıştır. Ezd kabilesine dair anlatılar bunun bir örneğidir.

Taberî ve Belâzürî her ne kadar aynı rivayet aktarma usulüne sahip olsa da Yermük savaşı ile alakalı aktardıkları rivayetler farklılık arz etmektedir. Taberî rivayetlerinde ön plana çıkan husus, Seyf b. Ömer rivayetlerini merkeze alarak diğer müelliflerden farklı bir tarih dizgesi içerisinde savaşın aktarılmasıdır. Seyf b. Ömer rivayetlerinde savaşla ilgili olan temel konular çoğu yerde net bir şekilde, hikayeleştirilmeden zikredilmiştir. Bu konuların başlıcaları sıralanacak olursa şunlar zikredilebilir: Ordu komutanlığına dair istişareler, başkomutanlık fikri, savaş stratejisi, bölüklere varıncaya kadar komutanların isimleri, savaşta ordu vaizi, kadısı gibi bazı konularda görevli kişiler, Hâlid'in Medine'den gelen bir posta ile görevden alınması ve Hz. Ebu Bekir'in vefat haberi.

Taberî rivayetleri incelendiğinde Bizanslıların kendi aralarında mektuplaşmaları, Bizans komutanları arasındaki konuşmalar gibi Bizanslıların bakış açısından savaşa yer verilmez. Bunun tek istisnası Herakleios'un savaş öncesi Kudüs ziyaretidir. Bu ziyarete dair rivayette Herakleios'un savaşa karşı isteksizliği ve anlaşma taraftarı olması fakat maiyeti tarafından savaşa zorlanması zikredilmesi oldukça dikkat çekicidir. Seyf rivayetinin ardından İbn İshak ve İbn Şebbe rivayetleri oldukça kısa olacak şekilde zikredilmiştir. İbn İshak'ın rivayetinde Hâlid'in Suriye'ye intikali ve Ecnâdeyn savaşına yer verilmiştir. İbn Şebbe'de ise hem Ecnadeyn hem Yermük savaşı birlikte kısa bir şekilde anlatılmıştır.

Belâzürî’de Yermük savaşına dair rivayetler gelişigüzel bir araya getirilmiş intibası uyandırmaktadır. Savaş kısa bir rivayette özetlenmiş, kadınların savaşdaki rolüne değinilmiş, şehitler ve gözlerini kaybedenlerden bazıları zikredilmiştir. Bunun yanında Herakleios’un Suriye’ye vedası ve savaşın tarihi kısaca zikredilmiştir. Cebele b. Eyhem’e savaştan daha çok yer ayrılmıştır. Savaş anlatısının Belâzürî rivayetlerinde odak noktasında olmadığı anlaşılmaktadır.

Rivayetlerin bütünü incelendiğinde Yermük Savaşı’na dair iki büyük anlatı bulunduğu tespit edilebilir. Ezdî, İbn A’sem ve Vâkıdî’nin aktardığı oldukça detaylı olan rivayetler ilk anlatıyı oluşturmaktadır. Taberî’nin aktardığı Seyf b. Ömer rivayetleri ise ikinci anlatıyı meydana getirir. Bunlar dışındaki rivayetler oldukça parçalı yapıdadır. Çalışmada bu iki büyük anlatının birbirinden büyük ölçüde bağımsız yapıda oldukları ve rivayetlerin içerikleri itibarıyla büyük farklılaşmaların mevcut olduğu ortaya koyulmuştur. Birçok başlıkta rivayetler arasında ilişki kurulamamasının sebebi verilerin adeta farklı olaylara ait olmaları ile ilişkilendirilebilir.

Savaş anlatısındaki bu problemlerin keşfedilecek yeni kaynaklar ışığında çözülebileceği, mevcut kaynakların bunlara yanıt veremeyeceği tespit edilmiştir. Ancak rivayetlerdeki bu farklılıkların varlığı genel hatlarıyla savaşın bilinemeyeceği anlamına gelmemektedir. Burada odaklanılan konu rivayetlerden bütünlüklü bir kurgu çıkarılması hususu olması dolayısıyla bu kanaate varılmıştır.

Son olarak bu çalışmanın fetih çalışmalarına yapacağı muhtemel katkılardan bahsedilebilir. Erken dönem İslam tarihi kaynaklarında Yermük savaşı rivayetlerinin dolaşımı incelendiğinde I-IV./VII-X. yüzyıllarda râviler, rivayetler ve kaynaklar arasındaki ilişki ağıları net bir şekilde ortaya koyulamamaktadır. Bu durum Yermük savaşına dair yeni kaynakların yapılacak çalışmalar içerisine dahil edilmesini gerektirmektedir. Bunun yanında tezde Yermük savaşına dair İslam tarihi kaynaklarındaki anlatıların incelenmesi I./VII. yüzyıl tarih yazıcılığına dair önemli verilerin tespit edilmesi yolundaki adımlardan birisi sayılabilir. Çünkü savaşın Bizans tarih yazıcılığındaki yeri düşünüldüğünde kaynaklar arasındaki etkileşim bir savaş üzerinden ortaya koyulabilir.

KAYNAKÇA

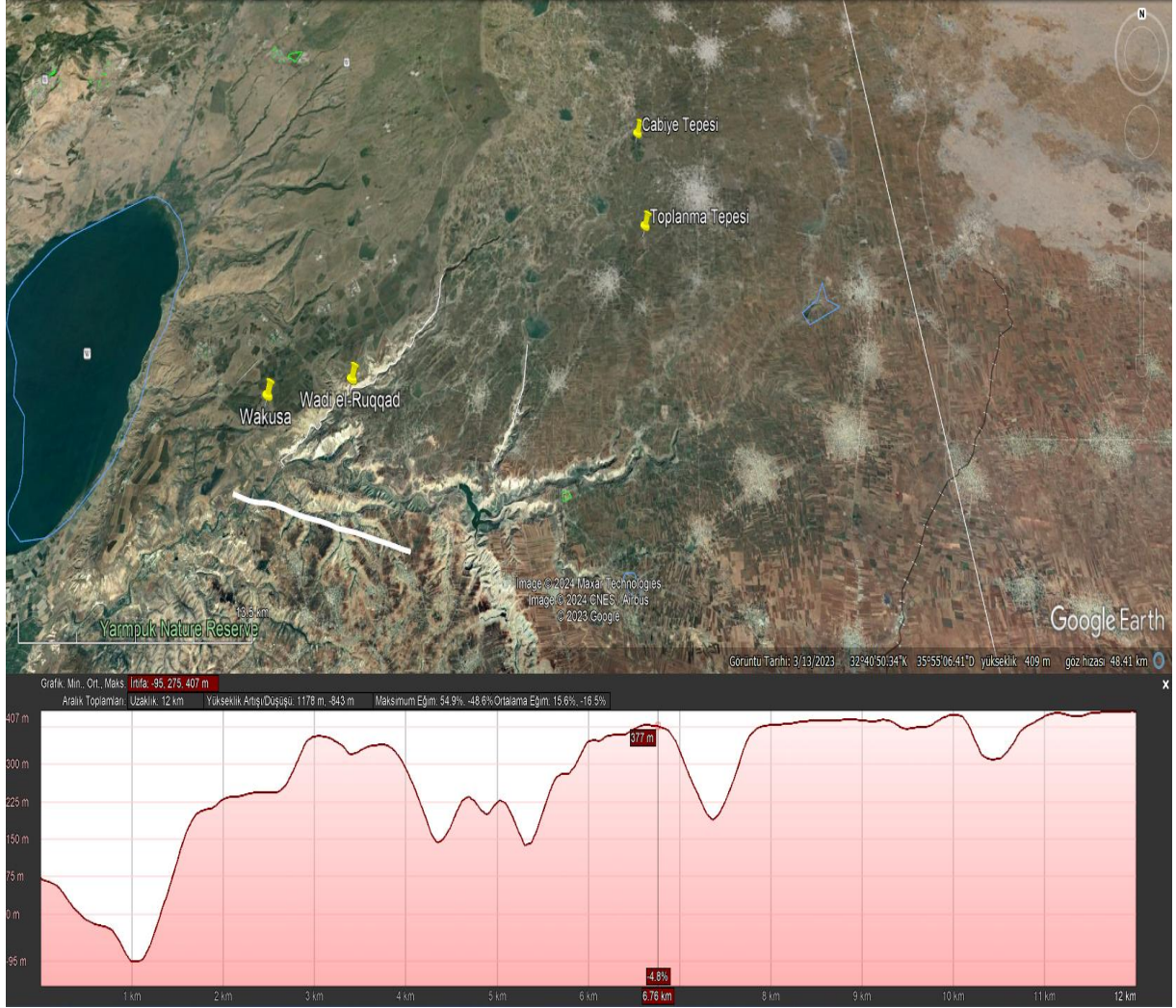
- Avi-Yonah, Michael. "The Development of the Roman Road System in Palestine". *Israel Exploration Journal* 1 (1950-51), 54–60.
- Bashaer, Suliman. "Riding Beasts on Divine Mission: An Examination of the Ass and Camel Traditions". *Journal of Semitic Studies* XXXVI/1 (1991), 37–75.
- Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir. *el-Büldân ve fütûhuhâ ve ahkâmuhâ (Fütûhu'l-Büldân)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992.
- Bosworth, C. E. "Harezmi'ye göre Bizanslıların ve Hristiyanların kullandıkları idari-dini unvanlar". çev. Levent Öztürk. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 309–317.
- Can, Umut. "1234 Yılı Süryani Kroniği'nde Yermük Savaşı (636): İlgili Kısımın Tercüme ve Tahlili". *The Journal of Mesopotamian Studies* 3/1 (2018), 1–20.
- el-Cheikh, Nadia Maria. "Muhammad and Heraclius: A Study in Legitimacy". *Studia Islamica* 89 (1999), 5–21.
- Conrad, Lawrence I. "Ibn Atham and his History". *al-Usur al-wusta* 23 (2015), 87–125.
- Di Segani, Leah vd. (ed.). *Man Near a Roman Arch: Studies Presented to Prof. Yoram Tsafrir*. Jerusalem: Israel Exploration Society, 2009.
- Donner, Fred McGraw. *The Early Islamic Conquests*. Princeton: Princeton University, 1981.
- Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah. *Fütûhu's-Şam*. thk. İsam Mustafa Ukla – Yusuf İmad Beni Yasin. İrbid: Müessesetü Hamade, 2011.
- Farsani, Yoonas Dehghani. *Text und Kontext des al-Wāqidī zugeschriebenen Futūḥ aš-Şām*. Göttingen: Georg-August-Universität Göttingen, Phd, 2017.
- Fayda, Mustafa. *İbn A'sem el-Kûfî*. 19/325-326. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999.
- Fayda, Mustafa. *Yermük Savaşı*. 43/485-486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. baskı, 2016.

- el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân. *el-Ma'rife ve't-Târih*. thk. Ekrem Ziya Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Ghawanma, Yusuf. *Ma'arakat al-Yermuk*. Irbid: Dâr Hişam linneşr ve't Tevzî', 1985.
- Halîfe b. Hayyât, Ebu Amr eş-Şeybânî. *Kitâbu't-Târih*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Dimaşk, Beyrut: Daru'l-Kalem, 1397.
- Hassanein, Hamada – Scheiner, Jens (ed.). *The Early Muslim Conquest of Syria: An English Translation of al-Azdî's Futûh al-Shâm*. London: Routledge, 2019.
- Ibrahim, Raymond. *The Battle of Yarmuk: An Assessment of the Immediate Factors Behind the Islamic Conquests*. 2002.
- İbn A'sem, el-Kûfî. *Kitâbü'l-Fütûh*. thk. Ali Sîrî. Beyrut: Daru'l-Edvâ, 1411.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garâme el-Amravî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- Kaegi, Walter E. *Byzantium and the Early Islamic Conquests*. Cambridge: Cambridge University Press, 2. Basım, 1993.
- Kelpetin, Mahmut. *İbn A'sem el-Kûfî'nin Kitâbü'l Fütûh'unda Hz. Ebû Bekir Dönemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Kelpetin, Mahmut. *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi: Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2012.
- Mauricius. *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*. çev. George T. Dennis. University of Pennsylvania Press: Pennsylvania, 2001.
- Mavroudi, Maria. “Byzantine and Islamic Dream Interpretation: A Comparative Approach to the Problem of "Reality" vs "Literary Tradition"”. *Dreaming in Byzantine and Beyond*. ed. Christine Angelidi – George T. Calofonos. 161–186. Farnham: Ashgate, 2014.
- Mazor, Amir. “The Kitâb futûh al-Shâm of al-Qudâmi as a Case Study for the Transmission of Traditions About the Conquest of Syria”. *Der Islam* 84/1 (2008), 17–45.

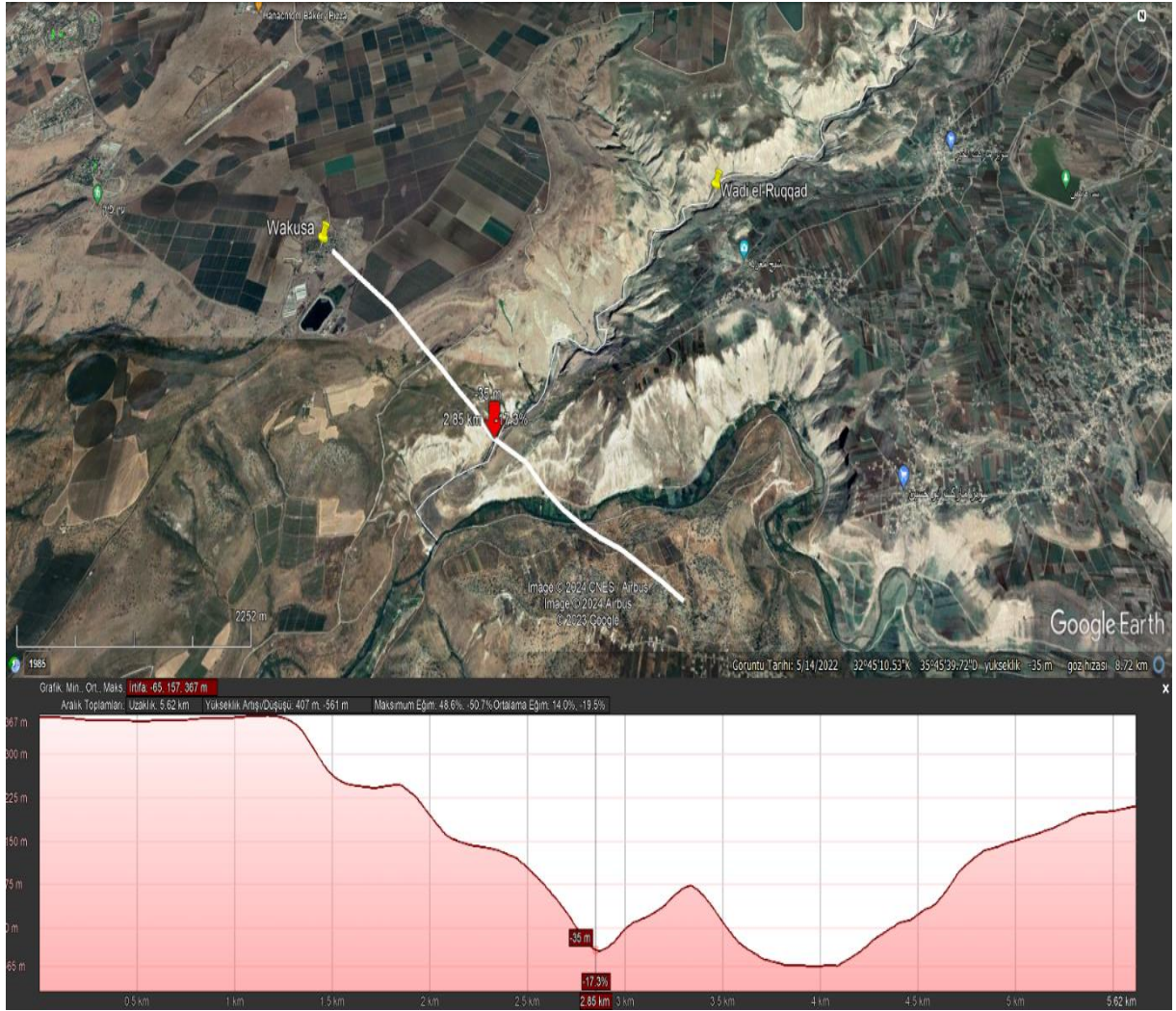
- Mikati, Rana. "Fighting for the Faith? Notes on Women and War in Early Islam". *Journal of Near Eastern Studies* 78/2 (2019), 201–213.
- "Müslümanlarla Bizans Arasındaki Yermük Savaşı'nı Anlatan En Eski Süryanice Metin". çev. Abdurrahman Acar. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2003), 71–76.
- Neil, Bronwen. "Dream Portents in Early Byzantine and Early Islamic Chronicles". *Dreams, Memory and Imagination in Byzantium*. ed. Bronwen Neil – Eva Anagnostou-Laoutides. 208–226. Leiden, Boston: Brill, 2018.
- Nicolle, David. *Yarmuk AD 636: The Muslim conquest of Syria*. Colchester: Osprey, 1994.
- Noth, Albrecht – Conrad, Lawrence. *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*. çev. Michael Bonner. Princeton: Darwin Press, 2. baskı, 1994.
- O'Shea, Stephen. *İnanç Denizi: Ortaçağ Akdenizinde İslam ve Hristiyanlık*. çev. Egemen Demircioğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Scheiner, Jens. "Writing The History of The Futuh: The Futuh-works by Al-Azdi, Ibn A'tham and al-Waqidi". *The Lineaments of Islam*. ed. Paul M. Cobb. s. 151-176. Leiden, Boston: Brill, 2012.
- Scheiner, Jens. *Rediscovering al-Azdi and The Futuh al-Sham Narrative: Manuscript, Parallel Texts, Research History*. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2022.
- Scheiner, Jens. *Die Eroberung von Damaskus: Quellenkritische Untersuchung zur Historiographie in klassisch-islamischer Zeit*. Leiden, Boston: Brill, 2010.
- Scheiner, Jens. "The conquest of Damascus according to the oldest datable source", *The Transmission and Dynamics of the Textual Sources of Islam*, ed. Nicolet Boekhoff-van der Voort, Kees Versteegh and Joas Wagmakers, s.153-180. (Leiden, Boston: Brill, 2011).
- Shoshan, Boaz. *The Arabic Historical Tradition and the Early Islamic Conquests*. London/New York: Routledge, 2016.
- Silverstein, Adam J. *Postal systems in the pre-modern Islamic world*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

- Taberi, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *The History of Al-Tabari (ta'rikh Al-Rusul Wa'l-Muluk): The Challenge to the Empires*. Albany: State University of New York, 1993.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid. *Târîhu 'l-taberî: târîhu 'r-rusûl ve 'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dârü'l-Maârif, 2. Basım, 1969.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi. *el-Megâzi*. Beyrut. Âlemü'l-Kütüb, 1989.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi (Vâkıdî'ye atfedilen). *Fütûhu 'ş-Şâm*. thk. Abdüllatif Abdurrahman. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1997.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi (Vâkıdî'ye atfedilen). *Kitâbu Fütûhu'ş-Şâm*. thk. Sâlih Mûsa Daradke. İrbid: Müessesetü Hamade li'dirasati'l-câmi'iyye, 2007.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Çöküşü*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: İlav Yayınları, 2020.
- Yakut el-Hamevi, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü 'l-büldan*. Beyrut: Dâru Sadır, 1995.
- Yücedoğru, Zeynep. “Testimonia Koleksiyonları ve Hristiyan Apolojetik-Polemik Eserlerdeki Şahit-Metinlerin Kullanımı”. *Oksident* 5/1 (2023), 23–59.
- Zaleski, John. “Who Is the Man on the Camel? Historical Exegesis of the Hebrew Bible and Christian-Muslim Debate”. *Medieval Encounters* 26/1 (2020), 49–80.
- Zeydân, Corcî. *İslam Uygarlıkları Tarihi*. çev. Nejdet Gök. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. baskı, 2016.

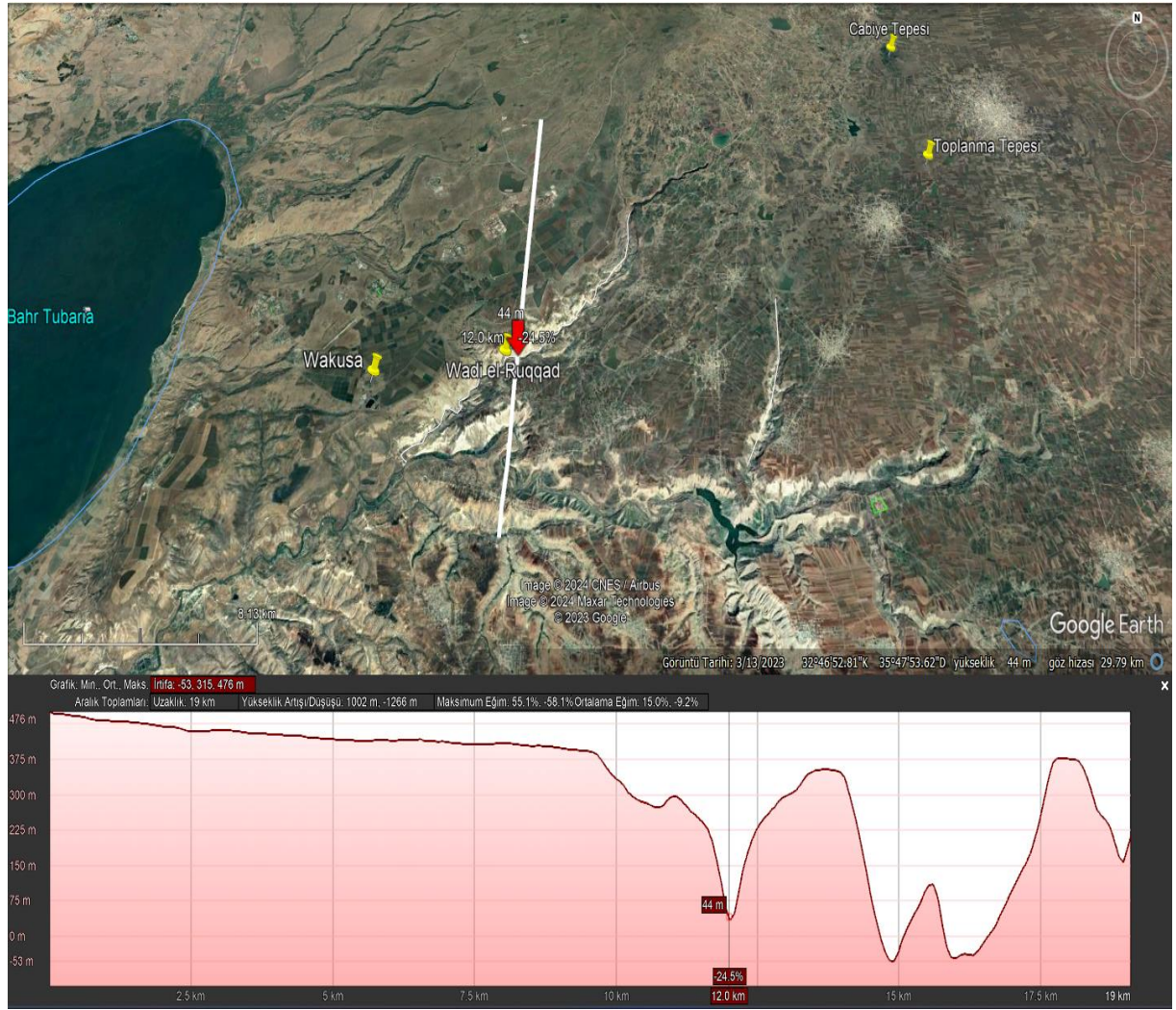
EKLER

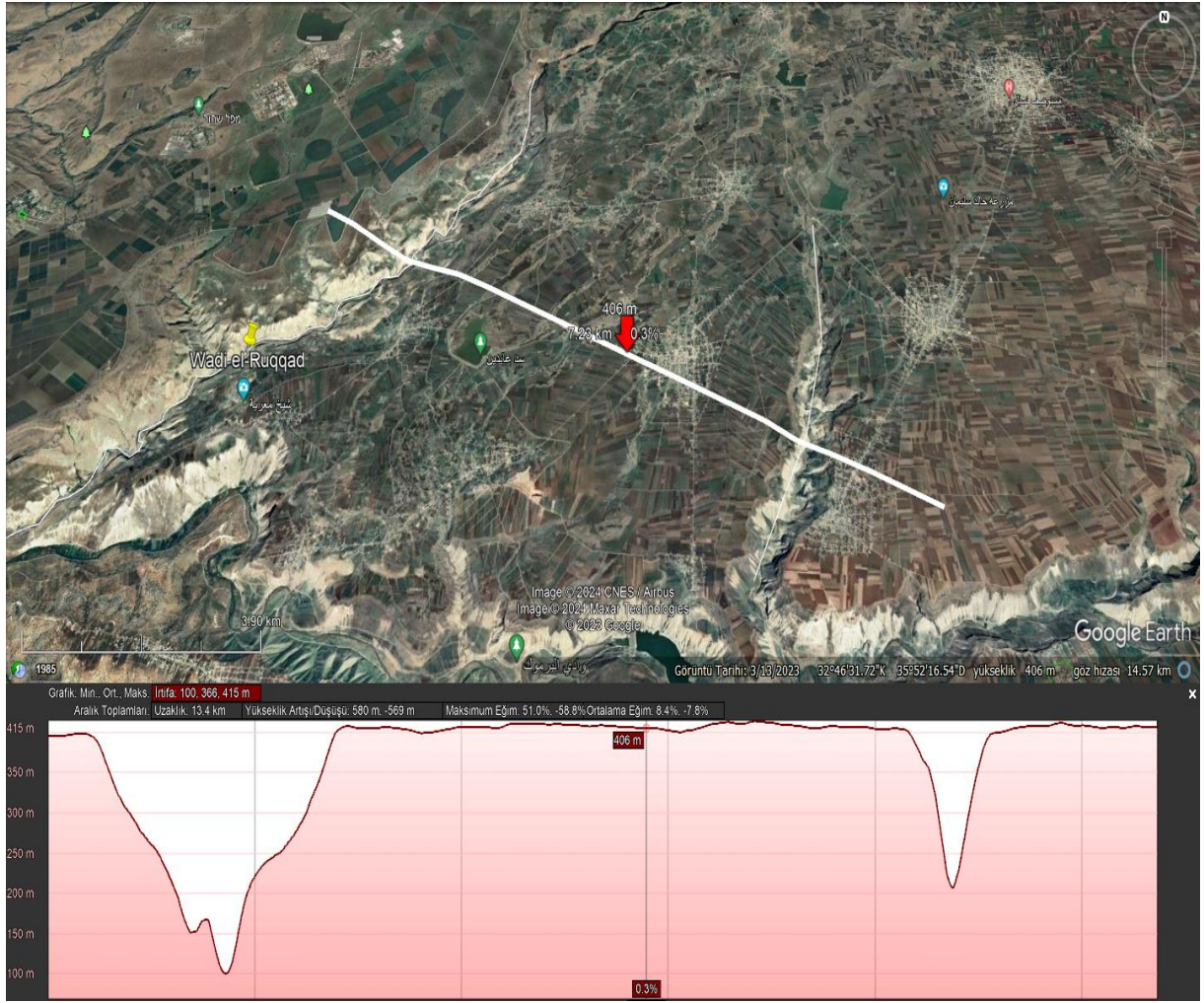
Harita 5: Yermük Vadisi'nin güneyinden alınan yükseklik profili

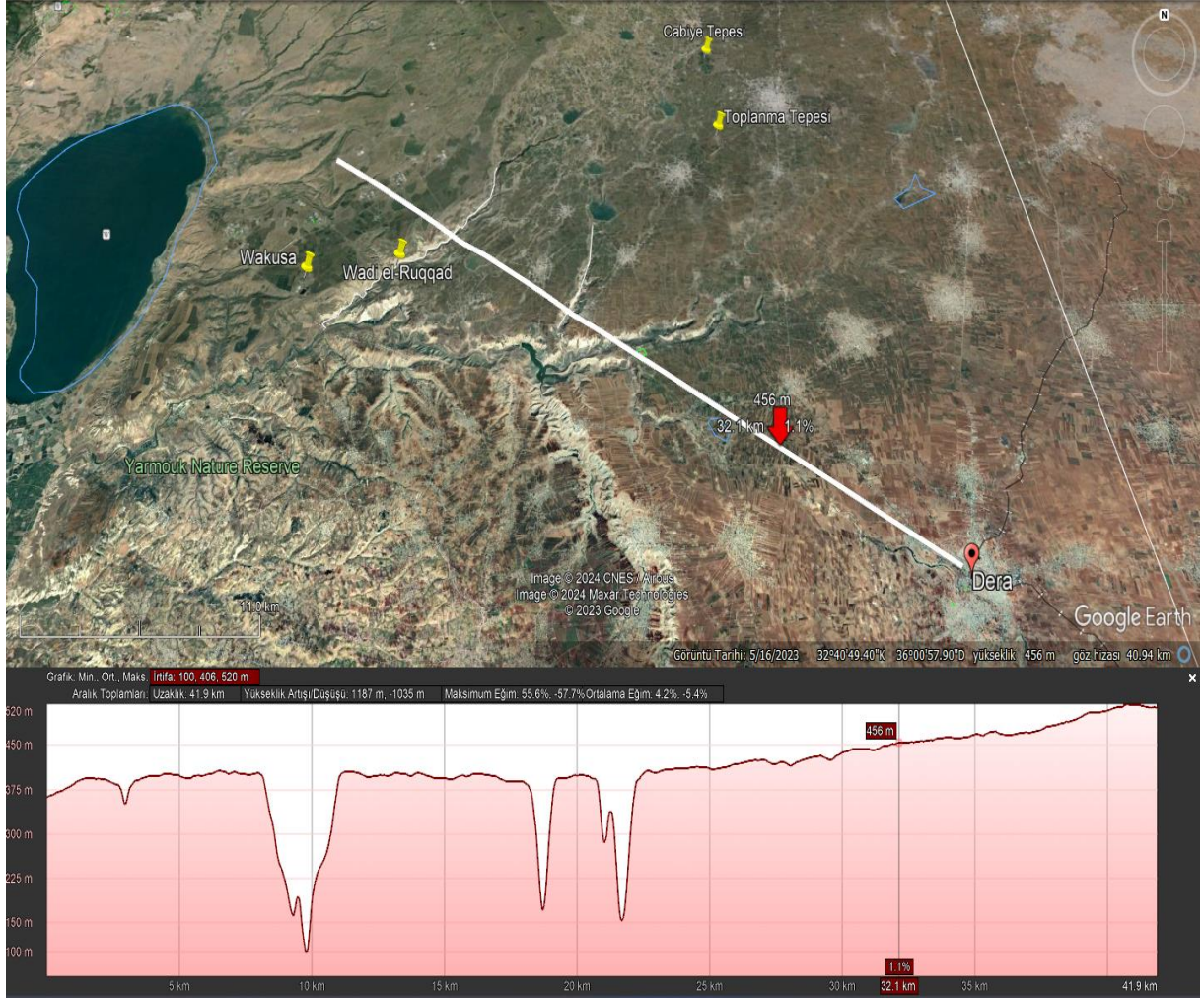
Harita 6: Yermük Vadisi'nin kuzeybatısından-güneydoğusuna doğru alınan yükseklik profili

Harita 7: Yermük Vadisi'nin kuzeyinden güneyine doğru alınan yükseklik profili

Harita 8: Yermük Vadisi'nin kuzeyinden batı-doğu doğrultusunda alınan yükseklik profili

Harita 9: Yermük Vadisi'nin kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda Ezriat'a doğru alınan yükseklik profili